

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΚΡΗΤΗΣ

ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Ανακατανομή του Πλούτου σε περίοδο οικονομικής
κρίσης: η περίπτωση της Ελλάδας κατά την περίοδο
2010-2015**

Γυφτέας Παναγιώτης dl9811

Φάρκωνας Μανώλης dl9826

Γραικιώτης Νίκος dl9635

Επιβλέπων: Καθηγητής Σταματόπουλος Θεόδωρος

Ηράκλειο

Σεπτέμβριος 2017

Περιεχόμενα

Περίληψη	vii
Abstract	ix
Εισαγωγή	1

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΠΛΟΥΤΟΥ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

1.1. Ορισμός	2
1.2. Η έννοια του πλούτου στη φιλοσοφία	2
1.3. Η έννοια του Πλούτου στην οικονομία	4

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΡΕΟΣ

2.1 Ορισμός και Αίτια Κρίσεων	9
2.2. Χαρακτηριστικά Κρίσεων και Επιπτώσεις	12
2.2.1 Ύφεση	12
2.2.2. Πληθωρισμός	13
2.2.3. Αγορές πρώτων υλών	13
2.2.4. Υπερχρέωση	13
2.2.5. Συναλλαγματικές κρίσεις	14
2.2.6. Τραπεζικές κρίσεις	15
2.3. Έννοιες δημοσίου χρέους και δημοσιονομικού ελλείμματος	15
2.4. Διακρίσεις δημοσίου χρέους	17
2.5. Διαμόρφωση δημοσίου χρέους	18
2.6. Μέτρηση και αξιολόγηση δημοσίου χρέους	19
2.7. Συνέπειες δημοσίου χρέους	20
2.7.1. Αίτια της υπερχρέωσης και της κρατικής πτώχευσης	21
2.7.2. Επιπτώσεις της υπερχρέωσης και της πτώχευσης	22
2.7.3. Διάλυλοι διεθνούς μετάδοσης της κρίσης λόγω κρατικής πτώχευσης	23
2.7.4. Ο ειδικότερος ρόλος του ΔΝΤ και των άλλων διεθνών πιστωτών	24

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ

3.1. Το ζήτημα των διαφορετικών ερμηνευτικών προσεγγίσεων της κρίσης και των πολιτικών αντιμετώπισής των συνεπειών της.	25
3.2. Η εξιδανίκευση των μηχανισμών της αγοράς και η κυριαρχία του Laissez- faire	27
3.3. Το ζήτημα της ευθύνης και η παραμέληση του «Ηθικού Κινδύνου»	28
3.4. Η επίδραση των χρηματοοικονομικών υποδειγμάτων στην οικονομία	29
3.5. Η υπόθεση της «μείζονος μετριοπάθειας» και του τέλους των μεγάλων	30

οικονομικών διαταραχών	
3.6. Μεθοδολογικές αδυναμίες στην ερμηνεία πραγματικών οικονομικών φαινομένων	31
3.7. Αδυναμία πρόβλεψης της κρίσης	33
3.8. Ευθύνη της Οικονομικής Επιστήμης και των Οικονομολόγων	34
3.9. Ευθύνη της πολιτικής ή των αγορών;	36

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΚΑΤΑΝΟΜΗΣ ΠΛΟΥΤΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 2010-2015

4.1. Διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση	39
4.1.1. Αίτια της κρίσης στις ΗΠΑ και η Διεθνής μετάδοση	39
4.1.2. Διάλυλοι διεθνούς μετάδοσης της κρίσης απο τις ΗΠΑ στον υπόλοιπο κόσμο	41
4.2. Η πρόκληση ύφεσης στην πραγματική οικονομία	42
4.2.1. Επιπτώσεις της κρίσης στο Διεθνές Εμπόριο Υπηρεσιών	48
4.2.2. Οι επιπτώσεις στις Άμεσες Ξένες Επενδύσεις	49
4.2.3. Οι επιπτώσεις στα ισοζύγια πληρωμών και στις υφιστάμενες διεθνείς ανισορροπίες	50
4.2.4. Επιπτώσεις στα κέρδη	52
4.3. Επιπτώσεις στο μερίδιο εργασίας	53
4.3. Παγκόσμια εξέλιξη του ΑΕΠ στην περίοδο 2006-2016	54
4.3.1. Υποκατάσταση εργασίας- κεφαλαίου διεθνώς	60
4.3.2. Μερίδια εργασίας και κεφαλαίου ως ποσοστό του Εθνικού Εισοδήματος	61
4.3.3. Λειτουργικό Πλεόνασμα και Εισόδημα Εξαρτημένης Εργασίας	62
4.4. Η εξέλιξη του ΑΕΠ στην Ελλάδα κατά την περίοδο 2010-2015	64
4.4.1. Εξέλιξη ΑΕΠ μεταξύ 2010-2011	64
4.4.2. Εξέλιξη του ΑΕΠ μεταξύ 2011-2012	65
4.4.3. Εξέλιξη του ΑΕΠ μεταξύ 2012-2013	67
4.4.4. Εξέλιξη του ΑΕΠ μεταξύ 2010-2014 (συγκεντρωτικά)	68
4.4.5. Εξέλιξη ΑΕΠ μεταξύ 2010-2015 (συγκεντρωτικά)	69
4.5. Δημοσιονομικά στοιχεία για την περίοδο 2010-2015	71
Συμπεράσματα	74
Βιβλιογραφία	76

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 2.1. Αίτια και Επιπτώσεις της Κρίσης Χρέους	23
Πίνακας 4.1. Δίαυλοι Διεθνούς Μετάδοσης της Κρίσης από τις ΗΠΑ στον υπόλοιπο κόσμο.	42
Πίνακας 4.2: Επιδράσεις της κρίσης στην πραγματική οικονομία: Οι μεταβλητές.	43
Πίνακας 4.3: Επιπτώσεις της κρίσης των ακινήτων στην πραγματική οικονομία: οι μηχανισμοί μετάδοσης	44
Πίνακας 4.4. Κατά Κεφαλήν ΑΕΠ (σε ΜΑΔ- % μεταβολή σε σχέση με το προηγούμενο έτος)	46
Πίνακας 4.5. Ποσοστά ανεργίας στην Ευρώπη 2010-2015	46
Πίνακας 4.6. Μεταβολή ποσοστών ανεργίας σε σχέση με το προηγούμενο έτος (σε ποσοστιαίες μονάδες)	47
Πίνακας 4.7 Δείκτης Τιμών Καταναλωτή (2015 = 100)	48
Πίνακας 4.8. Διεθνές Εμπόριο Υπηρεσιών, (% μεταβολή σε σχέση με το προηγούμενο έτος)	49
Πίνακας 4.9. Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (σε εκατ. Ευρώ)	50
Πίνακας 4.10. Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών (% του ΑΕΠ)	52
Πίνακας 4.11. Μεριδίδια εργασίας στην Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (σύνολο οικονομίας πλην αγοράς ακινήτων)	54
Πίνακας 4.12: Μεταβολή μισθών και παραγωγικότητας – Σύνολο οικονομίας πλην αγοράς ακινήτων	57
Πίνακας 4.13: Μεταβολή μισθών και παραγωγικότητας κατά κλάδο 2009 - 2015	59
Πίνακας 4.14: Λειτουργικό Πλεόνασμα ως % του ΑΕΠ	62
Πίνακας 4.15: Εισόδημα Εξαρτημένης Εργασίας ως % του ΑΕΠ	64
Πίνακας 4.16. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν - σταθερές τιμές προηγούμενου έτους (μεταβολή σε πραγματικούς όρους)	65
Πίνακας 4.17. Ετήσιοι ρυθμοί ανάπτυξης (μεταβολές όγκου)	65
Πίνακας 4.18. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν - ονομαστική μεταβολή	66
Πίνακας 4.19. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν - μεταβολή σε πραγματικούς όρους	66
Πίνακας 4.20. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν - ονομαστική μεταβολή	67
Πίνακας 4.21. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν - μεταβολή σε πραγματικούς όρους	67
Πίνακας 4.22. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν σε τρέχουσες τιμές 2010-2014	68
Πίνακας 4.23. Ετήσιες μεταβολές ΑΕΠ ονομαστικής αξίας ετών 2011-2014	68
Πίνακας 4.24. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν σε σταθερές τιμές προηγούμενου έτους	69
Πίνακας 4.25. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν σε τρέχουσες τιμές (Αναθεωρημένα Στοιχεία Οκτωβρίου 2016)	69
Πίνακας 4.26. Ετήσιες μεταβολές ονομαστικής αξίας ΑΕΠ ετών 2011-2015	70
Πίνακας 4.27. ΑΕΠ σε σταθερές τιμές προηγούμενου έτους	70
Πίνακας 4.28. Αναφορά ελλείμματος /πλεονάσματος, επίπεδο χρέους και παροχή σχετικών στοιχείων Γενικής Κυβέρνησης	71
Πίνακας 4.29. ΑΕΠ, Ισοζύγιο, Δαπάνες, Έσοδα, Χρέος Γενικής Κυβέρνησης	73

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Διάγραμμα 4.1. Μεταβολή μισθών και παραγωγικότητας- Ελλάδα (σύνολο οικονομίας πλην την αγορά ακινήτων)	56
Διάγραμμα 4.2. Μεταβολή μισθών και παραγωγικότητας ΕΕ-28 (σύνολο οικονομίας πλην την αγορά ακινήτων)	56
Διάγραμμα 4.3: Μεταβολή μισθών και παραγωγικότητας – Μεταποίηση πλην πετρελαιοειδών	57
Διάγραμμα 4.4:Μεταβολή μισθών και παραγωγικότητας – Εμπόριο	58
Διάγραμμα 4.5: Μεταβολή μισθών και παραγωγικότητας – Τουρισμός	58
Διάγραμμα 4.6: Ελαστικότητα υποκατάστασης κεφαλαίου σε εργασία ανά κλάδο διεθνώς	60
Διάγραμμα 4.7: Εξέλιξη του μεριδίου εργασίας στο εθνικό εισόδημα	61
Διάγραμμα 4.8: Λειτουργικό Πλεόνασμα και Εισόδημα Εξαρτημένης Εργασίας ως ποσοστό του ΑΕΕ	62

Περίληψη

Η οικονομική κρίση η οποία μαστίζει τη χώρα μας εδώ και μια περίπου δεκαετία, έχει επιφέρει ποικίλες ανακατατάξεις και μεταρρυθμίσεις τόσο στην επιχειρηματική δράση και την καταναλωτική συμπεριφορά όσο και σε όλα τα μακροοικονομικά μεγέθη της οικονομίας.

Η παρούσα μελέτη εκπονήθηκε με σκοπό να διασαφηνίσει το πώς η οικονομική κρίση συνέβαλε στην ανακατανομή του πλούτου στον ελλαδικό χώρο, για την περίοδο 2010 έως 2015. Το θέμα θα προσεγγιστεί με αναλυτική μέθοδο και συγκεκριμένα, αφού αναφερθούμε στην οικονομική κρίση, θα γίνει μια ανασκόπηση του τι σημαίνει η έννοια του πλούτου τόσο στην οικονομική επιστήμη, όσο και στη φιλοσοφία. Συνεχίζοντας τη μελέτη μας θα αναφερθούμε αρχικά στις οικονομικές κρίσεις και στο δημόσιο χρέος. Θα γίνει μια παρουσίαση των αιτιών της χρηματοοικονομικής κρίσης καθώς και των κυριότερων επιπτώσεών της. Ιδιαίτερη αναφορά θα γίνει στο Δημόσιο Χρέος και στο Δημοσιονομικό Έλλειμμα και στις διακρίσεις και τη διαμόρφωση του δημόσιου χρέους. Τέλος, ολοκληρώνοντας την ενότητα αυτή θα αναφερθούμε στην υπερχρέωση και την κρατική πτώχευση, τι είναι, ποια είναι τα αίτια και οι επιπτώσεις της καθώς επίσης και στις διαύλους της διεθνούς μετάδοσης της κρίσης και το ρόλο του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου στη διαχείριση της κρίσης αυτής.

Στο τρίτο κεφάλαιο της εργασίας θα αναλυθεί το πώς η Οικονομική Επιστήμη έχει συμβάλει ή έχει αποτελέσει τροχοπέδη στην αντιμετώπιση των διεθνών οικονομικών κρίσεων, κάνοντας ταυτόχρονα αναφορά στην ευθύνη των οικονομολόγων και στην αδυναμία τους να προβλέψουν την κρίση.

Στο τέταρτο και κυριότερο μέρος της μελέτης μας θα γίνει μια εμπειρική διερεύνηση της ανακατανομής του πλούτου κατά την περίοδο 2010-2015 στον Ελλαδικό χώρο. Θα γίνει αναφορά στο πώς η χρηματοπιστωτική κρίση στις ΗΠΑ επηρέασε την παγκόσμια οικονομία προκαλώντας σημαντικές απώλειες τόσο σε Ευρωπαϊκό όσο και σε τοπικό επίπεδο. Ολοκληρώνοντας τη μελέτη μας, θα παρουσιάσουμε τα ευρήματά μας τα οποία κυρίως αναφέρονται στη μεταβολή της κατανομής του πλούτου και στην πτώση του Εισοδήματος Μισθωτής Απασχόλησης ως ποσοστό του Ακαθάριστου Εθνικού Εισοδήματος.

Ωστόσο, η μελέτη αυτή υπόκειται και σε ορισμένους περιορισμούς. Η ανάλυσή μας αφορά στην Ελλάδα και μόνο για την περίοδο 2010-2015, χρησιμοποιώντας στοιχεία κυρίως από την Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία (ΕΛΣΤΑΤ).

Abstract

The economic crisis that has plagued our country for a decade, has brought various upheavals and reforms in both business and consumer behavior as well as all macroeconomic rates of the economy. The present study has been prepared in order to clarify how the economic crisis contributed to the redistribution of wealth in Greece for the period 2010 to 2015. The topic will be approached with specific analytical method and, after referring to the economic crisis, there will be a review of what is meant by the concept of wealth both in economics and philosophy. Continuing our study we will refer initially to the financial crises and debt.

There will be a presentation of the causes of the financial crisis and its major impact. Particular reference will be made in the Public Debt and the budget deficit and on discrimination and the formation of sovereign debt.

Finally, to conclude this section we will refer to over-indebtedness and State bankruptcy, what this is, what are the causes and effects as well as on international channels of transmission of the crisis and the role of the International Monetary Fund in the management of this crisis. In the third chapter of our study we will analyze how Economic Science has contributed or has become an obstacle to tackling the international financial crisis, making at the same time a reference to the responsibility of economists and their inability to predict the crisis. In the fourth and most important part of our study will make an empirical investigation of wealth redistribution in the period 2010-2015 in Greece. We reference to how the financial crisis in the United States affected the global economy causing significant losses in both European and local level.

To conclude our study, we will present our findings which mainly refer to the change of distribution of wealth and income drop paid employment as a percentage of gross national income. However, this study is subject to certain restrictions. Our analysis concerns in Greece and only for the period 2010-2015, using data mainly from the Greek Statistical Office (ELSTAT).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να παρουσιάσει και να εξηγήσει την ανακατανομή του πλούτου στην Ελλάδα κατά την περίοδο 2010-2015. Η περίοδος αυτή αφορά στην πρώτη πενταετία της οικονομικής κρίσης που έπληξε τη χώρα μας και στην οποία οι μεταρρυθμίσεις και οι αλλαγές που προέκυψαν σε όλους τους τομείς της οικονομίας ήταν ιδιαίτερα σημαντικές. Στο Α' μέρος γίνεται μια θεωρητική προσέγγιση της έννοιας του πλούτου, τόσο από οικονομική όσο και από φιλοσοφική σκοπιά, ενώ ταυτόχρονα αναπτύσσονται και οι έννοιες της χρηματοοικονομικής κρίσης και των επιπτώσεών της στα συνολικά μεγέθη της οικονομίας. Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στο μέρος αυτό ήταν κυρίως βιβλιογραφική ανασκόπηση και αναζήτηση στοιχείων από προηγούμενες μελέτες και έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί γύρω από το υπό εξέταση θέμα.

Στο Β' μέρος της παρούσας μελέτης, γίνεται μια εμπειρική έρευνα που αποσκοπεί στο να αντλήσει στοιχεία για το πώς η οικονομική κρίση οδήγησε στην ανακατανομή του πλούτου για την εξεταζόμενη περίοδο. Από την έρευνα προέκυψαν σημαντικά ευρήματα τα οποία είχαν ένα κοινό χαρακτηριστικό: αναδεικνύουν την ένταση της κρίσης στον ελλαδικό χώρο και το πώς ουσιαστικά η οικονομία της Ελλάδας καταρρακώθηκε στην πενταετία που ακολούθησε την έναρξη της κρίσης. Ισχυρές ήταν οι επιπτώσεις τόσο στο επίπεδο του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ), όσο και στους τομείς του εμπορίου, των επενδύσεων, των επιχειρηματικών κερδών και της απασχόλησης.

Ολοκληρώνοντας τη μελέτη θα αναφερθούμε και στις επιπτώσεις που είχαν όλες αυτές οι μεταρρυθμίσεις και οι ανακατατάξεις στο μερίδιο εργασίας και κεφαλαίου στο Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν, παρουσιάζοντας την εξέλιξή τους κατά τη διάρκεια της περιόδου 2010-2015. **Κύρια ευρήματα της έρευνας είναι ότι η μείωση του επιπέδου του ΑΕΠ κατά την πρώτη πενταετία της κρίσης καθώς και η υψηλή φορολογία και οι μεταρρυθμίσεις στις οποίες προέβησαν οι εργοδότες, οδήγησαν στην ανακατανομή του πλούτου εις βάρος του μεριδίου εργασίας.**

Στην έρευνα συμμετείχαν τρεις φοιτητές του ΤΕΙ Ηρακλείου. Για το πρώτο κεφάλαιο, κύριος υπεύθυνος είναι ο Γραικιώτης Νίκος, ο οποίος συνέδραμε και στην πλήρωση του εμπειρικού μέρους της παρούσας μελέτης. Το δεύτερο κεφάλαιο ανέλαβε ο

φοιτητής Γυφτέας Παναγιώτης, ο οποίος επίσης συμμετείχε στην ολοκλήρωση του εμπειρικού μέρους και τέλος, το τρίτο κεφάλαιο επιμελήθηκε ο Φάρκωνας Μανώλης ο οποίος ανέλαβε και την εύρεση αποδεικτικών στοιχείων για το τέταρτο κεφάλαιο της εμπειρικής διερεύνησης, το οποίο είναι αποτέλεσμα εργασίας και των τριών συμμετεχόντων.

ΜΕΡΟΣ Ι

ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΠΛΟΥΤΟΥ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

1.1. Ορισμός

Στη σύγχρονη εποχή, ως πλούτος νοείται η αφθονία των αγαθών ή των αποκτημάτων και τα οποία μπορεί να είναι υλικά αγαθά ή άυλα (πχ. ορυκτός πλούτος, πλούτος σοφίας, πλούτος γνώσεων κτλ). Στην οικονομική επιστήμη ωστόσο, η έννοια του πλούτου μιας οικονομίας, αναφέρεται κυρίως στο εισόδημα μιας οικονομίας, δηλαδή στα διαθέσιμα αγαθά και υπηρεσίες και στο επίπεδο παραγωγής της.

1.2. Η έννοια του πλούτου στη φιλοσοφία

Η πρώτη απόπειρα ερμηνείας της έννοιας του πλούτου έγινε στην Αρχαία Ελλάδα απο τον φιλόσοφο Αριστοτέλη, ο οποίος ορίζει τον πλούτο "ως πλήθος οργάνων οικονομικών και πολιτικών" (Αριστοτέλους Πολιτικά Α 8, 36) με την έννοια της κτήσης υλικών αγαθών των ανθρώπων μιας κοινωνίας. Από πλευρά οικονομική οι ιδέες του Αριστοτέλη απέβλεπαν στη μεγιστοποίηση της ευημερίας του συνόλου και καταλήγει στο ότι, οικονομικά, δεν αναφέρεται σε κάθε άτομο ξεχωριστά αλλά στο σύνολο της κοινωνίας. Προκειμένου να εξασφαλιστεί, εντός φυσικών και ηθικών ορίων, το ύψιστο αγαθό που είναι η ευημερία, είναι ανάγκη να στραφούν οι οικονομικές δραστηριότητες στην προμήθεια των αγαθών που αφορούν στο σύνολο. Ο φιλόσοφος, με την φράση "πλήθος πολιτικών και οικονομικών αγαθών" εννοεί πως τα αγαθά κάθε παραγωγικής δραστηριότητας δεν είναι απεριόριστα. Επομένως, είναι αναγκαίο να γίνεται ανταλλαγή των βασικών αγαθών με τη

μεσολάβηση του χρήματος. Με αυτόν τον τρόπο εισάγει και τη χρηματική έννοια με την οικονομική της σημασία, όπου αποδίδει ο φιλόσοφος τη δημιουργία της μεσαίας τάξης, καθώς αποτελεί προϋπόθεση κοινωνικής ομαλότητας και οικονομικής ανάπτυξης. Έτσι επιτυγχάνεται η ευημερία του συνόλου.

Άλλος ένας σημαντικός φιλόσοφος στην Αρχαία Ελλάδα που ασχολήθηκε με την έννοια του πλούτου, ήταν ο Πλούταρχος, ο οποίος στο βιβλίο του "Περί Φιλοπλουτίας" δίνει ιδιαίτερη έμφαση στον προσωπικό πλούτο (Πλούταρχος - Ηθικά). Πιο συγκεκριμένα, εξετάζει συμπεριφορές ανθρώπων που είναι προσκολλημένοι στο χρήμα.

Ωστόσο, ο πλούτος στην Αρχαία Ελλάδα δεν οριζόταν ως η κατοχή υλικών ή άυλων αγαθών. Η νοοτροπία των Αρχαίων Ελλήνων ήταν τελείως αντίθετη από εκείνη που επικρατεί στη σύγχρονη εποχή. Οι Έλληνες συνήθιζαν να δίνουν βαρύτητα στα πνευματικά αγαθά του ανθρώπου, βάζοντας τον υλικό πλούτο σε δεύτερη μοίρα. Χαρακτηριστικό είναι το γνωμικό του Ευριπίδη «Σκαιόν το πλουτείν κ' άλλο μηδέν ειδέναι» δηλαδή «Είναι φοβερό να πλουτίζεις και να μην ξέρεις τίποτε άλλο», θέλοντας να τονίσει πως η κατοχή και μόνο υλικού πλούτου δε σημαίνει τίποτα απολύτως, αν ο άνθρωπος δεν διακρίνεται από πνευματικά αγαθά. Ο Σόλωνας από την πλευρά του ανέφερε πως «Τον κόρον υπό του πλούτου γεννάσθαι, την δε ύβριν υπό του κόρου», ο πλούτος δηλαδή γεννά τον κορεσμό και ο κορεσμός την αμαρτία, θέλοντας να τονίσει τις αρνητικές συνέπειες του υλικού πλουτισμού. Τέλος, σύμφωνα με το Μένανδρο, «Ανήρ δίκαιος πλούτον ουκ έχει ποτέ» (Μένανδρος, 4ος αιώνας π.Χ.), δίνοντας έμφαση στη σημασία του να είναι κάποιος δίκαιος και πόσο ο πλούτος εμποδίζει τη δικαιοσύνη.

Σαφώς, κάθε φιλόσοφος από εκείνους που ασχολήθηκαν με την προσέγγιση της έννοιας του όρου, έχει διαφορετική αντίληψη για τον πλούτο. Ωστόσο, όλες οι γνώμες καλύπτουν επαρκώς όλες τις πτυχές της έννοιας.

1.3. Η έννοια του Πλούτου στην οικονομία

Έκτοτε, υπήρξαν διάφοροι ορισμοί που προσπάθησαν να προσεγγίσουν την έννοια του πλούτου όσον αφορά στην οικονομική του πλευρά. Οι ορισμοί αυτοί είχαν σχέση κυρίως με την ατομική περιουσία, σε σύγκριση με τις οικονομικές ανάγκες του ιδίου του προσώπου αλλά και συγκριτικά με τις περιουσίες άλλων.

Κάνοντας μια σύγκριση της εποχής εκείνης με την σύγχρονη εποχή, συμπεραίνουμε ότι, ενώ κατά την ποιμενική περίοδο, πλούτος θεωρείτο το πλήθος «των ποιμνίων, των μνημείων και εργαλείων», κατά γεωργική περίοδο πλούτος ήταν «η καλλιεργήσιμη γη», καταλήγουμε στην σύγχρονη εποχή, στην οποία ως πλούτος θεωρούνται «οι ακίνητες και περισσότερο οι κινητές αξίες όπως οι μετοχές και τα ομόλογα». Για τον λόγο αυτό, οι σύγχρονοι οικονομολόγοι προσεγγίζουν την έννοια του πλούτου βάσει των παρακάτω σχέσεων:

- Πλούτος είναι απόλαυση που λαμβάνει ένα άτομο δαπανώντας εισόδημα για την ικανοποίηση των αναγκών του.
- Πλούτος είναι η δύναμη η οποία μπορεί να κυριαρχήσει σε ανθρώπους, πράγματα και καταστάσεις είτε αυτή η δύναμη είναι πολιτική, είτε προέρχεται από το ότι ένα άτομο είναι πιο ευκατάστατο από ένα άλλο.

Ο Jevons (1866), για παράδειγμα, οπαδός του laissez-faire (οικονομικό σύστημα, όπου οι συναλλαγές μεταξύ ιδιωτών δεν επηρεάζονται από την κρατική παρέμβαση όπως νομοθεσίες, προνόμια, διατιμήσεις και επιχορηγήσεις), δεν έβλεπε "ουσιαστικά όρια στην παρέμβαση του νομοθέτη", ίσως γιατί είχε πειστεί ότι η κρατική παρέμβαση και η χρηματοδότηση κάποιων δράσεων μέσω της αύξησης των τοπικών φόρων ήταν δικαιολογημένες σε ολόένα και περισσότερους τομείς όπως τη δημόσια υγεία, τις συνθήκες εργασίας, την εκπαίδευση και πολλούς άλλους. Ο Marshall, ένας από τους μεγαλύτερους οικονομολόγους της επόμενης γενιάς, θεωρούσε ότι κρατική παρέμβαση έπρεπε να περιοριστεί. Παρ' όλα αυτά, πίστευε ότι το κράτος είχε σημαντικό ρόλο στην οικονομία, συμφωνώντας με την διαδεδομένη εκείνη την εποχή άποψη περί προοδευτικής φορολόγησης των εισοδημάτων, βάσει της οποίας οι πλουσιότεροι πρέπει να πληρώνουν περισσότερους φόρους.

Ο Henry Sidgwick (1838-1900) θεωρούσε καταρχάς τον πλούτο, ως το άθροισμα των παραγόμενων αγαθών, υπολογισμένα σε τιμές αγοράς. Επίσης ανέφερε ως πλούτο το επίπεδο της κοινωνικής ευημερίας. Οι δύο έννοιες που έθεσε, διαφέρουν σαφώς σε πολλά σημεία μεταξύ τους. Ο Sidgwick στη μελέτη του έλαβε υπόψη του και τον ωφελισμό του Jevons, ο οποίος θεωρούσε ότι οι ατομικές χρησιμότητες είναι μεγέθη συγκρίσιμα και μετρήσιμα.

Ο Marshall από την άλλη μεριά, προσπαθώντας να ορίσει την έννοια του πλούτου, έδωσε προσοχή κυρίως στη μέτρηση της χρησιμότητας σε χρήμα (πλεόνασμα καταναλωτή). Υποστήριξε πως για να υπολογιστούν οι μεταβολές της κοινωνικής ευημερίας, έπρεπε να υπολογιστούν οι μεταβολές στο πλεόνασμα αυτό. Ωστόσο, ο Marshall περιόρισε τη χρήση της μεθόδου αυτής σε ορισμένα μόνο αγαθά που δεν αποτελούσαν μεγάλο ποσοστό των δαπανών του ατόμου.

Η θεωρία του Pigou από την άλλη, (Pigou, 1920), εστίασε κυρίως στο εθνικό εισόδημα και στο πώς αυτό διανέμεται μεταξύ των πολιτών. Συνέδεσε το εθνικό εισόδημα με την "οικονομική ευημερία" όπως ονόμασε "εκείνο το τμήμα της ευημερίας που μπορεί άμεσα ή έμμεσα να μετρηθεί σε χρήμα" (Pigou, 1920). Ο Pigou υποστήριξε πως αν το οριακό ιδιωτικό προϊόν μιας δραστηριότητας διαφέρει από το οριακό κοινωνικό προϊόν της, τότε η ευημερία, κατά πάσα πιθανότητα, δεν θα μεγιστοποιείται. Άρα, στόχος της οικονομικής πολιτικής πρέπει να είναι η εξάλειψη των διαφορών μεταξύ των οριακών ιδιωτικών και κοινωνικών προϊόντων.

Ο Walras και ο Pareto από τη δική τους πλευρά, θεωρούσαν ότι η ευημερία των ατόμων μπορεί να μετρηθεί και να αθροιστεί (Samuelson, 2009). Ο Walras ξεκινά από την έννοια της «ανταλλακτικής δικαιοσύνης» με την οποία όλοι οι συναλλασσόμενοι είναι δέκτες τιμών και οι τιμές είναι σταθερές. Έδειξε ότι αν επικρατούσε η ανταλλακτική δικαιοσύνη, ο ελεύθερος ανταγωνισμός θα εξασφάλιζε τη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας. Με αυτή την προσέγγιση αναλύονται τα προβλήματα της ευημερίας χωρίς να πρέπει να συγκρίνονται ή να αθροίζονται τα διαφορετικά επίπεδα ευημερίας των ατόμων. Αυτή η προσέγγιση αναπτύχθηκε από τον Pareto, που όρισε ως κοινωνικά άριστη κατάσταση, εκείνη την οποία κάθε μεταβολή είναι ευχάριστη για ορισμένα άτομα και όχι για όλα. Δηλαδή μια κατάσταση είναι αδύνατο να καλυτερέψει τη θέση ενός ατόμου χωρίς να χειροτερέψει τη θέση ενός άλλου.

Στις μέρες μας οι οικονομολόγοι έχουν προσαρμόσει την έννοια του πλούτου βάσει των αναγκών της εποχής και πιο συγκεκριμένα υπάρχει η αντίληψη ότι ο πλούτος αποτελεί βασικό πυλώνα της ανάπτυξης στη σύγχρονη κοινωνία. Τα σημαντικότερα σημεία προσδιορισμού της σύγχρονης έννοιας του πλούτου είναι τέσσερα και παρουσιάζονται αμέσως μετά:

- *Πλούτος- Απόθεμα*

Πλούτος μπορεί να χαρακτηριστεί το απόθεμα αγαθών, χρήσιμων και ανταλλάξιμων. Αυτό δε σημαίνει ότι όλα τα υλικά αγαθά αντικείμενα δεν αποτελούν πλούτο αλλά και ότι ο πλούτος δεν περιορίζεται σε υλικά αγαθά. Έτσι, πλούτος μπορεί να χαρακτηριστεί το απόθεμα των ειδών με οικονομική σημασία που κατέχονται από ανθρώπους ή ομάδες. Για να έχει ένα είδος οικονομική σημασία, θα πρέπει να καλύπτει οικονομική ανάγκη και να είναι ανταλλάξιμο. Η ανταλλαξιμότητα όμως προϋποθέτει την δυνατότητα μεταβίβασης κυριότητας, η οποία χωρίζεται σε φυσική-νομική και επίσης, ότι το συγκεκριμένο είδος σπανίζει σε ένα αγαθό.

- *Πλούτος- Ευημερία*

Η σχέση πλούτου και ευημερίας εκδηλώνεται, καθώς απο τα αποθέματα των ανταλλάξιμων αγαθών καλύπτονται οικονομικές ανάγκες. Τα ανταλλάξιμα αγαθά φέρουν τιμές, οι οποίες δίνουν και το μέτρο του πλούτου στην ατομική ή κοινωνική ικανοποίηση. Σε άλλες περιπτώσεις, που το μέτρο αγαθών είναι το βάρος ή ο όγκος, η σημασία αυτών συνεχίζει σε σχέση με την ικανοποίηση αναγκών. Πάντως η εικόνα αυτή δεν είναι απόλυτη. Για παράδειγμα η καθημερινή εφημερίδα δεν έχει την ίδια ζήτηση με την κυριακάτικη. Αυτό μας δείχνει ότι ο πλούτος δεν προσδιορίζεται απο ουσιαστικές ιδιότητες αλλά από τη σπανιότητα. Επίσης δεν μπορεί να προσδιοριστεί με φυσικούς όρους όπως για παράδειγμα ορίζονται οι τροφές με βάση είτε τις θερμίδες είτε τις βιταμίνες που περιέχουν. Απο όλα τα παραπάνω συνάγεται οτι ο πλούτος είναι σχετική έννοια παρασύροντας ομοίως και την έννοια της ευημερίας.

- *Πλούτος- Ατομικός και Εθνικός*

Ως ατομικός ή προσωπικός πλούτος ορίζεται το άθροισμα όλων των περιουσιακών στοιχείων ατόμων, τόσο των υλικών για παράδειγμα (η εμπράγματη ιδιοκτησία ακινήτων και κινητών, αποθέματα αγαθών), όσο και άυλων αγαθών όπως (αξιόγραφα, "πιστωτικοί τίτλοι" πνευματικά δικαιώματα, ευρεσιτεχνίες), καθώς επίσης το σύνολο των χρημάτων που κατέχει κάποιος, εφόσον όμως αφαιρεθούν χρέη ή άλλες οικονομικές υποχρεώσεις. Σημειώνεται ότι στον εθνικό πλούτο δεν υπολογίζονται τα αξιόγραφα αλλά ούτε και το χρήμα, με εξαίρεση τις διάφορες απαιτήσεις σε βάρος αλλοδαπών.

- *Πλούτος- Εισόδημα, - Κεφάλαιο*

Είναι γεγονός ότι ο πλούτος συχνά παρουσιάζεται συνοδευόμενος από το εισόδημα ή το κεφάλαιο. Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά το εισόδημα, είναι το σύνολο των οικονομικών αγαθών που αποκτά ένα φυσικό ή νομικό πρόσωπο, μέσα σε ένα ορισμένο χρονικό διάστημα. Μάλιστα, τα οικονομικά αγαθά αποκτώνται από διαρκείς πηγές και είναι δυνατόν να καταναλωθούν χωρίς να μειωθεί η περιουσία που τα απέκτησε. Γενικότερα, από κοινωνική και οικονομική άποψη, εισόδημα θεωρείται το αποτέλεσμα που προέρχεται κυρίως από την εκμετάλλευση των συντελεστών παραγωγής. Ωστόσο, είναι αναγκαίο να αναφερθούν κάποιες θεωρίες που έχουν διατυπωθεί σχετικά με το εισόδημα. Ειδικότερα δύο από αυτές είναι:

- ✓ Η θεωρία της ανάλωσης, κατά την οποία το εισόδημα αποτελεί αγαθό, το οποίο μπορεί να αναλωθεί με την προϋπόθεση ότι το αρχικό κεφάλαιο θα μείνει αμείωτο.
- ✓ Η θεωρία της περιοδικότητας, σύμφωνα με την οποία ένα αγαθό θεωρείται εισόδημα, όταν αυτό προέρχεται περιοδικά και από συγκεκριμένη εκμεταλλεύσιμη πηγή, δηλαδή τα αγαθά που προέρχονται από την προσωπική εργασία του προσώπου ή είναι προϊόν των περιουσιακών του στοιχείων.

Δεύτερη έννοια συσχετισμένη επίσης με τον πλούτο είναι το κεφάλαιο. Το τελευταίο αποτελεί έναν όρο που ανέδειξε ο Μαρξ ως την πεμπτουσία, την κινητήριου δύναμη των κοινωνιών της αγοράς, οι οποίες ξεπήδησαν μέσα από την φεουδαρχία. Στην οικονομική επιστήμη, η έννοια του κεφαλαίου δεν έχει σχέση με το χρήμα, αλλά ταυτίζεται με αυτό που ονομάζουμε "κεφαλαιουχικά αγαθά", δηλαδή αγαθά τα οποία παράγονται όχι για να καταναλωθούν, αλλά για να τα χρησιμοποιήσουμε (εμείς ή κάποιοι άλλοι) για την παραγωγή άλλων αγαθών. Για παράδειγμα ένα τρακτέρ, το οποίο κανείς λογικός άνθρωπος δεν χρησιμοποιεί για να πηγαίνει βόλτες, αλλά το οποίο χρησιμοποιείται για να παράγονται άλλα αγαθά (πχ καλαμπόκι). Αξίζει να σημειωθεί ότι κάποια κεφαλαιουχικά αγαθά μπορεί να είναι και καταναλωτικά, για παράδειγμα το καλαμπόκι το ίδιο. Το μέρος της παραγωγής του καλαμποκιού που είναι βρώσιμο, αποτελεί καταναλωτικό αγαθό. Αντιθέτως το μέρος που κρατάμε ως απόθεμα σπόρων που θα φυτευτούν την επόμενη χρονιά αποτελεί κεφαλαιουχικό αγαθό (Βαρουφάκης, 2011).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΡΕΟΣ

2.1 Ορισμός και Αίτια Κρίσεων

Γενικά, κρίση μπορεί να ονομάσει κανείς την περίοδο μέσα στην οποία η λειτουργία ενός συστήματος υπόκειται σε ισχυρές αναταραχές και η ισορροπία του διαταράσσεται έντονα. Μια κρίση μπορεί να περιλαμβάνει πολλά είδη συμβάντων, όπως έναν πόλεμο, μια φυσική καταστροφή ή μια οικονομική διαταραχή με σοβαρές επιπτώσεις.

Τόσο η οικονομική όσο και η κοινωνική ζωή, είναι εκτεθειμένες ανά πάσα στιγμή σε κρίσεις και γεγονότα που μπορεί να ανατρέψουν την ισορροπία και την ομαλότητα. Παρόλα αυτά, μια κρίση θεωρείται συχνά και ως η φυσική αντίδραση του συστήματος σε ανωμαλίες που πιθανόν να περιλαμβάνει και που ουσιαστικά αυτές προκάλεσαν την κρίση. Για παράδειγμα, η μετανάστευση ενός πληθυσμού ουσιαστικά προκύπτει επειδή το σύστημα προσπαθεί να εξισορροπήσει τη διαφορά μεταξύ των εισοδημάτων στις φτωχές και τις πλούσιες χώρες. Ή ακόμα και το «σκάσιμο μια φούσκας», το οποίο είναι στην πραγματικότητα η διόρθωση μιας παράλογης αύξησης των τιμών που έχει προηγηθεί και που κάποια στιγμή έπρεπε να αποκλιμακωθεί.

Οι οικονομικές κρίσεις αποτελούν συχνό φαινόμενο στην παγκόσμια οικονομική ιστορία και μπορούν να πάρουν πολλές μορφές. Τα βασικά συμπεράσματα που αφορούν στη δημιουργία, τις συνθήκες και στους μηχανισμούς μετάδοσης κρίσεων είναι:

- Οι οικονομικές κρίσεις έχουν εθνική ή περιφερειακή προέλευση, μπορούν όμως να μεταδοθούν γρήγορα διεθνώς. Όσο πιο δυνατή είναι μια οικονομία, η οποία «παράγει» την κρίση, τόσο ισχυρότερη και η διεθνής επίδραση και μετάδοσή της. Μιας μικρής χώρας οικονομική κρίση έχει μικρή επίδραση στη διεθνή οικονομία.
- Η ένταση, η ταχύτητα και οι δίαυλοι της διεθνούς μετάδοσης, εξαρτώνται από το είδος της κρίσης. Ειδικά, η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και η διεθνοποίηση της παραγωγής με τη δημιουργία παγκόσμιων αλυσίδων και δικτυώσεων, έχει αυξήσει την ταχύτητα των καναλιών διεθνούς μετάδοσης κρίσεων.
- Η διεθνής μετάδοση μιας κρίσης εξαρτάται από το βαθμό της διεθνούς ολοκλήρωσης των επί μέρους εθνικών οικονομιών, δηλαδή όσο πιο εξωστρεφής είναι μία οικονομία και όσο πιο ενσωματωμένη στο διεθνές σύστημα ανταλλαγών, χρηματοοικονομικών συναλλαγών και εξειδίκευσης, τόσο πιο εκτεθειμένη είναι σε διεθνείς κρίσεις. Πάντως σε περιόδους οικονομικής ομαλότητας, οι εξωστρεφείς χώρες έχουν μεγαλύτερα οφέλη από ό,τι τα κλειστά οικονομικά συστήματα.
- Δεν μπορεί να είναι αποτελεσματική η αντιμετώπιση μια διεθνούς κρίσης από ένα μεμονωμένο κράτος. Πρέπει να υπάρχει συντονισμένη παρέμβαση των κρατών της παγκόσμιας οικονομίας και συμμετοχή όλων των υπόλοιπων βασικών παικτών (αγορές, διεθνείς οργανισμοί).

Η διεθνής μετάδοση των κρίσεων επηρεάζεται από ορισμένους χαρακτηριστικούς παράγοντες της σύγχρονης εποχής. Καταρχάς έχει μεγαλύτερη εμβέλεια η μετάδοση των κρίσεων λόγω της ένωσης των εθνικών οικονομικών συστημάτων μετά το 1889 και της ενσωμάτωσης νέων χωρών στο διεθνές οικονομικό σύστημα της «Δύσης». Για παράδειγμα οι χώρες του λεγόμενου ανατολικού μπλοκ, άνοιξαν τις αγορές τους στην ιδιωτική

επιχειρηματικότητα και στα ιδιωτικά κεφάλαια, εγκαταλείποντας τις αρχές της κεντρικά σχεδιαζόμενης οικονομίας. Έτσι, η συντριπτική πλειονότητα των χωρών εφαρμόζει το οικονομικό μοντέλο της «Δύσης» που ευνοεί την ολοκλήρωση των αγορών αλλά και τη διεθνή μετάδοση των οικονομικών κρίσεων.

Ένας άλλος παράγοντας που ευνοεί τη διεθνή διασπορά των οικονομικών κρίσεων, είναι το εξωτερικό άνοιγμα των εθνικών οικονομιών. Η άμεση μετάδοση των κρίσεων ευνοείται στο σύγχρονο κόσμο απο τη διάδοση των τεχνολογιών πληροφόρησης και επικοινωνίας. Δηλαδή οι πληροφορίες διαδίδονται ταχύτατα και χωρίς κόστος διεθνώς και προκαλούν αντιδράσεις σε όλες τις κοινωνίες και οικονομίες. Μία υπερβολική παρουσίαση μίας αρνητικής είδησης προκαλεί υπεραντίδραση των ατόμων και των αγορών χωρίς καν να ερευνούν την πραγματική σημασία και υπόσταση της είδησης.

Τέλος η διάδοση των κρίσεων ευνοείται και από την παγκόσμια ψυχολογία. Οι άνθρωποι σε όλο τον κόσμο έχουν σχεδόν ίδιες αντιλήψεις για τα οικονομικά φαινόμενα και αντιδρούν τις περισσότερες φορές με τον ίδιο τρόπο στις οικονομικές κρίσεις. Συχνά η υπερβολική αισιοδοξία αντικαθίσταται από υπερβολική απαισιοδοξία και αυτό δημιουργεί αυτοτροφοδοτούμενες φούσκες ή αυτοτροφοδοτούμενες κρίσεις. Άρα η ψυχολογία των ατόμων επηρεάζει τις αγορές και έχει την τάση να μεταδίδεται ραγδαία απο χώρα σε χώρα.

Κάθε κρίση έχει τους δικούς της διαύλους διεθνούς μετάδοσης. Για παράδειγμα, άλλοι είναι οι δίαυλοι μετάδοσης των αναπτυξιακών κρίσεων, άλλοι των χρηματοπιστωτικών και άλλοι των κρίσεων στη αγορά αγαθών. Οι κρίσεις μεταδίδονται απο χώρα σε χώρα μέσω των εξωτερικών οικονομικών αλληλεξαρτήσεων και ροών, όπως για παράδειγμα οι επενδύσεις, ο εξωτερικός δανεισμός, η κίνηση κεφαλαίων, το εξωτερικό εμπόριο κ.λ.π. (Κότιος, 2010).

2.2. Χαρακτηριστικά Κρίσεων και Επιπτώσεις

2.2.1 Ύφεση

Η ύφεση έχει εμφανείς επιπτώσεις στο εξωτερικό εμπόριο, στις διεθνείς επενδύσεις αλλά και στην ψυχολογία των ατόμων που τη βιώνουν. Πιο συγκεκριμένα:

- Στο εξωτερικό εμπόριο: η ύφεση προκαλεί μείωση της εισαγωγικής ζήτησης σε μια χώρα Α, άρα μείωση και στις εξαγωγές, την παραγωγή και την απασχόληση στη χώρα Β.
- Στις διεθνείς επενδύσεις: Η ύφεση στη χώρα Α προκαλεί μείωση των επενδύσεων στη χώρα Β. Η ύφεση στη χώρα Β, λόγω μείωσης των εξαγωγών της στην Α, προκαλεί μείωση των εγχώριων επενδύσεών της.
- Αρνητική ψυχολογία: Η ύφεση στη χώρα Α και το κακό κλίμα είναι πιθανόν να μεταδοθεί στη Β και να υπάρξει μια αυτοτροφοδοτούμενη ύφεση.

2.2.2. Πληθωρισμός

Ο πληθωρισμός έχει επιπτώσεις τόσο το εξωτερικό εμπόριο και την κίνηση κεφαλαίων, όσο και στις συναλλαγματικές ισοτιμίες και την ολοκλήρωση των τιμών. Δηλαδή:

- Εξωτερικό εμπόριο: Η χώρα Κ με υψηλότερο πληθωρισμό, εισάγει παραπάνω από τη χώρα με χαμηλότερες τιμές Ε. Η Ε εμφανίζει πλεόνασμα στο εξωτερικό της εμπόριο, δηλαδή υψηλότερη ζήτηση για τα αγαθά και τις υπηρεσίες της άρα και υψηλότερο πληθωρισμό (ζήτησης).
- Κίνηση κεφαλαίων: Εξαιτίας των εμπορικών πλεονασμάτων της Ε, εισρέει στη χώρα συνάλλαγμα, το οποίο αγοράζεται σε σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες από την Κεντρική Τράπεζα και έχει σαν αποτέλεσμα να αυξάνεται η προσφορά χρήματος και ο πληθωρισμός της Ε.

- Συναλλαγματικές ισοτιμίες: Ο πληθωρισμός στη χώρα Κ προκαλεί υποτίμηση του νομίσματος. Σε περίπτωση μια ανταγωνιστικής υποτίμησης του νομίσματος της χώρας Β αυξάνονται και οι τιμές στη χώρα αυτή.
- Ολοκλήρωση των τιμών: Οι μικρές χώρες είναι λήπτες τιμών, επομένως μια αύξηση τιμών σε μεγάλες χώρες επιφέρει αυξήσεις και στις μικρές.

2.2.3. Αγορές πρώτων υλών

- Το εμπόριο και η κίνηση κεφαλαίων: Αυξάνονται οι τιμές των εισαγόμενων προϊόντων στην Κ με αποτέλεσμα υψηλότερο κόστος παραγωγής και υψηλότερες τιμές καταναλωτή, μεγαλύτερη μεταφορά εισοδημάτων στη χώρα εξαγωγών πρώτων υλών Ε, στασιμοπληθωρισμός στη χώρα Κ.

2.2.4. Υπερχρέωση

Η υπερχρέωση μιας χώρας έχει επιπτώσεις σε πολλαπλές μεταβλητές:

- Κίνηση κεφαλαίων: Η υπερχρεωμένη χώρα Κ μειώνει ή καταργεί τις πληρωμές για τοκοχρεολύσια στη χώρα Ε, με αποτέλεσμα την κρίση των τραπεζών και των ασφαλιστικών οργανισμών της Ε. Η Ε δεν δανείζει στη υπερχρεωμένη Κ και εκείνη καταρρέει.
- Εμπόριο: Η υπερχρεωμένη Κ μειώνει τις εισαγωγές της και έτσι μεταδίδει την ύφεση και στη χώρα Ε. Επίσης η κρίση στο τραπεζικό σύστημα της Ε επιτείνει την ύφεση.
- Επενδύσεις: Η Κ μειώνει ή διακόπτει τις επενδύσεις στην Ε και αντιστρόφως.
- Χρηματοπιστωτικές αγορές: Η αύξηση των επιτοκίων στην Κ μπορεί να επιφέρει και αύξηση στα επιτόκια της Ε. Επίσης, η πτώση των τιμών των

αξιών των μετοχών στη Κ μπορεί να επηρεάσει και πτωτικά τα χρηματιστήρια της Ε.

- Ψυχολογία: Η υπερχρέωση της Κ μπορεί να προκαλέσει μια αυτοεκπληρούμενη κρίση και στην Β χωρίς να υπάρξει καθυστέρηση στην εξυπηρέτηση του χρέους της Κ.

2.2.5. Συναλλαγματικές κρίσεις

Μια συναλλαγματική κρίση, σαφώς επηρεάζει το εμπόριο μεταξύ των χωρών, την κίνηση κεφαλαίων και προκαλεί ανταγωνιστικές υποτιμήσεις.

- Εμπόριο: Η χώρα Κ με μεγάλη υποτίμηση μειώνει τις εισαγωγές της και αυξάνει τις εξαγωγές της στην Ε.
- Κίνηση κεφαλαίων: Μαζικές εξαγωγές κεφαλαίων από την Κ προκαλούν υπερβολική ανατίμηση στη Ε (ελεύθερα κυμαινόμενες ισοτιμίες) ή αύξηση της προσφοράς χρήματος και πληθωρισμό (σταθερές ισοτιμίες).
- Γεωγραφία: Η συναλλαγματική κρίση μπορεί να προκαλέσει ανταγωνιστικές υποτιμήσεις.

2.2.6. Τραπεζικές κρίσεις

- Διεθνής αλληλεξάρτηση των πιστωτικών ιδρυμάτων: Η κρίση σε μια τράπεζα μεταδίδεται σε όλες τις θυγατρικές της στο εξωτερικό και σε όλες τις συνεργαζόμενες τράπεζες.

- Κίνηση κεφαλαίων: Η φυγή κεφαλαίων απο μια χώρα Κ με την τραπεζική κρίση προκαλεί ανατίμηση του νομίσματος της χώρας Ε (κυμαινόμενη ισοτιμία) ή αύξηση της προσφοράς χρήματος και πληθωρισμό (σταθερή ισοτιμία).
- Εμπόριο και οι επενδύσεις: Η τραπεζική κρίση στην Κ προκαλεί ύφεση στη χώρα αυτή, με αποτέλεσμα τη μείωση των εισαγωγών της απο τη Ε και τη μείωση των ροών άμεσων επενδύσεων απο την Κ στην Ε.

Η παγκόσμια οικονομία βρίσκεται αντιμέτωπη με μια απο τις σημαντικότερες κρίσεις δημοσίου χρέους στην ιστορία. Αρκετές χώρες - μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και παγκοσμίως, έχουν αρκετά υψηλά επίπεδα δημοσίου χρέους, ενώ άλλες έχουν καταφύγει σε εξωτερική βοήθεια έτσι ώστε να αποφύγουν τη χρεοκοπία.

Η οικονομική κρίση που ξεκίνησε το 2008, οδήγησε σε δραματική αύξηση του δημόσιου χρέους σε πολλές προηγμένες οικονομίες. Η κρίση αυτή στο τέλος του 2008 και στις αρχές του 2009 άρχισε να πλήττει και την ευρωζώνη δημιουργώντας αναταραχή στις τάξεις των χωρών μελών για αναχρηματοδότηση του δημόσιου χρέους τους. Σε πολλές από τις χώρες αυτές, οι κυβερνήσεις είχαν συσσωρεύσει δημόσιο χρέος σε επίπεδα που μπορεί να χαρακτηριστεί ως μη βιώσιμο, πράγμα το οποίο οδηγεί από μόνο του στην αναγκαιότητα της πολιτικής αντιμετώπισης και διαχείρισης της δημοσιονομικής κατάστασης, καταλήγοντας σε οργανισμούς στήριξης όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Κότιος, 2010).

2.3. Έννοιες δημόσιου χρέους και δημοσιονομικού ελλείμματος

Το δημόσιο χρέος είναι ένα απόθεμα το οποίο οφείλει η κυβέρνηση ως αποτέλεσμα των προηγούμενων χρεών, ενώ το έλλειμμα καταδεικνύει το πόσο η κυβέρνηση δανείζεται κατά την διάρκεια του έτους. Με άλλα λόγια, ως δημόσιο χρέος ορίζεται το σύνολο των οφειλών σε χρηματικές μονάδες του ευρύτερου δημόσιου τομέα.

Το δημόσιο χρέος αναφέρεται στο σύνολο των οικονομικών οφειλών του κράτους οι οποίες προκύπτουν από την σύναψη δανείων. Δανειστές μπορεί να είναι διεθνείς οργανισμοί, ξένες κυβερνήσεις (ΔΝΤ, Παγκόσμια τράπεζα) ή ιδιώτες (φυσικά

πρόσωπα, τράπεζες, ασφαλιστικά ταμεία κλπ.). Οφειλέτης μπορεί να είναι το κράτος ή δημόσιοι φορείς και οργανισμοί πχ (επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας, οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης κλπ.). Συνήθως το δημόσιο χρέος αποδίδεται ως ποσοστό επί του ΑΕΠ. Μία ύφεση τείνει να προκαλεί μια αυτόματη αύξηση του δημόσιου χρέους. Την περίοδο της οικονομικής ύφεσης, τα έσοδα του κράτους μειώνονται απο άμεσους και έμμεσους φόρους, λόγω κάμψης της ζήτησης, της απασχόλησης και των κερδών.

Ένα απο τα πιο σημαντικά προβλήματα της οικονομικής πολιτικής πολλών χωρών αποτελεί το δημοσιονομικό έλλειμμα του προϋπολογισμού. Όταν το δημόσιο δαπανά περισσότερα χρήματα απο όσα εισπράττει ως έσοδα απο φόρους δημιουργείται μια διαφορά που ονομάζεται δημοσιονομικό έλλειμμα και το οποίο ισούται με τις δαπάνες σε αγαθά και υπηρεσίες μείον τους καθαρούς φόρους.

Σύμφωνα με τον Mankiw (2006) είναι πιθανό μια οικονομία να εμφανίζει δημοσιονομικό πλεόνασμα στην περίπτωση εκείνη που κατά την διάρκεια μιας περιόδου τα έσοδα της υπερβαίνουν τις δαπάνες. Η συσσώρευση αυτή των δημοσιονομικών ελλειμμάτων στους προϋπολογισμούς προηγούμενων ετών ονομάζεται δημόσιο χρέος.

Το χρέος ουσιαστικά μπορεί να οριστεί ως μια υποχρέωση μια επιχείρησης σε τρίτους και προκύπτει απο την διαφορά μεταξύ των εσόδων και των δαπανών μιας οικονομικής οντότητας. Δηλαδή για να υπάρχει χρέος πρέπει να υπάρχει και έλλειμμα και η οικονομική οντότητα να ξοδεύει περισσότερα από όσα αποκτά. Συγκεκριμένα το δημόσιο χρέος είναι η υποχρέωση του δημόσιου φορέα και είναι τα χρήματα που οφείλονται κάθε δεδομένη στιγμή απο οποιοδήποτε επίπεδο του δημοσίου (Κότιος, 2010).

2.4. Διακρίσεις δημοσίου χρέους

Το δημόσιο χρέος διακρίνεται σε εξωτερικό και εσωτερικό, ανάλογα με τον τόπο μόνιμης διαμονής του πιστωτή. Για την διάκριση εσωτερικού και εξωτερικού χρέους

υπάρχουν και άλλα κριτήρια όπως το νόμισμα στο οποίο συνάπτεται η δανειακή σύμβαση ή το εφαρμοστέο δίκαιο. Στην περίοδο όπου διανύουμε, τα δάνεια από ιδιώτες έχουν συνήθως την μορφή έκδοσης ομολόγων δηλαδή χρεογράφων που αποτυπώνουν την οφειλή και είναι μεταβιβάσιμοι λογαριασμοί. Τα ομολογιακά δάνεια αντιπροσωπεύουν ένα πολύ σημαντικό ποσοστό του δημοσίου χρέους διεθνώς.

Κάθε κρατική δαπάνη που διενεργεί το κράτος μέσω του δανεισμού επηρεάζει την κατανομή των πόρων και την διανομή του εισοδήματος. Υπάρχει μια μεγάλη διαφορά μεταξύ επενδυτικών και καταναλωτικών δαπανών του κράτους. Όταν τα δάνεια χρησιμοποιούνται για την ενίσχυση των συντελεστών της οικονομικής ανάπτυξης, όπως για σύγχρονες υποδομές, εκπαίδευση, σταθερότητα-ασφάλεια κλπ, τότε λειτουργούν παραγωγικά και παίζουν καθοριστικό ρόλο στην μελλοντική ανάπτυξη και στα εισοδήματα των επόμενων γενεών, οι οποίες θα κληθούν να αποπληρώσουν τους τόκους και τις δόσεις του δανείου. Απο την άλλη πλευρά όμως, καταναλωτικές χαρακτηρίζονται οι δαπάνες όταν, αυξάνονται οι μισθοί πάνω απο την παραγωγικότητα, δίνονται επιχορηγήσεις σε μη ανταγωνιστικές επιχειρήσεις και έτσι καταλήγουμε να έχουμε μεγαλύτερη επιβάρυνση των επόμενων γενεών. Για την επίτευξη λοιπόν των παραπάνω, όταν το κράτος αξιοποιεί σωστά τα κεφάλαια που δανείζεται τότε επιτυγχάνεται ταχύτερη οικονομική ανάπτυξη.

Η έννοια του δημόσιου χρέους μπορεί να παρουσιαστεί με δύο διαφορετικούς τρόπους. Οι δυο πιο κοινοί τύποι είναι το ακαθάριστο χρέος (υποχρεώσεις δημοσίου) και το καθαρό χρέος (κρατικά περιουσιακά στοιχεία μείον υποχρεώσεις). Το μέτρο του δημόσιου χρέους που χρησιμοποιείται είναι το ακαθάριστο χρέος δηλαδή το σύνολο των χρηματοοικονομικών υποχρεώσεων της κυβέρνησης. Το δημόσιο χρέος μπορεί να θεωρηθεί ως ένα υποσύνολο υποχρεώσεων απο πλευράς ισολογισμού. Υποχρεώσεις είναι αυτές που παρέχουν οικονομικά οφέλη για τις μονάδες που κατέχουν αντίστοιχες οικονομικές αξιώσεις. Το κριτήριο για να χαρακτηριστεί μια υποχρέωση ως χρέος είναι ότι οι μελλοντικές πληρωμές οφείλονται απο τον οφειλέτη στον πιστωτή. Διαφορετικά μέσα περιλαμβάνουν το ακαθάριστο χρέος όπως χρεόγραφα, δάνεια, πληρωτέοι λογαριασμοί κ.α. (Κότιος, 2010)

2.5. Διαμόρφωση δημοσίου χρέους

Οι κυβερνήσεις έχουν τη δυνατότητα να δανειστούν για να καλύψουν προσωρινές ανάγκες, όπως αυτές που προκύπτουν όταν τα εκτιμώμενα έσοδα είναι λιγότερα από τις εκτιμώμενες δαπάνες. Πολλές εθνικές κυβερνήσεις αναλαμβάνουν πρόσθετο χρέος στην περίπτωση αυτή λόγω της απροθυμίας τους να περιορίσουν τις δαπάνες ή να αυξήσουν τους φόρους για τον φόβο πολιτικών συνεπειών. Τα μεγάλα χρέη του δημοσίου προκύπτουν για την κάλυψη έκτακτης ανάγκης όταν είναι δύσκολο να χρηματοδοτηθούν οι εκτεταμένες δραστηριότητες της κυβέρνησης.

Το δημόσιο χρέος είναι πλεονεκτικό όταν τα εθνικά κονδύλια εξασφαλίζονται με επιτόκιο χαμηλότερο από αυτό που προβλέπεται για τον ιδιωτικό τομέα και οι χρηματοοικονομικές πράξεις της κυβέρνησης χρηματοδοτούνται σε μόνιμη βάση.

Οι κυβερνήσεις με ισχυρές οικονομίες που θεωρούνται αξιόπιστες ανά τον κόσμο, είναι σε θέση να αντλούν κεφάλαια από την έκδοση δικών τους κινητών αξιών όπως π.χ. με έκδοση κρατικών ομολόγων. Μεμονωμένα άτομα, άλλα έθνη και ομάδες, μπορούν να αγοράσουν αυτά τα ομόλογα, και η κυβέρνηση υπόσχεται να τους τα εξοφλήσει με ένα ορισμένο επιτόκιο.

Οι πολιτικές και οι θεσμοί διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της τοπικής αγοράς ομολόγων και δημοσίου χρέους. Ειδικότερα σε πολλές περιπτώσεις παράγοντες που αναφέρουν οι Forslund et. al. (2011) όπως ο χαμηλός πληθωρισμός, το κράτος δικαίου, το μέγεθος της χώρας, το μέγεθος του τραπεζικού συστήματος, το δημοσιονομικό κενό, συσχετίζονται θετικά με την ανάπτυξη της εγχώριας οικονομίας ενώ αντίθετα η δημοσιονομική ισορροπία και η αύξηση του ΑΕΠ συσχετίζονται αρνητικά με το μέγεθος της αγοράς των κρατικών ομολόγων. Λιγότερο ισχυρές κυβερνήσεις οι οποίες δεν διαθέτουν αξιοπιστία και δεν είναι σε θέση να εκδώσουν ομόλογα μπορούν να καταφύγουν σε διεθνείς οργανισμούς ή ακόμη και σε τράπεζες για να τους χορηγήσουν δάνεια με λιγότερο ευνοϊκούς όρους.

2.6. Μέτρηση και αξιολόγηση δημοσίου χρέους

Ενώ οι βασικοί μακροοικονομικοί δείκτες όπως το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν, ο Δείκτης Τιμών Καταναλωτή βασίζονται σε διεθνώς αποδεκτές μεθοδολογίες, οι δείκτες που σχετίζονται με το χρέος του δημόσιου τομέα συχνά δεν ακολουθούν τα διεθνή πρότυπα και μπορεί να έχουν πολλούς διαφορετικούς ορισμούς. Διεθνώς υπάρχουν πολλοί δείκτες που αναφέρονται στην μέτρηση του δημοσίου χρέους και τη βιωσιμότητα του.

Ο πιο συνήθης δείκτης χρέους είναι ο λόγος του δημοσίου χρέους προς το ΑΕΠ. Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει ορίσει δυο δημοσιονομικούς στόχους για την αξιολόγηση της οικονομικής κατάστασης μια χώρας που βασίζονται στο ΑΕΠ. Συγκεκριμένα προβλέπεται ότι ο λόγος του πρωτογενούς ελλείμματος προς το ΑΕΠ θα πρέπει να είναι μικρότερος από το 3% , ενώ ο λόγος του του δημοσίου χρέους προς το ΑΕΠ μικρότερος του 60%.

Ο δείκτης του χρέους προς το ΑΕΠ μετρά το επίπεδο του χρέους σε σχέση με την οικονομική δραστηριότητα της χώρας που θεωρεί ότι για την χρηματοδότηση των επιβαρύνσεων του χρέους είναι διαθέσιμοι όλοι οι πόροι του ΑΕΠ. Ωστόσο, αυτό δεν είναι πάντοτε αληθές αλλά ο δείκτης αυτός θεωρείται ο πιο σημαντικός για την μέτρηση του επιπέδου του χρέους καθώς υποδεικνύει τον βαθμό φερεγγυότητας της κυβέρνησης.

Οι κινήσεις του δείκτη του χρέους προς το ΑΕΠ σχετίζονται αρνητικά με την αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας. Αυτό φαίνεται κυρίως στο ότι μια αναπτυσσόμενη οικονομία μειώνει τη σχετική σημασία του δημοσίου χρέους παρά ότι η μείωση του δείκτη του χρέους αυξάνει την παραγωγή. Καταλήγουμε στο ότι ο δείκτης του χρέους μειώνεται σε περιόδους οικονομικής ανάπτυξης αφήνοντας τις κυβερνήσεις σε καλύτερη οικονομική θέση για να αντιμετωπίσουν αιφνίδιους οικονομικούς κραδασμούς. Αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι σε πολλές χώρες η πρόσφατη αύξηση του δημοσίου χρέους έχει μειώσει σημαντικά την ευελιξία του προϋπολογισμού. Το βέλτιστο επίπεδο του χρέους σαφώς και ιδανικά δεν είναι το μηδέν όπως έχει αναφερθεί, γιατί κάτι τέτοιο δεν μπορεί να ισχύει στην πράξη. Πρώτον, λόγω ύπαρξης δημόσιων επενδυτικών σχεδίων όπου δημιουργούν κοινωνικά οφέλη μεγαλύτερα από το κόστος του δανεισμού και δεύτερον, λόγω των διαφορετικών συνθηκών που ποικίλουν από χώρα σε χώρα.

2.7. Συνέπειες δημοσίου χρέους

Η πληρωμή του δημοσίου χρέους βελτιώνει την εθνική πιστοληπτική ικανότητα λόγω της εμπιστοσύνης του κοινού στην οικονομία η οποία συνήθως οδηγεί σε οικονομική ανάπτυξη. Είναι ασυνήθιστο να παρατηρούνται μεγάλες περιόδους αύξησης δημοσίου χρέους μιας χώρας κατά τα στάδια της οικονομικής ανάκαμψης. Ο Blanchard (2003) αναφέρει τις συνέπειες του δημοσίου χρέους σε διαφορετικού επιπέδου ανάπτυξης χώρες καθώς και τις πολλαπλές συνέπειες του και, σύμφωνα με αυτό το γεγονός, ότι τα δημοσιονομικά ελλείμματα έχουν μακροπρόθεσμες δυσμενείς επιπτώσεις στην συσσώρευση κεφαλαίου. Τα ελλείμματα κατά την διάρκεια υφέσεων θα πρέπει να αντισταθμίζονται από τα πλεονάσματα κατά την διάρκεια άνθησης, έτσι ώστε να μην οδηγούν σε μια διαρκή αύξηση του δημοσίου χρέους.

Η συνεχής συσσώρευση δημοσιονομικών ελλειμάτων στα δημόσια οικονομικά δημιουργεί την ανάγκη πρόσθετου δανεισμού και συνεπώς συμβάλλει στην αύξηση του δημοσίου χρέους, επηρεάζοντας αρνητικά την εκτέλεση του προϋπολογισμού.

Το χρέος είναι ίσως το πιο σοβαρό οικονομικό, νομισματικό, αναπτυξιακό, κοινωνικό και πολιτικό πρόβλημα των αναπτυσσόμενων χωρών. Υπάρχουν τρεις θεωρίες σχετικά με τις επιπτώσεις του δημοσίου χρέους: 1. Η κεινσιανή 2. Η νεοκλασική 3. Η ρικαρτιανή. Το κοινό τους στοιχείο είναι ότι υποστηρίζουν την εμφάνιση των ελλειμμάτων λόγω της μείωσης των φορολογικών εσόδων και όχι της αύξησης των κρατικών δαπανών.

Κατά τον Amadeo (2017) το δημόσιο χρέος θεωρείται βιώσιμο όταν το επίπεδο του μπορεί να παραμένει αμετάβλητο για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα και δεν οδηγεί στην ανάγκη να αλλάξει η εφαρμοζόμενη δημοσιονομική πολιτική. Ένα μεγάλο εθνικό χρέος όταν χρηματοδοτείται από εγχώριες πηγές μπορεί να οδηγήσει στην αύξηση των φόρων, ή λόγω της αύξησης των επιτοκίων, στον παραγκωνισμό του ιδιωτικού τομέα. Από την άλλη πλευρά, όταν χρησιμοποιείται από ξένες πηγές ένα μεγάλο εθνικό χρέος μπορεί να απαιτεί μακροοικονομική προσαρμογή η οποία εντέλει να οδηγήσει σε αστάθεια. Το υψηλό δημόσιο χρέος ειδικά αν αποτελείται από ξένα στοιχεία δεν συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη και δεν πρέπει να αποτελεί μέσο για ενίσχυση της οικονομικής ανάπτυξης. Σε σχέση με αυτά θα

πρέπει η εκάστοτε κυβέρνηση να λάβει μέτρα που συμβάλλουν στην εναρμόνιση του δημοσίου χρέους και των δυνατοτήτων εξυπηρέτησής του. Σε αντίθετη περίπτωση μια βραχυπρόθεσμη πολιτική περιορίζει το πλαίσιο για τις μελλοντικές αποφάσεις.

Ουσιαστικά οι δυο σημαντικότερες δυσκολίες που συνδέονται με τα υψηλά αποθέματα του δημοσίου χρέους φαίνεται να είναι η ακαμψία του προϋπολογισμού που προκύπτει από την αύξηση της επιβάρυνσης του χρέους, καθώς και ο κίνδυνος για ανοδικές πιέσεις στα επιτόκια , οδηγώντας σε μείωση των επενδύσεων, μικρότερο απόθεμα κεφαλαίου και μειωμένες δυνατότητες ανάπτυξης για την οικονομία.

2.7.1. Αίτια της υπερχρέωσης και της κρατικής πτώχευσης

Η υπερχρέωση του κράτους και η κρατική πτώχευση είναι δύο φαινόμενα που συναντάμε στην οικονομική ιστορία και οι παράγοντες πρόκλησής τους ποικίλουν. Η άρνηση αποπληρωμής των χρεών μπορεί να οφείλεται σε πολιτικά αίτια, πράγμα που συμβαίνει σε περίπτωση αλλαγής του πολιτικού καθεστώτος, όπου το κυβερνών κόμμα δεν αναγνωρίζει τις ενέργειες και τις συμφωνίες του προηγούμενου.

Οι σημαντικότεροι λόγοι υπερχρέωσης του κράτους και κρατικής πτώχευσης είναι :

1. Ο αλόγιστος δανεισμός
2. Η οικονομική ύφεση
3. Οι συναλλαγματικές ανισορροπίες
4. Ο επιτοκιακός κίνδυνος
5. Οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις
6. Οι μαζικές εισροές κεφαλαίων
7. Οι κερδοσκοπικές πρακτικές των αγορών

Αλόγιστος δανεισμός: Μία κυβέρνηση επιλέγει να αντλεί μέσω δανεισμού μεγαλύτερα ποσά από αυτά που χρειάζεται η πραγματική οικονομία , κάτι που έχει ως αποτέλεσμα την κατασπατάληση των αντλούμενων κεφαλαίων.

Η οικονομική ύφεση: Η υπερχρέωση είναι εκφρασμένη ως ποσοστό επί του ΑΕΠ. Μία ύφεση τείνει να προκαλεί μια αυτόματη αύξηση του δημόσιου χρέους. Κατά τη φάση της οικονομικής ύφεσης συρρικνώνονται τα έσοδα του κράτους από άμεσους και έμμεσους φόρους, λόγω κάμψης της ζήτησης, της απασχόλησης και των κερδών. Από την άλλη αυξάνονται οι δαπάνες για την αντιμετώπιση της κρίσης. Επίσης οι κυβερνήσεις μειώνουν τους φόρους για την τόνωση της ζήτησης και αυξάνουν τις δημόσιες επενδυτικές και καταναλωτικές δαπάνες. Αυτό όμως που πραγματικά συμβαίνει μετά τους τόσους δανεισμούς έχει ως σκοπό τα ετήσια ελλείμματα να αυξάνουν το δημόσιο χρέος και τις ετήσιες πληρωμές τόκων, οι οποίες με τη σειρά τους αυξάνουν τα ελλείμματα και το χρέος. Ο κρατικός δανεισμός αυξάνει τα επιτόκια και μειώνει τα δάνεια για κατανάλωση, κατοικία ή επενδύσεις. Είναι γεγονός όμως, ότι αυτό έχει ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της ύφεσης, την μείωση των εσόδων και την αύξηση των δαπανών.

Οι συναλλαγματικές ανισορροπίες: Η υπερχρέωση μπορεί να οφείλεται σε συναλλαγματικές ανισορροπίες.

Ο εποπτικός κίνδυνος: Η κρίση του χρέους μπορεί να προκαλείται ή να επιδεινώνεται εξαιτίας του επιτοκιακού κινδύνου.

Οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις: Οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις και κυρίως οι τραπεζικές συνδέονται άμεσα με την κρίση χρέους (Reinhart, 2009).

Οι μαζικές εισροές κεφαλαίων: Χώρες με μεγάλα πλεονάσματα στο ισοζύγιο κίνησης κεφαλαίων αποκτούν μεγάλη ρευστότητα, γεγονός που επιτρέπει τον φθινό δανεισμό κρατικού και ιδιωτικού τομέα.

Οι κερδοσκοπικές πρακτικές των αγορών: Η ανεξέλεγκτη κερδοσκοπία στις αγορές μπορεί να προκαλέσει ή να επιδεινώσει μια κρίση χρέους.

2.7.2. Επιπτώσεις της υπερχρέωσης και της πτώχευσης

Η υπερχρέωση καταλήγει σε κρίση με τη μορφή ολικής ή μερικής εξόφλησης χρεών. Σύμφωνα με το πτωχευτικό δίκαιο διαφέρουν οι έννοιες της «πτώχευσης» και της

«χρεωκοπίας» και στις δύο όμως περιπτώσεις έχουμε α) αδυναμία εξόφλησης των οφειλών, β) διατάραξη των σχέσεων με τους πιστωτές και ενδεχόμενο δικαστικών προσφυγών και γ) αποκλεισμό του αφερέγγυου οφειλέτη από νέα δάνεια.

Αν μία ή περισσότερες χώρες αδυνατούν να πληρώσουν τα τοκοχρεολύσια, τότε η κρίση έχει επιπτώσεις τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και διεθνώς. Στις εσωτερικές επιπτώσεις, η υπερχρεωμένη χώρα εισέρχεται σε μία φάση πολιτικής αστάθειας, λιτότητας και ύφεσης. Όσον αφορά τις εξωτερικές επιπτώσεις, η αδυναμία πληρωμής θέτει σε κίνδυνο τους πιστωτές, ιδίως τις μεγάλες τράπεζες του εξωτερικού.

Πίνακας 2.1. Αίτια και Επιπτώσεις της Κρίσης Χρέους

Αίτια της κρίσης χρέους	Επιπτώσεις της κρίσης χρέους
Αλόγιστος δανεισμός	Αδυναμία εξόφλησης των οφειλών
Οικονομική ύφεση	Διατάραξη των σχέσεων με τους πιστωτές
Συναλλαγματικές ανισορροπίες	Ενδεχόμενες δικαστικές προσφυγές
Επιτοκιακός κίνδυνος	Αποκλεισμός του αφερέγγυου οφειλέτη από νέα δάνεια
Χρηματοπιστωτικές κρίσεις	Ύφεση
Πολιτικοί λόγοι και πόλεμοι	Επιπτώσεις στο διεθνές εμπόριο
Κερδοσκοπικές πρακτικές των αγορών	Χρηματοπιστωτική κρίση

Πηγή: Κότιος, Α., Παυλίδης, Γ., 2012, *Διεθνείς Οικονομικές Κρίσεις*, Rosili

2.7.3. Δίαυλοι διεθνούς μετάδοσης της κρίσης λόγω κρατικής πτώχευσης

Η κρατική πτώχευση συνοδεύεται από ύφεση. Το εξωτερικό εμπόριο περιορίζεται και έτσι επηρεάζονται οι εξαγωγικές επιχειρήσεις του εξωτερικού. Με αυτό τον τρόπο, η κρίση χρέους μεταδίδεται και σε χώρες του εξωτερικού ως αναπτυξιακή κρίση.

Ενόψει μιας κρατικής πτώχευσης, οι πιστωτές του εξωτερικού μπορεί να περιορίσουν την έκθεσή τους σε ομόλογα άλλων, δυνητικά αφερέγγυων χωρών. Οι επενδυτές θεωρούν πως αν πτωχεύσει μια χώρα ενδέχεται πτώχευση και στις γειτονικές χώρες. Έτσι αποφεύγουν να πωλούν ομόλογα ή να χορηγούν νέα δάνεια.

Πέρα από τη διεθνή μετάδοση μιας πτώχευσης και ο υπέρμετρος δανεισμός μιας χώρας μπορεί να προκαλέσει αύξηση του χρέους και στο εξωτερικό. Γενικά σε ένα κόσμο με υψηλή αλληλεξάρτηση των οικονομιών, η υποχρέωση σε μια σημαντική οικονομία είναι πιθανό να προκαλέσει πολλές διαταραχές και σε άλλες χώρες.

2.7.4. Ο ειδικότερος ρόλος του ΔΝΤ και των άλλων διεθνών πιστωτών

Το ΔΝΤ (Διεθνές Νομισματικό Ταμείο) είναι ένας διεθνής οργανισμός που ιδρύθηκε το 1944. Στόχος του είναι η διεθνής νομισματική ισορροπία και συνεργασία αλλά και η αντιμετώπιση της κρίσης δημόσιου χρέους. Το ΔΝΤ βοηθάει τα κράτη-μέλη που αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες, κυρίως στο ισοζύγιο πληρωμών, καταβάλλοντάς τους μία δανειακή διευκόλυνση. Για την παροχή οικονομικής βοήθειας το ΔΝΤ απαιτεί τη λήψη μέτρων, δηλαδή η δανειακή διευκόλυνση γίνεται σε δόσεις, η πληρωμή γίνεται μετά από αξιολόγηση και εξαρτάται από την επίτευξη κάποιων στόχων (Diwan, 1992). Τα μέτρα που προτείνει το ΔΝΤ είναι, η υποτίμηση του εθνικού νομίσματος, η αύξηση των φορολογικών εσόδων, η δραστική μείωση κρατικών δαπανών κτλ. (Williamson, 1994). Η οικονομική πολιτική που προτείνει το ΔΝΤ έχει δεχτεί πολλές επικρίσεις, όχι μόνο για τη συρρίκνωση της οικονομίας αλλά και για τα μέτρα, αν είναι συνταγματικά. Υπάρχουν και άλλοι διεθνείς πιστωτές πχ. Η Ευρωπαϊκή Τράπεζα. Δεν δύναται να δανείσει τόσο μεγάλα ποσά όσο το ΔΝΤ, αλλά μπορεί να λειτουργήσει συμπληρωματικά για την έξοδο απ' την κρίση, χρηματοδοτώντας αναπτυξιακά έργα που μπορεί να είναι κάποιο αντίδοτο στην κρίση. Η κρίση χρέους στην Ευρωζώνη προκάλεσε το 2010/11 τη δημιουργία νέων μηχανισμών στήριξης χωρών σε κρίση χρέους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ

3.1. Το ζήτημα των διαφορετικών ερμηνευτικών προσεγγίσεων της κρίσης και των πολιτικών αντιμετώπισής των συνεπειών της.

Μια σωστή και ολοκληρωμένη ερμηνεία των αιτιών μιας οικονομικής κρίσης (π.χ. ύφεσης, υπερπληθωρισμού, συναλλαγματικής ή χρηματοπιστωτικής) δεν έχει μόνον αξία ως γνώση, αλλά είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη δημιουργία μεθόδων και δεικτών προειδοποίησης, για τη λήψη μέτρων πρόληψης και αποτελεσματικής καταστολής των συνεπειών της. Φαίνεται όμως πως οι οικονομολόγοι, είτε λόγω της δογματικής τους προσήλωσης, είτε λόγω διαφορετικών ερευνητικών μεθόδων, δε συμφωνούν πάντα στα συμπεράσματα και τις προτάσεις τους. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι 90 σχεδόν χρόνια μετά την έναρξη της κρίσης του 1929, δεν έχει γίνει ακόμα μία κοινή ερμηνευτική προσέγγιση αυτής. Οι διαφορές μεταξύ της κεϋνσιανής, μονεταριστικής, αυστριακής, νεοκλασικής και μαρξιστικής σχολής συνεχίζουν να υπάρχουν μέχρι και σήμερα. Συνεπώς, δεν πρέπει να προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι και για τη σύγχρονη κρίση την οποία διανύουμε και η οποία ξεκίνησε ως χρηματοπιστωτική κρίση μετά την κατάρρευση της φούσκας των ακινήτων στις ΗΠΑ, διαδόθηκε διεθνώς και είχε ως συνέπεια την μεγαλύτερη ύφεση

στην παγκόσμια οικονομία μετά την κρίση του 1929, διατυπώθηκαν εναλλακτικές απόψεις από την πλευρά των οικονομολόγων.

Το κύριο πεδίο διαφωνίας των επιστημόνων της οικονομικής, αφορά στην ερμηνεία των αιτιών και των επιπτώσεων της κρίσης, των μηχανισμών διάδοσής της αλλά και στους τρόπους αντιμετώπισής της. Για παράδειγμα, οι εκπρόσωποι της αυστριακής σχολής θεωρούν ως κύρια αιτία της κρίσης, την πολιτική φθηνού χρήματος της Αμερικάνικης Ομοσπονδιακής Τράπεζας (FED) (Κότιος, 2010), η οποία προώθησε την κερδοσκοπία στα ακίνητα και θεωρούν ότι την ύφεση ως φυσική συνέπεια του γεγονότος αυτού (Tempelman, 2010). Οι οικονομολόγοι της νεοκλασικής και μονεταριστικής σχολής από την άλλη μεριά, εντοπίζουν ελλείψεις στην πολιτική του FED, αλλά και στις παρεμβάσεις του κράτους για ενίσχυση της απόκτησης κατοικίας. Την επακόλουθη ύφεση την αποδίδουν στις ακαμψίες των αγορών και σε διαρθρωτικές αδυναμίες των οικονομικών συστημάτων. Η μαρξιστική σχολή θεωρεί ότι η κρίση είναι μια ακόμη απόδειξη για τις αστάθειες του καπιταλισμού, τη κερδοσκοπική λειτουργία των αγορών καθώς και της άνισης κατανομής των εισοδημάτων υπέρ των κερδών και κατά της κατανάλωσης (Kotz, 2009). Για τους οπαδούς της κεϋνσιανής θεωρίας, η κρίση οφείλεται στην απουσία του ρυθμιστικού ρόλου του κράτους στις χρηματοπιστωτικές αγορές, στις ατέλειες των αγορών καθώς και στην μείωση της συνολικής ζήτησης, λόγω και των διεθνών ανισορροπιών (Krugman, 2009). Τέλος, για τους εκπροσώπους της θεσμικής οικονομικής η κρίση οφείλεται στη μη αποτελεσματική λειτουργία των οικονομικών και πολιτικών θεσμών, ενώ για τη ψυχολογική- συμπεριφορική οικονομική οφείλεται πρωτίστως σε μη ορθολογικές, υπερβολικά ριψοκίνδυνες συμπεριφορές καθώς και στη συμπεριφορά «αγέλης» πολλών επενδυτών.

Διαμάχη μεταξύ των οικονομολόγων υπάρχει επίσης και για τους τρόπους αντιμετώπισης των συνεπειών της κρίσης. Στο πεδίο αυτό υπήρξαν δύο αντίθετες τάσεις: Η πρώτη, εκπροσωπούμενη κυρίως από τους οπαδούς της κεϋνσιανής θεωρίας, προτείνει τη ρύθμιση των χρηματοπιστωτικών αγορών καθώς και την επεκτατική δημοσιονομική πολιτική, θεωρώντας ότι η νομισματική έχει εξαντλήσει τα περιθώριά της, ενώ η δεύτερη τάση είναι αυτή των φιλελεύθερων νεοκλασικών που απορρίπτει επεκτατικές δημοσιονομικές και νομισματικές πολιτικές λόγω του κινδύνου της δημιουργίας μιας νέας κρίσης συνεπεία της υπερχρέωσης των κρατών

και βλέπει κριτικά την νομισματική επέκταση, λόγω των μελλοντικών πληθωριστικών κινδύνων αλλά και νέων κερδοσκοπικών φουσκών.

Συμπερασματικά, η αδυναμία των οικονομολόγων να παρουσιάσει μια ενιαία ερμηνεία της κρίσης προκαλεί σύγχυση στο δημόσιο αίσθημα, στην οικονομία, αλλά και στους φορείς λήψης αποφάσεων. Επίσης, οι διαφορετικές προτάσεις για την αντιμετώπιση των συνεπειών της κρίσης και, ειδικά, της ύφεσης, αποδυναμώνει το ρόλο των οικονομολόγων ως μηχανικών επίλυσης οικονομικών προβλημάτων και προσφέρει το άλλοθι στους πολιτικούς να λάβουν εκείνα τα μέτρα που οι ίδιοι, με βάση την ιδεολογία και το πολιτικό τους συμφέρον, κρίνουν σκόπιμα.

3.2. Η εξιδανίκευση των μηχανισμών της αγοράς και η κυριαρχία του Laissez- faire

Η οικονομική επιστήμη λειτουργεί σαφώς εντός ενός συγκεκριμένου πολιτικού, οικονομικού και κοινωνικού πλαισίου. Οι οικονομολόγοι, παρά τις προσπάθειες αξιολογικής ουδετερότητας που καταβάλλουν, θεωρούν ότι τόσο το οικονομικό σύστημα με τους θεσμούς του, τα κίνητρα και αντικίνητρά του στην κατανομή των πόρων και στη διανομή των εισοδημάτων, είναι καθοριστικής σημασίας για την οικονομική εξέλιξη των κοινωνιών. Μετά τη δεκαετία του 1980, κυριάρχησε, κυρίως στον αγγλοσαξονικό χώρο, η ιδεολογία του νεοφιλελευθερισμού. Σύμφωνα με αυτήν, η παρέμβαση του κράτους στη λειτουργία της οικονομίας και της κοινωνίας γενικότερα, οι πολλαπλές ρυθμίσεις που επιβάλλονται στη λειτουργία των αγορών, η υψηλή φορολογία, οι κρατικές δαπάνες, ο εξωτερικός προστατευτισμός και άλλοι παράγοντες, εμποδίζουν τη δημιουργικότητα της αγοράς και ως αποτέλεσμα, την οικονομική ανάπτυξη. Κατά συνέπεια, το κράτος θα πρέπει να αποστασιοποιηθεί από τη λειτουργία της οικονομίας, μέσω απορρυθμίσεων και να αφήσει στους μηχανισμούς της αγοράς, τη λειτουργία της οικονομίας. Σε ό,τι αφορά στις κρίσεις, αυτές θεωρήθηκε a priori ότι δεν υφίστανται στο νεοφιλελεύθερο καθεστώς, δεδομένου ότι οι αγορές είναι αποτελεσματικές και διαρκώς αυτορυθμίζονται και ισορροπούν από μόνες του, βασιζόμενοι στην πεποίθηση ότι οι κρίσεις οφείλονται

στην αποτυχία της πολιτικής και όχι των αγορών (policy failure versus market failure).

Από την άλλη πλευρά και σύμφωνα με την νεοκλασική θεωρία, η οικονομία της αγοράς μπορεί να λειτουργεί στο κενό, είναι ταυτόσημη με την αρρυθμιστη αγορά, χωρίς θεσμούς, με εμμονές στον ιδεολογικό πουριτανισμό (Acemoglu, 2009). Με άλλα λόγια, πολλοί θεωρούν ότι η εξιδανίκευση των αγορών και ο νεοφιλελεύθερος φανατισμός διευκόλυναν την υπερδιόγκωση του χρηματοπιστωτικού τομέα (financialization) και τη δημιουργία πλασματικού οικονομικού πλούτου. Μια ένωση εισοδηματιών και χρηματιστών (financists), με τη βοήθεια ισχυρών πολιτικών λόμπυ, ήρθε στην εξουσία, αρνούμενη τη ρύθμιση των αγορών και ειδικά των νέων προϊόντων, γεγονός που έκανε τις αγορές πιο ριψοκίνδυνες (Bresser-Pereira, 2010). Για παράδειγμα, η κατάργηση στις ΗΠΑ το 1999 του Νόμου του 1933 (Glass-Steagall-Acts), που προέβλεπε το διαχωρισμό μεταξύ εμπορικών και επενδυτικών τραπεζών για την προστασία του κοινού, επέτρεψε την ανάληψη από κλασικές τράπεζες υπερβολικών κινδύνων και την επέκταση των λεγόμενων Subprime πιστώσεων.

Η κριτική που έχει ασκηθεί στη νεοκλασική οικονομική είναι ότι προσέφερε στη νεοφιλελεύθερη πολιτική το θεωρητικό υπόβαθρο. Πολύπλοκα, αδιαφανή και ριψοκίνδυνα παράγωγα και ασφαλίσεις, μέθοδοι ακάλυπτης ανοικτής πώλησης χρεογράφων κ.α. θεωρήθηκαν ως ευπρόσδεκτες καινοτομίες από τις αγορές. Η δημιουργία χρηματοοικονομικού πλούτου κατέστη ανεξάρτητη από την πραγματική οικονομία (Bresser-Pereira, 2010). Η ευκαιριακή συμπεριφορά και η κερδοσκοπική μανία θεωρήθηκαν ως φυσικά φαινόμενα στην οικονομία της αγοράς, χωρίς κινδύνους για την σταθερότητα του όλου οικοδομήματος.

Σύμφωνα με τον Stiglitz (2009), η πρόσφατη κρίση έδειξε ότι οι αγορές δεν ήταν αποτελεσματικές και ότι για την αποφυγή της αναγκαία ήταν η παρουσία του κράτους. Επίσης, σημειώνει υπαινικτικά ότι «η αόρατος χειρ του Adam Smith, είναι αόρατη, τουλάχιστον εν μέρει, επειδή δεν υπάρχει».

3.3. Το ζήτημα της ευθύνης και η παραμέληση του «Ηθικού Κινδύνου»

Μερικά ακόμη επιχειρήματα κατά του νεοκλασικού υποδείγματος και της οικονομικής επιστήμης γενικότερα, αφορούν στο ζήτημα των κερδών, των κινήτρων, των αμοιβών των οικονομικών διευθυντών και των κινδύνων. Μια ακόμα σημαντική πτυχή της κρίσης είναι οι «ηθικοί κίνδυνοι» (Enste, 2009). Είναι κοινώς αποδεκτό ότι οι χρηματοπιστωτικές αγορές που προκάλεσαν την κρίση, τα τελευταία χρόνια στο πλαίσιο του νεοφιλελευθερισμού λειτούργησαν ως καζίνο (Sinn, 2009). Ένα μείζον πρόβλημα, στο οποίο εστιάζει η θεωρία «εντολέα- εντολοδόχου», έχει να κάνει με τη συμπεριφορά του μάνατζμεντ πολλών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και κεφαλαίων υψηλού κινδύνου (Hedge funds). Τα κίνητρα για υψηλές αποδόσεις, σε συνδυασμό με το διαχωρισμό εκείνου που αποφασίζει (μάνατζερ) και εκείνου που φέρει τον κίνδυνο (μέτοχος, επενδυτής, φορολογούμενος) επέτρεψε την ανάληψη υψηλών κινδύνων όπως ήταν οι επισφαλείς στεγαστικές πιστώσεις και οι επενδύσεις σε «τοξικά» χρεόγραφα, αλλά και σε κρατικούς τίτλους χωρών με σημαντικό ύψος δημόσιου χρέους. Αυτού του τύπου οι επενδυτικοί κίνδυνοι που δεν αποδίδουν μακροπρόθεσμες αποδόσεις, προκάλεσαν την καταστροφή πολλών χρηματοπιστωτικών οργανισμών (Eichengreen 2009).

Επιπροσθέτως, οι μηχανισμοί εκτίμησης κινδύνων έγιναν τόσο περίπλοκοι, ώστε οι ρυθμιστικές και εποπτικές αρχές να μην τους κατανοούν πλήρως και να αποδέχονται τις εκτιμήσεις κινδύνου που έκαναν και παρουσίασαν οι τράπεζες. Οι αποδοχές αυτές όμως στηρίζονταν στην ήδη λανθασμένη υπόθεση ότι αποκλίσεις από τη μέση τιμή είναι τυχαίες (Soros, 2008). Ακόμα ένα μειονέκτημα έχει να κάνει με την ασύμμετρη πληροφόρηση και στην εκμετάλλευσή της (Eichengreen, 2010). Οι πάροχοι των περίπλοκων και επικίνδυνων χρεογράφων γνώριζαν καλύτερα τους κινδύνους από τους υποψήφιους αγοραστές τους. Επίσης, οι τράπεζες ήξεραν να αποκρύπτουν την πραγματική τους οικονομική κατάσταση και τις επισφάλειές τους από τους καταθέτες και επενδυτές. Δεν είναι τυχαίο ότι η Lehman Brothers λίγο πριν την κατάρρευσή της είχε βαθμό A στην κατάταξη. Τέλος, οι χρηματοπιστωτικές αγορές γνωρίζοντας εκ των προτέρων ότι οι κυβερνήσεις θα καλύψουν τις ζημιές τους, ανέλαβαν κινδύνους που, εν τέλει, πολλές από αυτές δεν μπόρεσαν να υπερκαλύψουν (Eichengreen, 2009).

3.4. Η επίδραση των χρηματοοικονομικών υποδειγμάτων στην οικονομία

Η εξέλιξη της οικονομικής θεωρίας και των μηχανισμών προβλέψεων και εκτίμησης των κινδύνων τα τελευταία πενήντα χρόνια ήταν ραγδαία και με σημαντικές επιρροές στις πραγματικές οικονομικές διαδικασίες. Στη βάση της νεοκλασικής υπόθεσης των αποτελεσματικών αγορών του Fama, αλλά και των ορθολογικών προσδοκιών του Lukas, αναπτύχθηκαν ιδιαίτερα περίπλοκα μαθηματικά υποδείγματα, τα οποία αποτέλεσαν τη βάση για τη δημιουργία νέων προϊόντων στις χρηματαγορές και τις κεφαλαιαγορές (MacKenzie, 2006). Για παράδειγμα αναπτύχθηκαν νέες θεωρίες χαρτοφυλακίου, θεωρίες για τη βέλτιστη πολιτική μερισμάτων, θεωρίες παραγώγων (όπως προθεσμιακά συμβόλαια, ανταλλαγές και δικαιώματα) κ.α. Πιο γνωστό είναι το μοντέλο των Black-Scholes από το 1973, το οποίο επεκτάθηκε από τον Robert Merton και επέφερε, μάλιστα, το 1997 το Νόμπελ των οικονομικών στους Scholes και Merton (BSM Model). Η θεωρία αυτή αναφέρεται σε μια μαθηματική περιγραφή των χρηματοπιστωτικών αγορών και παραγώγων επενδυτικών προϊόντων, υιοθετήθηκε αμέσως από τις αγορές και αποτέλεσε τη βάση για την εμπορία δικαιωμάτων.

Με αφορμή τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 και λόγω της μεγάλης επίδρασης που είχε στις αγορές, αλλά και στις πολιτικές απορρύθμισης των χρηματοπιστωτικών αγορών, ιδιαίτερα αυστηρή υπήρξε η κριτική στην υπόθεση των αποτελεσματικών αγορών (Buiter 2009a), σύμφωνα με την οποία, όλες οι διαθέσιμες πληροφορίες ενσωματώνονται διαρκώς και πλήρως στις τιμές. Κατά συνέπεια οι αγορές είναι σταθερές, ενώ πιθανές αποκλίσεις ακολουθούν το υπόδειγμα της τυχαίας διαδρομής (random walk). Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί να γίνει πρόβλεψη για τις χρηματιστηριακές τιμές, οι κερδοσκοπικές φούσκες είναι αδύνατες και η αγορά έχει πάντα δίκιο. Για το λόγο αυτό η κρατική παρέμβαση είναι περιττή. Για ορισμένους, έτσι εξηγείται και η «αδιαφορία» των ρυθμιστικών αρχών αλλά και των επενδυτών στην αντιμετώπιση νέων προϊόντων όπως πιστωτικά παράγωγα, δομημένες ενυπόθηκες πιστώσεις όπως MBS (Mortgage Backed Securities), CDOs (Collateral Debt Obligations) κ.α.

Τα μαθηματικά μοντέλα στα οποία βασίζονται τα νέα εργαλεία φαίνεται να διακρίνονται από αξιοπιστία, η οποία στην πράξη δεν ισχύει. Η μέθοδος και η πολυπλοκότητά τους κερδίζουν την εμπιστοσύνη των επενδυτών, μιας και οι κίνδυνοι φαίνονται μαθηματικά ελεγχόμενοι. Για παράδειγμα, η μελέτη του Li (2000), για τη συσχέτιση κινδύνων αθετήσεων διαφόρων τίτλων με τη βοήθεια της συνάρτησης του Gauss, έφερε την επανάσταση στην αγορά των Credit Default Swaps και Collateralized Debt Bonds (Salomon 2009). Έτσι, με τη χρήση των νέων εργαλείων, θεωρήθηκε ότι ο κίνδυνος μειώθηκε σημαντικά, με αποτέλεσμα την απορρύθμιση και την ανάληψη υπερβολικών κινδύνων με τα γνωστά αποτελέσματα (Κότιος, 2010)

3.5. Η υπόθεση της «μείζονος μετριοπάθειας» και του τέλους των μεγάλων οικονομικών διαταραχών

Μια ερμηνεία για την ελλιπή ρύθμιση των χρηματοοικονομικών αγορών και την οπισθοχώρηση του κρατικού παρεμβατισμού σχετίζεται με τη λεγόμενη υπόθεση της «μείζονος μετριοπάθειας» (Great Moderation), που αναφέρεται στο ήπιο οικονομικό κλίμα της περιόδου μετά το 1980 (Acemoglu, 2009) και αποδίδεται στον πρόεδρο του FED Bernanke (Bernanke, 2004). Πράγματι, η περίοδος αυτή στη Δύση χαρακτηρίζεται από σχετική σταθερότητα. Για παράδειγμα, ο πληθωρισμός ήταν σχετικά χαμηλός, η οικονομική μεγέθυνση ήταν συνεχής με πολύ μικρές διακυμάνσεις, σε πολλές χώρες μειώθηκαν τα επίπεδα ανεργίας, το διεθνές εμπόριο αναπτύχθηκε, το σύστημα της παγκοσμιοποίησης ενσωμάτωσε τις οικονομίες σε μετάβαση και τις περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες και, γενικά, επικρατούσε διεθνώς ένα κλίμα αισιοδοξίας. Το κλίμα αυτό ενισχύθηκε από τη σχετικά ανώδυνη για τις αναπτυγμένες χώρες αντιμετώπιση διαφόρων κρίσεων όπως του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος (1993), της Ασίας (1997/98), διαφόρων χωρών όπως του Μεξικού (1994-95), της Ρωσίας (1998/99), της Τουρκίας (2001) και της Αργεντινής (1998-2002).

Παράλληλα, η μονεταριστική άποψη υπερεκτίμησε τις δυνατότητες της νομισματικής πολιτικής στον έλεγχο και καταστολή των όποιων οικονομικών διαταραχών. Χαρακτηριστική είναι η εκτίμηση του Mishkin για τις δυνατότητες

παρέμβασης της αμερικάνικης κεντρικής τράπεζας. Συγκεκριμένα, το 2007 και μόλις είχαν εμφανιστεί οι κίνδυνοι της κατάρρευσης της αγοράς ακινήτων στις ΗΠΑ, ο Mishkin ανέμενε πολύ μικρή πτώση στο αμερικάνικο ΑΕΠ, η οποία κατά τον ίδιο θα αντιμετωπιζόταν αποτελεσματικά μέσω νομισματικής πολιτικής (Mishkin, 2007). Εξάλλου, σχεδόν σε όλες τις χώρες της Δύσης οι κεντρικές τράπεζες έδιναν μεγάλη έμφαση στον έλεγχο του πληθωρισμού, παρά στη σταθερότητα των χρηματοπιστωτικών αγορών, την οποία και θεωρούσαν δεδομένη.

3.6. Μεθοδολογικές αδυναμίες στην ερμηνεία πραγματικών οικονομικών φαινομένων

Με αφορμή την κρίση ξεκίνησε ξανά διάλογος για την ορθότητα και τη μεθοδολογία της οικονομικής επιστήμης.

Για ορισμένους οικονομολόγους, διάφορες αδυναμίες στη μέθοδο, ερευνητικές ελλείψεις, λάθη και κενά οδήγησαν σε λανθασμένα συμπεράσματα και σε αξιώματα, τα οποία με τη σειρά τους δημιούργησαν το θεωρητικό υπόβαθρο της κρίσης (Eichengreen 2009; Wyplosz 2009; Kirchgässner 2009; Krugman 2009).

Αρχικά διατυπώθηκε η άποψη ότι η κρίση δεν ήταν δυνατό να αναλυθεί επαρκώς επειδή δεν υπάρχουν τα κατάλληλα ερμηνευτικά εργαλεία, επειδή οι νεοκλασικοί δεν λαμβάνουν υπόψη άλλες διαστάσεις (πολιτικές, κοινωνικές, ψυχολογικές) του οικονομικού συστήματος. Στο κυρίαρχο αναλυτικό υπόδειγμα της μικροοικονομικής της μακροοικονομικής, τα μεγάλα ζητήματα της οικονομίας αναλύονται στη βάση συμπεριφορών μεμονωμένων οικονομικών υποκειμένων. Η μικροοικονομική αυτή οπτική, ως επιστημονική μέθοδος, είναι ακατάλληλη να ερμηνεύσει το συνολικό σύστημα με τις πολύπλοκες αλληλεπιδράσεις του. Κάθε άτομο είναι διαφορετικό, με συνέπεια οι συμπεριφορές τους να μην είναι πανομοιότυπες, γεγονός που αγνοήθηκε από τα υποδείγματα των αποτελεσματικών αγορών και των ορθολογικών προσδοκιών. Τα άτομα δε συμπεριφέρονται στον οικονομικό βίο με τον ίδιο τρόπο και δεν έχουν τις ίδιες αντιδράσεις.

Ωστόσο, εκτός του ότι δεν υπάρχουν αναλυτικά μαθηματικά ή οικονομικά υποδείγματα που να προβλέπουν τη συνέχεια ή να ερμηνεύουν τη σύγχρονη κρίση, δεν υπήρξαν και υποδείγματα που να ενσωματώνουν επαρκώς πραγματικές

ανθρώπινες συμπεριφορές, το κατά τον Keynes και τους Akerlof και Shiller «ζωικό ένστικτο», όπως εμπιστοσύνη ή έλλειψη αυτής, διαφθορά ή κακή πίστη, νομισματική πλάνη, συμπεριφορά «αγέλης», απληστία, αλτρουισμός κ.α., δηλαδή ανορθολογικές συμπεριφορές και μη οικονομικά κίνητρα που ασκούν τη μεγαλύτερη επίδραση στις οικονομικές αποφάσεις (Akerlof/Shiller, 2009).

Μια άλλη βασική αδυναμία της οικονομικής επιστήμης θεωρείται και ο αναλυτικός διαχωρισμός μεταξύ μακροοικονομικής και χρηματοοικονομικής (Wyplosz, 2009). Για παράδειγμα, οι ειδικοί της χρηματοοικονομικής ανάλυσης και μηχανικής ανέπτυξαν μια ιδιαίτερα εξειδικευμένη θεωρία λαμβάνοντας την μακροοικονομική ως δεδομένη, ενώ από την άλλη οι μακροοικονομολόγοι θεώρησαν τα χρηματοοικονομικά παράπλευρα και εξωγενώς δεδομένα. Ένα επί πλέον κριτικό επιχείρημα, το οποίο επανήλθε στο διάλογο, σχετίζεται με την έντονη μαθηματικοποίηση της οικονομικής επιστήμης. Η προσπάθεια που ξεκίνησε από τον Walras για τη δημιουργία μιας καθαρής επιστήμης στη βάση των μαθηματικών μεθόδων των θετικών επιστημών, προκάλεσε την παραμέληση της πολυπλοκότητας των οικονομικών φαινομένων, και την αλληλεπίδραση που έχουν με τα υπόλοιπα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά φαινόμενα. Επιπλέον, με την καθιέρωση του πλασματικού προτύπου του Homo Economicus, αγνοήθηκε η πραγματική ανθρώπινη φύση. Διατυπώθηκαν έντονες αμφιβολίες για την γνωστική αξία των πολύπλοκων μαθηματικών υποδειγμάτων της μακροοικονομικής και της χρηματοοικονομικής λόγω των μεγάλων αφαιρέσεων από την πραγματικότητα και του αξιώματος για εφαρμογή των συμπερασμάτων στην πραγματική οικονομία (Eichengreen, 2009). Συχνά, στις υποθέσεις των υποδειγμάτων βρίσκεται και το αποτέλεσμα. Ακόμη, ιδιαίτερα έντονη υπήρξε η κριτική στα υποδείγματα των νεοκλασικών που στηρίζονται στις ορθολογικές προσδοκίες και στην απόλυτη πληροφόρηση των οικονομικών δρώντων (Stiglitz, 2009; Κότιος, 2010).

Σύμφωνα με τη μελέτη του Soros (2008), οι αποκλίσεις από την ισορροπία δεν είναι τυχαίες και δεν οφείλονται σε εξωτερικές παραμέτρους. Αντιθέτως, επηρεάζονται από τις χρηματοπιστωτικές αγορές οι οποίες και προκάλεσαν την κρίση. Ο Soros υιοθετεί την υπόθεση της ανακλαστικότητας (reflexivity) των αγορών, σύμφωνα με την οποία οι αγορές αλληλεπιδρούν και το τι πιστεύουν οι συναλλασσόμενοι για τα οικονομικά μεγέθη διαμορφώνει εν τέλει τα ίδια τα οικονομικά μεγέθη. Συνεπώς,

υπάρχει ένα αυτοτροφοδοτούμενο παίγνιο μεταξύ βασικών μεγεθών και τιμών, το οποίο είναι σε θέση να απομακρύνει την οικονομία από το σημείο ισορροπίας.

3.7. Αδυναμία πρόβλεψης της κρίσης

Οι οικονομικές προβλέψεις, παρά τις όποιες μεθοδολογικές και πρακτικές δυσκολίες, έχουν καθιερωθεί διεθνώς εδώ και πολλές δεκαετίες. Δεν είναι υπερβολή εάν λεχθεί ότι προτεραιότητα των οικονομολόγων είναι η πρόβλεψη των οικονομικών εξελίξεων και μετά η ανάλυση των οικονομικών φαινομένων και η διατύπωση προτάσεων πολιτικής. Η εμπειρία με την πρόσφατη οικονομική κρίση έδειξε ότι, πλην εξαιρέσεων, οι οικονομικές προβλέψεις απέτυχαν παταγωδώς. Αρκεί κανείς να δει τις προβλέψεις των μεγάλων διεθνών οργανισμών και των εθνικών ερευνητικών κέντρων και στατιστικών υπηρεσιών, οι οποίες προέβλεπαν θετικούς ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης για τα έτη 2008 και 2009, για να κατανοήσει την αδυναμία του εγχειρήματος της πρόβλεψης. Τελικά, διατυπώθηκε και η άποψη ότι κατά τις περιόδους κρίσεων καλό θα ήταν να μη δημοσιοποιούνται τα αποτελέσματα των προβλέψεων, διότι επηρεάζουν αρνητικά την ανθρώπινη συμπεριφορά (Zimmermann, 2009). Συμπερασματικά, υποστηρίζεται ότι η αδυναμία της συντριπτικής πλειοψηφίας των οικονομολόγων να προβλέψουν την κρίση, ώστε να καταστεί εφικτή η πρόληψή της, περιορίζει τη χρησιμότητα της οικονομικής επιστήμης.

3.8. Ευθύνη της Οικονομικής Επιστήμης και των Οικονομολόγων

Η κατηγορία ότι οι οικονομολόγοι δεν προέβλεψαν την επερχόμενη κρίση δεν ευσταθεί απόλυτα. Ο Bezemer (2009) αναφέρει 12 οικονομολόγους, στην πλειοψηφία τους καθηγητές πανεπιστημίου, οι οποίοι προειδοποίησαν στο διάστημα 2005-2007 για τους κινδύνους από μια πιθανή κατάρρευση της αγοράς ακινήτων στις ΗΠΑ. Μεταξύ αυτών εξέχουσα θέση έχουν οι Roubini (2006) και Shiller (2005). Ο Bezemer, ερευνώντας τα διάφορα υποδείγματα προβλέψεων, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι λογιστικά μακροοικονομικά υποδείγματα (accounting macroeconomic models), σε αντίθεση με τα δημοφιλή υποδείγματα

ισορροπίας, είναι σε θέση να συμβάλουν στην πρόβλεψη της χρηματοπιστωτικής κρίσης και της ύφεσης. Στους παραπάνω θα πρέπει να προστεθούν οι οικονομολόγοι της Τράπεζας Διεθνών Διακανονισμών (BIS), του μόνου διεθνούς οργανισμού που σε πολλές δημοσιεύσεις τους αναφέρθηκε στους κινδύνους κατάρρευσης των χρηματοπιστωτικών αγορών. Το ίδιο ισχύει και για τους οικονομολόγους του Ινστιτούτου Ludwig von Mises στις ΗΠΑ, οι οποίοι διέβλεψαν στην νομισματική επέκταση των ΗΠΑ το αίτιο του υπερδανεισμού στον ιδιωτικό τομέα και τον κίνδυνο μιας φούσκας (Lehmann-Waffenschmidt/Kompe 2010, Spraveenta 2009). Όλες οι προβλέψεις, όμως, αναφέρονταν στους κινδύνους για την οικονομία των ΗΠΑ, χωρίς κανείς να έχει αναφερθεί στους κινδύνους για την διεθνή οικονομία. Ωστόσο, η αδυναμία προβλέψεων δεν μπορεί, ασφαλώς, να μειώσει την υπόσταση μιας ολόκληρης επιστήμης.

Δεύτερον, στη μαθηματοποίηση των υποδειγμάτων των οικονομικών, σαφώς υπάρχουν και πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Στα μειονεκτήματα περιλαμβάνονται ο συχνά υπερβολικός βαθμός αφαίρεσης από την πραγματικότητα, η κατασκευή ιδεατών κόσμων που δεν έχουν σχέση με την πραγματική οικονομία, οι γενικευμένες συνεπαγωγές, η αδυναμία κατανόησής τους από τους φορείς λήψης αποφάσεων, η αδυναμία μέτρησης πολιτικών, κοινωνικών, θεσμικών και ψυχολογικών παραμέτρων, που επηρεάζουν τις οικονομικές διεργασίες. Αυτοί οι περιορισμοί θα πρέπει να τονίζονται με σαφήνεια όταν κατασκευάζονται πολύπλοκα μαθηματικά μακροοικονομικά και χρηματοοικονομικά υποδείγματα, που χρησιμοποιούνται από την πολιτική και τις αγορές. Από την άλλη, όμως, δεν είναι δυνατή η εγκατάλειψη των μαθηματικών από την οικονομική ανάλυση. Τα μαθηματικά, συνιστούν ένα απολύτως αναγκαίο διαγνωστικό εργαλείο, χωρίς το οποίο είναι αδύνατη η επαλήθευση ή η διάψευση θεωρητικών υποθέσεων και η κατανόηση της οικονομίας. Η αφαιρετική μέθοδος ανάλυσης είναι αναγκαία δεδομένου ότι η ολιστική ανάλυση δεν είναι εφικτή με καμία μέθοδο. Στην οικονομική επιστήμη, είναι χρήσιμες οι στατιστικές και οικονομετρικές μέθοδοι στην μακροοικονομική ανάλυση και στην ανάλυση επιπτώσεων μέτρων οικονομικής πολιτικής (Kirchgässner, 2009; Κότιος/Γαλανός, 2010).

Τρίτον, η οικονομική επιστήμη, διαθέτει εργαλεία για την ανάλυση και διαχείριση των κρίσεων. Παρά την απόκλιση των γνώμων για τα αίτια των κρίσεων, υπάρχουν

πολλαπλές επιστημονικές συμβολές στην έρευνα όλων των μορφών κρίσεων (Kindleberger 2005; Kotios 1999). Πιο σύγχρονες θεωρίες, όπως του εντολέα-εντολοδόχου, των κινήτρων, της ασύμμετρης πληροφόρησης και της οικονομικής της συμπεριφοράς, αποτελούν σημαντικά εργαλεία ανάλυσης. Ιδιαίτερα, η συμπεριφορική-ψυχολογική οικονομική, έχει αποδείξει ότι οι άνθρωποι συχνά είναι υπερβολικά σίγουροι για τις ικανότητές τους και τείνουν να προεκτείνουν στο μέλλον πρόσφατες τάσεις, προκαλώντας έτσι υπερβολικές αποκλίσεις στις τιμές συναλλάγματος, μετοχών και χρεογράφων (Kahneman/Tversky 1979; Shleifer/Summers 1990). Ασφαλώς, λείπει μια συνολική προσέγγιση που να τα ενσωματώνει, χωρίς δογματισμούς, στην ανάλυση των χρηματοπιστωτικών αγορών. Όπως ορθά επισημαίνει ο Eichengreen (2009), το πρόβλημα δεν είναι η απουσία εξειδικευμένων γνώσεων, αλλά η επιλεκτική ανάγνωση και αξιοποίηση αυτής. Το γεγονός ότι οι οικονομολόγοι σε κάθε θέμα εκφράζουν τουλάχιστον δύο γνώμες δυσχεραίνει αντικειμενικά την επιλογή της καταλληλότερης μεθόδου. Κατά συνέπεια, πολύ συχνά γίνεται ευρέως αποδεκτή η κυρίαρχη άποψη, που ενδεχομένως να είναι λανθασμένη. Τέλος, ο Mankiw υποστηρίζει την άποψη ότι οι οικονομολόγοι ως μηχανικοί, έχουν περιορισμένες δυνατότητες να επηρεάσουν τους φορείς άσκησης οικονομικής πολιτικής (Mankiw 2006).

Τέταρτον, παρά τις αδιαμφισβήτητες αδυναμίες της υπόθεσης των αποτελεσματικών αγορών, είναι άτοπο η συγκεκριμένη υπόθεση να θεωρείται ως μια από τις βασικές αιτίες της κρίσης. Εάν ίσχυε κάτι τέτοιο, τότε δεν θα έπρεπε να υπήρχαν χρηματοπιστωτικές κρίσεις πριν από τη δημοσίευσή της το 1965, κάτι που ασφαλώς δεν ισχύει. Σύμφωνα με τον Siegel (2009), η απόδοση ευθυνών σε μια επιστημονική υπόθεση προσφέρει άλλοθι στην πολιτική, στις υπεύθυνες εποπτικές αρχές και στους επιτελείς των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων που, με την ακραία κερδοσκοπική συμπεριφορά τους, προκάλεσαν την κρίση. Το επιχείρημα όμως, ότι τα υποδείγματα για την κατασκευή νέων προϊόντων υποεκτίμησαν καθοριστικά τους χρηματοοικονομικούς κινδύνους θα πρέπει να θεωρηθεί ορθό (Danielson, 2008). Το ερώτημα που προκύπτει είναι γιατί έγιναν αποδεκτά από τους φορείς λήψης των αποφάσεων. Μια πειστική απάντηση δίνει ο Danielson (2009), ο οποίος το αποδίδει στην πειθώ της πολυπλοκότητας των υποδειγμάτων ("complexity kills"). Τονίζει δε ότι οι μαθηματικοί που κατασκεύασαν τα πολύπλοκα χρηματοοικονομικά

υποδείγματα δεν γνώριζαν οικονομικά, ενώ οι εκπρόσωποι των τραπεζών και των ρυθμιστικών αρχών δεν γνώριζαν μαθηματικά (Danielson, 2009).

Πέμπτον, οι εξελίξεις μετά το 2008 έδειξαν, ότι τόσο η υπόθεση της «μείζονος μετριοπάθειας», όσο και η υπερβολική πίστη στη διορθωτική παρέμβαση των κεντρικών τραπεζών υπήρξε μια μεγάλη πλάνη. Αγνοήθηκε συστηματικά το γεγονός ότι η οικονομική ιστορία είναι πλούσια σε φάσεις σταθερότητας που διακόπτονται από οικονομικές κρίσεις.

3.9. Ευθύνη της πολιτικής ή των αγορών;

Το θέμα που απασχολεί κυρίως μετά από κάθε κρίση είναι ο επιμερισμός της ευθύνης μεταξύ πολιτικής και αγορών. Για τους νεοφιλελεύθερους, η πολιτική είναι αυτή, που με τα λάθη και τις παρεμβατικές της πολιτικές προκαλεί στρεβλώσεις, αστάθειες και κρίσεις στην οικονομία. Για όλους τους άλλους (π.χ. μαρξιστές, σοσιαλιστές, σοσιαλδημοκράτες, κεϋνσιανούς) οι κρίσεις οφείλονται στην καπιταλιστική οικονομία, η δε πολιτική από την άλλη, φέρει ευθύνη επειδή αρνείται να παρέμβει και να ρυθμίσει αποτελεσματικά τις αγορές. Από μια αντικειμενική και ψύχραιμη προσέγγιση προκύπτουν ευθύνες τόσο της πολιτικής όσο και των αγορών. Για παράδειγμα, στην ευθύνη της πολιτικής οδηγούν τα εξής:

Πρώτον, η διατήρηση χρόνιων διεθνών ανισορροπιών και η απουσία διεθνούς δράσης για την εξάλειψή τους, δημιουργούν ανισορροπίες στις πραγματικές οικονομίες. Μέχρι σήμερα, δεν υπήρξε καμία προσπάθεια για τη μείωση των ελλειμμάτων στο εμπορικό ισοζύγιο των ΗΠΑ καθώς για μια πιο επεκτατική εσωτερική πολιτική ενίσχυσης της ζήτησης των δυναμικά αναπτυσσομένων χωρών της Ασίας, αλλά ούτε και διάθεση ανατίμησης των νομισμάτων τους.

Δεύτερον, η νομισματική επέκταση στις ΗΠΑ και η συνεπαγόμενη μείωση των επιτοκίων διευκόλυνε σε μεγάλο βαθμό την κερδοσκοπία των ακινήτων. Η οικονομική ιστορία διδάσκει ότι όλες οι χρηματοπιστωτικές φούσκες είχαν ως αφετηρία το φθηνό χρήμα.

Τρίτον, η απορρύθμιση των αγορών υπό την πίεση ισχυρών lobbies επέτρεψε την παραγωγή «τοξικών» προϊόντων, την αδιαφορία έναντι των κινδύνων και τη

μετατροπή των πιστωτικών ιδρυμάτων σε επιχειρήσεις τύπου «καζίνο», όπως ήδη αναφέρθηκε. Πρόσφατες εμπειρικές έρευνες δείχνουν έναν υψηλό βαθμό συσχέτισης μεταξύ του ρυθμιστικού πλαισίου και της χρηματοπιστωτικής κρίσης. Ειδικότερα, ο χρηματοπιστωτικός τομέας σε χώρες με συγκριτικά υψηλότερο βαθμό ρύθμισης εμφάνισε ηπιότερα προβλήματα από ό,τι σε χώρες με σχεδόν τέλεια χειραφετημένες αγορές (Giannone/Lenza/Reichlin, 2010; Konzelmann/Fovargue-Davies/Schnyder, 2010). Επίσης, υπήρξε στρέβλωση στις αγορές λόγω των διαφόρων κινήτρων για ευνοϊκά στεγαστικά δάνεια, αλλά και λόγω της διαφορετικής μεταχείρισης των τραπεζών και των λοιπών πιστωτικών και επενδυτικών ιδρυμάτων. Έτσι, προέκυψε το παράδοξο των ρυθμισμένων τραπεζών και των αρρυθμιστων αγορών επενδύσεων, παραγώγων και ασφαλίσεων, με αποτέλεσμα ο μη υγιής τομέας να επηρεάσει τον υγιή και να προκαλέσει την κρίση (Κότιος, Γαλανός, 2010). Τέλος, η ομολογία του Alan Greenspan, επί μακρόν προέδρου του FED και οπαδού των αρρυθμιστων χρηματοπιστωτικών αγορών, ότι και ο ίδιος παραπλανήθηκε από τις ιδέες του, αποτελεί ταυτοχρόνως και μια ομολογία των ευθυνών της πολιτικής (Andrews, 2008).

Τέταρτον, η αποδοχή του κλεισίματος της Lehman Brothers προκάλεσε, λόγω των διεθνών διασυνδέσεων, μια ισχυρή διάχυση της κρίσης.

Πέμπτον, η απουσία ελέγχου των οίκων αξιολόγησης. Οι εξελίξεις μετά την κρίση δείχνουν ότι όσο καλύτερη η βαθμολογία χωρών πριν την κρίση, τόσο χειρότερη η κρίση στις εν λόγω χώρες. Επίσης, δεν υπήρξε καμία πρόβλεψη της πτώχευσης τραπεζών.

Έκτον, διεθνείς οργανισμοί (π.χ. ΔΝΤ, FSF) δεν είχαν συστήματα πρώιμης προειδοποίησης από το 1999. Μετά την ασιατική κρίση (1997/98) καθιερώθηκαν δείκτες πρώιμης προειδοποίησης και ξεκίνησε ένας διεθνής διάλογος για μια νέα αρχιτεκτονική του διεθνούς νομισματικού και χρηματοπιστωτικού συστήματος (Κοτίος, 1999). Πολύ γρήγορα, όλες οι σχετικές προσπάθειες εγκαταλείφθηκαν για να επανέλθουν και πάλι το 2008.

Από την άλλη μεριά και οι αγορές δεν είναι άμοιρες ευθυνών. Πρώτον υιοθετήθηκαν ενδοεπιχειρησιακά λανθασμένα και υπερβολικά κίνητρα στα επιτελικά στελέχη των πιστωτικών και επενδυτικών ιδρυμάτων, με αποτέλεσμα

αυτά να δώσουν έμφαση στο βραχυπρόθεσμο κέρδος μέσω της ανάληψης υψηλών κινδύνων.

Δεύτερον παρήγαγαν πολύπλοκα «τοξικά» προϊόντα και μετέθεσαν τον κίνδυνο σε απληροφόρητους επενδυτές, εκμεταλλευόμενοι έτσι την ασυμμετρία στην πληροφόρηση.

Τρίτον, εξάλειψαν τις έννοιες της ηθικής και της κοινωνικής ευθύνης από το μάνατζμεντ τους.

Τέταρτον, η χρηματοοικονομική βιομηχανία αντιστάθηκε επιτυχώς σε νέες ρυθμίσεις, οργάνωσε λόμπι για την απόσυρση παλιών ρυθμίσεων και απέφυγε την αναθεώρηση αυστηρότερων λογιστικών προτύπων.

Πέμπτον, αγνοήθηκε η παλιά ορθή τραπεζική πρακτική της μη χρησιμοποίησης βραχυπρόθεσμων καταθέσεων για μακροπρόθεσμες πιστώσεις και επενδύσεις και διέθεσε εύκολα χρήματα σε επισφαλείς πελάτες.

ΜΕΡΟΣ II

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΚΑΤΑΝΟΜΗΣ ΠΛΟΥΤΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 2010-2015

4.1. Διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση

Εξαιτίας της τραπεζικής κρίσης που βίωσαν στην Αμερική, η τετραετία (2007-2011) υπήρξε περίοδος έντονης οικονομικής αστάθειας, αλλά και σοβαρού προβληματισμού για την βιωσιμότητα του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος. Το αμερικάνικο νομοθετικό και θεσμικό πλαίσιο απέτυχε να εξασφαλίσει τη λειτουργία ενός υγιούς και ανθεκτικού τραπεζικού συστήματος. Τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα των ΗΠΑ ενεπλάκησαν σε πρακτικές υψηλού ρίσκου και κινδύνου στο χώρο των στεγαστικών δανείων (subprime loans) και δημιούργησαν ιδανικές συνθήκες για την εκδήλωση τραπεζικής κρίσης. Έτσι, βρέθηκαν μπροστά στην κατάρρευση δεκάδων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και αναγκάστηκαν να θέσουν σε εφαρμογή σχέδια διάσωσης για την αντιμετώπιση της κρίσης.

4.1.1. Αίτια της κρίσης στις ΗΠΑ και η Διεθνής μετάδοση

Από το 2007 έως σήμερα, εκτός από την κατάρρευση πολλών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων στην Αμερική, μειώθηκαν και οι αξίες των εισηγμένων μετοχών και αυξήθηκαν τα spreads στα επιτόκια δανείων σε σχέση με τα ομόλογα του Αμερικάνικου δημοσίου. Έτσι, η τραπεζική κρίση εξελίχθηκε σε γενικότερη κρίση στην οικονομία των ΗΠΑ (ύφεση, ανεργία, κτλ.), η οποία στη συνέχεια μεταδόθηκε σε ολόκληρο τον κόσμο, προκαλώντας μεγαλύτερη παγκόσμια κρίση από αυτή του 1929.

Ένας βασικός παράγοντας της κρίσης είναι τα δάνεια υψηλού κινδύνου (subprime loans), καθώς τα δάνεια αυτά απευθύνονταν σε δανειολήπτες που δεν τηρούσαν τα

κριτήρια πιστοληπτικής ικανότητας. Τα χαμηλά επιτόκια παρέσυραν την αμερικάνικη αγορά στη διόγκωση των δανείων, με τις τράπεζες να δανείζουν μέχρι και στο 100% της αξίας του ακινήτου. Αυτό προκάλεσε αδικαιολόγητη αύξηση των τιμών στην αγορά ακινήτων (φούσκα), καθώς οι τράπεζες υπολόγιζαν με τη ρευστοποίηση του υποθηκευμένου κτιρίου θα κάλυπταν την αξία των εκκρεμών του δανείου σε περίπτωση πτώχευσης του οφειλέτη. Επειδή, τα δάνεια ήταν κυμαινόμενου επιτοκίου, η αλλαγή στο σκηνικό της αγοράς και η αύξηση των επιτοκίων προκάλεσαν μη εξυπηρετούμενα δάνεια. Οι τιμές των ακινήτων άρχισαν να έχουν πτωτική πορεία και οι τράπεζες λόγω της μειωμένης αξίας των ακινήτων δεν μπορούσαν να καλύψουν το αρχικό κεφάλαιο του δανείου. Εδώ εισέρχεται ένας άλλος παράγοντας της κρίσης, η προσφυγή στη μέθοδο τιτλοποίησης δανείων. Μέσω του μηχανισμού αυτού, τα δάνεια subprime πωλούνταν σε ειδικά επενδυτικά οχήματα τα οποία αντλούσαν το κεφάλαιο από την έκδοση των ομολόγων και την πώλησή τους σε επενδυτές (asset backed securities). Ο αγοραστής των ομολόγων (π.χ. ασφαλιστικά ταμεία, αμοιβαία κεφάλαια κτλ.), εισέπραττε τις πληρωμές των δανείων χωρίς να συναλλάσσεται απευθείας με τον δανειολήπτη. Ο κίνδυνος πλέον είχε μεταδοθεί στον αγοραστή. Τα ποσά που εισέπρατταν οι τράπεζες από την τιτλοποίηση και την πώληση των δανείων δημιούργησε επέκταση του δανεισμού, καθώς θα μπορούσαν να δανείσουν ξανά τα ποσά αυτά. Τα πράγματα έγιναν πιο πολύπλοκα επειδή για τα τιτλοποιημένα δάνεια δημιουργήθηκαν συμβάσεις ασφάλισης. Οι επενδυτές κατέβαλαν ασφάλιστρα κινδύνου στην τράπεζα, ώστε να αποζημιωθούν σε περίπτωση επισφάλειας του τιτλοποιημένου προϊόντος. Οι τράπεζες τιτλοποίησαν ακόμα και τις απαιτήσεις καταβολής ασφάλιστρων. Έτσι, ο αγοραστής εισέπραττε έμμεσα τα ασφάλιστρα, είχε όμως τον επενδυτικό κίνδυνο να αποζημιώσει τους αγοραστές των τιτλοποιημένων δανείων σε περίπτωση επισφάλειας. Με αυτόν τον τρόπο στη αγορά δημιουργήθηκαν τα παράγωγα προϊόντων.

Τα στοιχεία όμως που ουσιαστικά οδήγησαν στην κατάρρευση του οικονομικού συστήματος ήταν:

- Η αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων.

- Η υποεκτίμηση του κινδύνου των νέων τιτλοποιημένων επενδυτικών προϊόντων και η δυσκολία αποτύπωσης της ακριβούς αξίας των νέων αυτών προϊόντων στους ισολογισμούς των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων.
- Ο υψηλός βαθμός μόχλευσης (leverage) του χρηματοπιστωτικού συστήματος στο σύνολό του.
- Η αποτυχία των εποπτικών μηχανισμών στο επίπεδο της πρόληψης να εντοπίσουν τους κινδύνους και την αυτονόμηση του χρηματοπιστωτικού συστήματος στην πραγματική οικονομία.

Η διεθνοποίηση της αμερικάνικης κρίσης έπληξε, λίγο έως πολύ, όλα τα κράτη, τόσο του ανεπτυγμένου, όσο και του μη ανεπτυγμένου κόσμου. Ο βασικός παράγοντας που οδήγησε στη διάδοση της κρίσης ήταν η συστημική σύγκλιση των κρατών και η ένταξή τους στην διεθνή οικονομία. Η συστημική σύγκλιση περιγράφει το εξωτερικό άνοιγμα των οικονομιών, την αλληλεξάρτηση των πολιτικών και αγορών και τη μείωση της σημασίας των εσωτερικών παραμέτρων της οικονομικής μεγέθυνσης. Άλλα στοιχεία που συνέβαλαν είναι η αύξηση της εισοδηματικής ελαστικότητας του εξωτερικού εμπορίου, η αύξηση της διεθνούς κίνησης των συντελεστών παραγωγής κ.α. Τελικά, η συστημική σύγκλιση των κρατών δε συνοδεύτηκε από μία αποτελεσματική παγκόσμια διακυβέρνηση, η συνεισφορά της οποίας θα ήταν καταλυτική και θα αναλυθεί στα συμπεράσματα της παρούσας μελέτης.

4.1.2. Δίαυλοι διεθνούς μετάδοσης της κρίσης από τις ΗΠΑ στον υπόλοιπο κόσμο

Οι προσδιοριστικοί παράγοντες που προαναφέρθηκαν, αποτυπώνονται στους μηχανισμούς μετάδοσης της πρόσφατης οικονομικής κρίσης. Η κρίση μεταδόθηκε αρχικά μέσω των πολυεθνικών τραπεζών, που αντιμετώπισαν σοβαρά οικονομικά προβλήματα όπως μείωση κερδών, αύξηση επισφαλών απαιτήσεων, ρευστοποίηση κτλ (Whalen, 2009). Άλλοι μηχανισμοί μετάδοσης ήταν η αλληλεξάρτηση των διεθνών αγορών, η κίνηση κεφαλαίων, το διεθνές εμπόριο, οι άμεσες ξένες επενδύσεις και οι πολιτικές προστασίας. Σύμφωνα με τον Gros (2011), δύο ήταν οι κύριοι μηχανισμοί: η διεθνής αλληλεξάρτηση των χρηματαγορών και η ραγδαία μείωση της ζήτησης. Η κρίση, υποστηρίζουν, διαδόθηκε πιο γρήγορα στην Ευρώπη

με αποτέλεσμα να επηρεάσει και κράτη- μέλη τα οποία δεν είχαν παρουσιάσει έως εκείνη τη στιγμή κανένα σύμπτωμα κρίσης.

Πίνακας 4.1. Δίαυλοι Διεθνούς Μετάδοσης της Κρίσης από τις ΗΠΑ στον υπόλοιπο κόσμο.

ΚΡΙΣΗ ΘΥΓΑΤΡΙΚΩΝ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ ΣΕ ΑΛΛΕΣ ΧΩΡΕΣ	ΚΡΙΣΗ ΤΡΑΠΕΖΩΝ ΣΥΝΔΕΔΕΜΕΝΩΝ ΜΕ ΤΡΑΠΕΖΕΣ ΗΠΑ Η ΠΙΣΤΩΤΙΚΩΝ ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ ΠΟΥ ΕΠΕΝΔΥΣΑΝ ΣΕ ΤΙΤΛΟΥΣ ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΙΣΤΡΑ	ΠΤΩΣΗ ΜΕΤΟΧΩΝ ΚΑΙ ΣΕ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΑ ΑΛΛΩΝ ΧΩΡΩΝ	ΥΦΕΣΗ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΠΤΩΣΗ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΕΩΝ	ΠΤΩΣΗ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΕΩΝ	ΜΕΙΩΣΗ ΑΞΙΑΣ ΧΑΡΤΟΦΥΛΑΚΙΩΝ	ΜΕΙΩΣΗ ΓΕΝΙΚΗΣ ΖΗΤΗΣΗΣ
ΠΤΩΣΗ ΖΗΤΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ	ΠΤΩΣΗ ΖΗΤΗΣΗΣ ΚΑΙ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ	ΜΕΙΩΣΗ ΖΗΤΗΣΗΣ ΓΙΑ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ	ΜΕΙΩΣΗ ΖΗΤΗΣΗΣ ΓΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΕΣ ΑΠΟ ΑΛΛΕΣ ΧΩΡΕΣ
ΠΤΩΣΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ	ΠΤΩΣΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ	ΜΕΙΩΣΗ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ	ΜΕΙΩΣΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΓΙΑ ΕΞΑΓΩΓΕΣ ΣΕ ΑΛΛΕΣ ΧΩΡΕΣ
ΥΦΕΣΗ ΚΑΙ ΣΕ ΑΛΛΕΣ ΧΩΡΕΣ			

Πηγή: Κότιος, Α., Παυλίδης, Γ., 2012, *Διεθνείς Οικονομικές Κρίσεις*, Rosili

4.2. Η πρόκληση ύφεσης στην πραγματική οικονομία

Η χρηματοπιστωτική κρίση γρήγορα προκάλεσε στην πραγματική οικονομία ύφεση. Η ύφεση, προκλήθηκε από μια σειρά μηχανισμών, όπως ήταν η μείωση ρευστότητας και η συγκράτηση τραπεζών και νοικοκυριών, λόγω μείωσης

επενδύσεων, λόγω πτώσης του εξωτερικού εμπορίου (εξωτερική ζήτηση), λόγω μείωσης εσωτερικής ζήτησης κ.α (Cecchetti/ Kohler/ Uppper 2009).

Πίνακας 4.2: Επιδράσεις της κρίσης στην πραγματική οικονομία: Οι μεταβλητές.

Αλλαγή μεταβλητών	Δυναμικές μετάδοσης
Μείωση της ρευστότητας της οικονομίας	Μείωση πιστώσεων για χρηματοδότηση δημοσίου, επιχειρήσεων, καταναλωτών, άλλων τραπεζών, πτώση επενδύσεων και ζήτησης αγαθών και υπηρεσιών
Αύξηση των επιτοκίων	Αύξηση κόστους δανεισμού για το δημόσιο(αύξηση spreads),για τον ιδιωτικό τομέα, πτώση κύκλου εργασιών και τιμών στο χρηματιστήριο
Μείωση αξίας περιουσιακών στοιχείων επιχειρήσεων	Μείωση επενδύσεων, λήψη νέων δανείων, προβλήματα στην εξόφληση υποχρεώσεων
Μείωση αξίας περιουσιακών στοιχείων νοικοκυριών	Μείωση πιστοληπτικής ικανότητας, μείωση κατανάλωσης
Δημόσια έσοδα	Μείωση δημόσιων εσόδων λόγω μείωσης αξίας περιουσιακών στοιχείων και αποδόσεων, μείωση εσόδων από φορολογία εισοδήματος και κατανάλωσης
Ξένες επενδύσεις	Μείωση ξένων επενδύσεων λόγω χειροτέρευσης του επενδυτικού περιβάλλοντος και λόγω αύξησης του κόστους χρήματος
Συναλλαγματικές ισοτιμίες	Φυγή σε ασφαλέστερα νομίσματα, υποτίμηση, επίδραση στο εξωτερικό εμπόριο, στην παραγωγή και στις τιμές
Οικονομικό κλίμα	Διάδοση πεσιμιστικής ψυχολογίας, μείωση ανάληψης νέων οικονομικών δραστηριοτήτων

Πίνακας 4.3: Επιπτώσεις της κρίσης των ακινήτων στην πραγματική οικονομία: οι μηχανισμοί μετάδοσης

Αύξηση Επιτοκίων				
Ιδιοκτήτες ακινήτων δεν μπορούν να πληρώσουν δόσεις δανείων				
Κρίση τραπεζών- Μείωση δανεισμού- Μείωση ρευστότητας στην οικονομία				
Περιορισμός δανεισμού νοικοκυριών	Πτώση δανεισμού επιχειρήσεων για επενδύσεις	Πτώση δανεισμού εμπορίου	Αύξηση πωλήσεων ακινήτων	Μείωση αξίας χαρτοφυλακίου αποταμιευτών
Πτώση κατανάλωσης (και για ψυχολογικούς λόγους)	Μείωση πολλαπλασιαστικών επιδράσεων στην οικονομία	Πτώση εξαγωγών-εισαγωγών	Πτώση τιμών ακινήτων	Μείωση αξίας μετοχών, μείωση επενδύσεων
Πτώση ζήτησης αγαθών και υπηρεσιών	Πτώση ζήτησης αγαθών και υπηρεσιών	Πτώση ζήτησης	Μείωση οικονομικής δραστηριότητας	Μείωση ζήτησης
Πτώση παραγωγής και απασχόλησης	Πτώση παραγωγής και απασχόλησης	Πτώση παραγωγής	Μείωση παραγωγής	Μείωση παραγωγής

Πηγή: Κότιος, Α. και Παυλίδης, Γ. 2012, *Διεθνείς Οικονομικές Κρίσεις*, Rosili

Στην προσπάθεια ανάδειξης του κόστους της κρίσης σε όρους ΑΕΠ, η σχετική μελέτη των Gros/ Alcidid (2010), έδειξε ότι η φούσκα αύξανε τον παρατηρούμενο ρυθμό ανάπτυξης κατά 0,5% κάθε χρόνο από το 2004 έως το 2008. Για τον λόγο αυτό, η κρίση που διανύουμε τώρα θα πρέπει να εξετάζεται λαμβάνοντας πρωτίστως υπόψη τη φούσκα που προηγήθηκε και με αυτό το στοιχείο θα πρέπει να μελετάει

κανείς και την πτώση του ΑΕΠ που ακολούθησε. Κατά τα πρώτα έτη της κρίσης, παρατηρήθηκε σημαντική πτώση του ΑΕΠ στις περισσότερες χώρες του κόσμου. Το 2009, το παγκόσμιο ΑΕΠ μειώθηκε κατά 0,5%. Οι αναπτυγμένες χώρες παράλληλα, βίωσαν το ίδιο έτος μια μείωση στο ΑΕΠ τους κατά 3,4%. Στην Ευρωπαϊκή Ένωση η ύφεση ήταν μεγαλύτερη από τις ΗΠΑ και ήταν ισχυρότερη στην Ιταλία, στο Ηνωμένο Βασίλειο και στη Γερμανία. Η μείωση του ελληνικού ΑΕΠ ήταν 2% το 2009, η χαμηλότερη στην Ευρωζώνη. Ωστόσο, η συνέχιση της φθίνουσας πορείας του ελληνικού ΑΕΠ, όπως θα δούμε παρακάτω, δεν ήταν αποτέλεσμα τόσο της διεθνούς κρίσης, αλλά των πολιτικών που συνόδευσαν την προσπάθεια για την αντιμετώπιση της υπερχρέωσης (Κότιος, Παυλίδης, 2012).

Επίσης, στα πρώτα έτη της κρίσης, οι αναδυόμενες και αναπτυσσόμενες χώρες βίωσαν μια μείωση ή επιβράδυνση της μεγέθυνσής τους. Εκτός Ευρώπης, την πτώση του ΑΕΠ κατάφεραν να αποφύγουν οι χώρες της Ασίας, της Μέσης Ανατολής και της Υποσαχαρικής Αφρικής.

Αντίθετα, οι χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, εμφάνισαν αρνητικούς δείκτες. Τα ίδια αποτελέσματα, αλλά με μικρότερη ένταση παρουσιάστηκαν και στις χώρες της Λατινικής Αμερικής. Η Κίνα και η Ινδία από την άλλη, σημείωσαν υψηλές επιδόσεις οικονομικής μεγέθυνσης το 2009, παρά τη μικρή πτώση. Η Βραζιλία και η Νότια Αφρική εμφάνισαν μικρή μείωση του ΑΕΠ τους, ενώ η Ρωσία, λόγω της μείωσης της τιμής του πετρελαίου, συγκριτικά πολύ μεγαλύτερη.

Από το 2010 και μετά, οι μεταβολές στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ που αναδεικνύουν και την πορεία του, φαίνονται στον πίνακα 4.4. Παρατηρούμε πως στο σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ παρουσίαζε πτώση από το 2010 έως το 2014, όταν και παρουσίασε ανάκαμψη ύψους 3,4% το 2014 και 4,7% το 2015. Παρόμοια είναι και η τάση για τις χώρες της Ευρωζώνης.

Η Ελλάδα, ενώ μέχρι το 2012 κατέγραφε μείωση στο επίπεδο του κατά κεφαλήν ΑΕΠ της, το 2013 φαίνεται να ανακάμπτει ελαφρώς, παρουσιάζοντας μικρές αυξήσεις (0,5% το 2013, 1% το 2014 και 1,5% το 2015)

Πίνακας 4.4. Κατά Κεφαλήν ΑΕΠ (σε ΜΑΔ- % μεταβολή σε σχέση με το προηγούμενο έτος)

Χώρες	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ευρωπαϊκή Ένωση (EU-28)	4,1	2,4	1,9	0,4	3,4	4,7
Ευρωζώνη (EA18)	3,3	2,2	1,1	0,3	2,4	4,1
Τσεχία	1,0	2,8	0,9	2,3	6,3	6,7
Δανία	7,2	1,8	1,2	1,2	2,3	4,3
Γερμανία	6,3	5,6	2,2	0,9	4,2	3,5
Ιρλανδία	4,7	3,0	2,9	1,1	6,8	38,3
Ελλάδα	-6,9	-8,4	-3,0	0,5	1,0	1,5
Ισπανία	-0,8	-0,8	0,0	-0,8	2,9	4,9
Γαλλία	4,2	2,9	0,7	1,8	2,1	4,1
Ιταλία	1,9	2,3	-0,4	-2,2	0,8	4,5
Ολλανδία	1,8	1,8	1,7	1,4	0,6	3,9
Πορτογαλία	4,0	-3,3	-1,0	2,5	3,4	4,7
Φινλανδία	2,8	3,7	0,0	-1,3	0,7	3,6
Σουηδία	5,3	3,8	2,4	-0,9	1,8	4,7
Ηνωμένο Βασίλειο	4,2	0,7	2,9	1,4	4,2	4,3

Πηγή: Eurostat

Ισχυρό αντίκτυπο είχε η κρίση και στα επίπεδα της ανεργίας. Στον πίνακα 4.5. που ακολουθεί, παρουσιάζονται τα ποσοστά ανεργίας στην Ευρώπη, τις ΗΠΑ και την Ιαπωνία ενώ στον πίνακα 4.6. παρουσιάζονται οι μεταβολές των ποσοστών ανεργίας σε σχέση με το προηγούμενο έτος.

Χώρες	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ευρωπαϊκή Ένωση (EU 28)	9,6	10,1	10,8	10,6	9,8	9,0
Ευρωζώνη (EA18)	10,0	10,7	11,8	11,8	11,3	10,5
Τσεχία	6,8	6,5	6,9	6,8	5,7	4,5
Δανία	7,6	7,6	7,3	7,2	6,2	6,0
Γερμανία	6,5	5,4	5,2	4,9	4,5	4,5
Ιρλανδία	14,7	14,7	13,7	11,8	9,9	8,7
Ελλάδα	15,2	21,8	26,8	28,0	27,1	24,5
Ισπανία	20,2	22,7	25,8	25,4	23,5	20,6
Γαλλία	9,6	9,8	10,6	10,6	10,9	10,6
Ιταλία	8,2	9,8	11,1	12,1	12,0	11,6
Ολλανδία	4,7	5,1	6,2	7,4	7,0	6,4
Πορτογαλία	12,4	14,7	17,6	15,4	13,9	12,4
Φινλανδία	7,9	7,4	6,9	7,9	8,8	9,2

Σουηδία	7,6	7,3	7,6	7,5	7,0	6,7
Ηνωμένο Βασίλειο	7,6	8,1	7,6	6,9	5,4	4,8
Τουρκία	10,6	9,0	9,3	9,6	10,9	10,8
ΗΠΑ	9,1	8,3	7,6	6,5	5,4	4,8
Ιαπωνία	4,6	4,2	4,0	3,5	3,2	3,1

Πίνακας 4.5. Ποσοστά ανεργίας στην Ευρώπη 2010-2015

Πηγή: Eurostat

Πίνακας 4.6. Μεταβολή ποσοστών ανεργίας σε σχέση με το προηγούμενο έτος (σε ποσοστιαίες μονάδες)

Χώρες	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ευρωπαϊκή Ένωση (EU 28)	0,2	0,5	0,7	-0,2	-0,8	-0,8
Ευρωζώνη (EA18)	0,0	0,7	1,1	0,0	-0,5	-0,8
Τσεχία	-0,5	-0,3	0,4	-0,1	-1,1	-1,2
Δανία	0,8	0,0	-0,3	-0,1	-1,0	-0,2
Γερμανία	-0,8	-1,1	-0,2	-0,3	-0,4	0,0
Ιρλανδία	1,9	0,0	-1,0	-1,9	-1,9	-1,2
Ελλάδα	4,7	6,6	5,0	1,2	-0,9	-2,6
Ισπανία	1,3	2,5	3,1	-0,4	-1,9	-2,9
Γαλλία	-0,2	0,2	0,8	0,0	0,3	-0,3
Ιταλία	-0,2	1,6	1,3	1,0	-0,1	-0,4
Ολλανδία	0,0	0,4	1,1	1,2	-0,4	-0,6
Πορτογαλία	0,9	2,3	2,9	-2,2	-1,5	-1,5
Φινλανδία	0,0	-0,5	-0,5	1,0	0,9	0,4
Σουηδία	-1,0	-0,3	0,3	-0,1	-0,5	-0,3
Ηνωμένο Βασίλειο	0,2	0,5	-0,5	-0,7	-1,5	-0,6
Τουρκία	-2,0	-1,6	0,3	0,3	1,3	-0,1
ΗΠΑ	-0,6	-0,8	-0,7	-1,1	-1,1	-0,6
Ιαπωνία	-0,2	-0,4	-0,2	-0,5	-0,3	-0,1

Πηγή: Eurostat

Παρατηρούμε πως υπάρχουν αποκλίσεις μεταξύ των χωρών, ως απόρροια της οικονομικής κρίσης, ωστόσο διαπιστώνουμε πως υπάρχει μια κοινή τάση μείωσης των ποσοστών της ανεργίας στις περισσότερες χώρες. Στην Ελλάδα, ενώ το επίπεδο της ανεργίας φαίνεται να αυξανόταν με μεγάλο ρυθμό κατά την περίοδο 2010-2012 και με μικρότερο ρυθμό το 2013, τελικά τα έτη 2014-2015 καταγράφεται πτώση του ποσοστού κατά 0,9% το 2014 (σε σχέση με το 2013) και κατά 2,6% το 2015 (σε σύγκριση με το 2014).

Ως προς τον πληθωρισμό, οι τιμές οπισθοχώρησαν τα τελευταία έτη λόγω της μείωσης της συνολικής ζήτησης στην Ελλάδα, την Ισπανία και την Πορτογαλία, ενώ λόγω της συνέχισης της ανάπτυξης, οι αναδυόμενες οικονομίες συνέχισαν να εμφανίζουν σημαντικό πληθωρισμό. Στον πίνακα 4.7 παρουσιάζονται οι Δείκτες Τιμών του Καταναλωτή, υπολογισμένοι με έτος βάσης το 2015.

Πίνακας 4.7 Δείκτης Τιμών Καταναλωτή (2015 = 100)

Χώρες	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ευρωπαϊκή Ένωση (EU28)	2,1	3,1	2,6	1,5	0,5	0,0
Ευρωζώνη (EA18)	1,6	2,7	2,5	1,4	0,4	0,0
Τσεχία	1,2	2,2	3,5	1,4	0,4	0,3
Δανία	2,2	2,7	2,4	0,5	0,4	0,2
Γερμανία	1,1	2,5	2,1	1,6	0,8	0,1
Ιρλανδία	-1,6	1,2	1,9	0,5	0,3	0,0
Ελλάδα	4,7	3,1	1,0	-0,9	-1,4	-1,1
Ισπανία	2,0	3,0	2,4	1,5	-0,2	-0,6
Γαλλία	1,7	2,3	2,2	1,0	0,6	0,1
Ιταλία	1,6	2,9	3,3	1,2	0,2	0,1
Ολλανδία	0,9	2,5	2,8	2,6	0,3	0,2
Πορτογαλία	1,4	3,6	2,8	0,4	-0,2	0,5
Φινλανδία	1,7	3,3	3,2	2,2	1,2	-0,2
Σουηδία	1,9	1,4	0,9	0,4	0,2	0,7
Ηνωμένο Βασίλειο	3,3	4,5	2,8	2,6	1,5	0,0
Τουρκία	8,6	6,5	9,0	7,5	8,9	7,7
ΗΠΑ	2,6	3,9	2,2	1,3	1,3	-0,8

Πηγή: Eurostat

4.2.1. Επιπτώσεις της κρίσης στο Διεθνές Εμπόριο Υπηρεσιών

Μελετώντας την εξέλιξη του διεθνούς εμπορίου υπηρεσιών κατά την πρόσφατη οικονομική κρίση παρατηρούμε μια αύξηση 13% το 2008 την οποία ακολούθησε μια αρνητική εξέλιξη την περίοδο 2008-2009. Σαν σύνολο η αξία των παγκόσμιων αγορών μειώθηκε 12%, 10% σε ποσοστιαίες μονάδες λιγότερο από ότι οι εξαγωγές αγαθών. Πολλοί ήταν οι κλάδοι οι οποίοι υπήρξαν θιγόμενοι με τις σημαντικότερες μειώσεις να εμφανίζονται στις διεθνείς μεταφορές και τον τουρισμό. Το 2010 παρατηρήθηκε ανάκαμψη σε όλους τους κλάδους των υπηρεσιών και ιδιαίτερα στους δυο παραπάνω που αναφέρθηκαν.

Σύμφωνα διάφορες μελέτες οι οποίες βασίστηκαν σε στοιχεία από τις ΗΠΑ, την Ινδία και τις χώρες του ΟΟΣΑ αναδεικνύεται πως το εμπόριο υπηρεσιών ανθίσταται στην κρίση καλύτερα από το εμπόριο αγαθών. Αυτό οφείλεται σε παράγοντες όπως:

- Η μικρότερη εξάρτηση από εξωτερική χρηματοδότηση
- Η σπανιότερη χρήση μέτρων προστατευτισμού
- Η λιγότερη κυκλική ζήτηση κ.α

Από την άλλη όμως η ζήτηση για υπηρεσίες εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από την ζήτηση για επενδύσεις και κατανάλωση.

Πίνακας 4.8. Διεθνές Εμπόριο Υπηρεσιών, (% μεταβολή σε σχέση με το προηγούμενο έτος)

Χώρες	2011	2012	2013	2014	2015
Ευρωπαϊκή Ένωση (EU-28)	8,2	11,3	5,3	7,1	7,6
Τσεχία	8,6	10,4	-11,3	2,9	10,2
Δανία	5,7	11,3	0,7	1,5	0,3
Γερμανία	6,1	11,3	4,3	7,1	11,9
Ελλάδα	-2,6	-3,0	-4,2	5,1	-22,4
Ιταλία	7,7	15,5	-0,3	-0,1	0,0
Ολλανδία	4,5	6,3	4,6	13,9	5,0
Σουηδία	19,0	10,6	10,0	2,3	11,6
Ηνωμένο Βασίλειο	5,1	13,8	10,5	5,7	9,5

Πηγή: Eurostat

4.2.2. Οι επιπτώσεις στις Άμεσες Ξένες Επενδύσεις

Εκτός από την επίδραση της οικονομικής κρίσης στο διεθνές εμπόριο, σημαντική επιρροή είχε και στις διεθνείς επενδύσεις όπου στον τομέα αυτό παρατηρήθηκε μείωση κατά 14% το 2008 και περίπου 35% το 2009. Δραματική ήταν και η μείωση των άμεσων ξένων επενδύσεων (ΞΑΕ) σε όλες τις αναπτυσσόμενες χώρες με εξαίρεση τις χώρες της Αφρικής. Τα αίτια της μείωσης των (ΞΑΕ) ήταν:

- Οι τραπεζικές πιστώσεις.
- Η πτώση της χρηματιστηριακής αγοράς.
- Η μείωση των κερδών.
- Οι κίνδυνοι που διαγράφονται λόγω του αρνητικού επενδυτικού κλίματος.

Την μείωση των επενδύσεων διεθνώς ακολουθεί και η μείωση του αριθμού των εταιρικών εξαγορών και συνενώσεων.

Πίνακας 4.9. Άμεσες Ξένες Επενδύσεις (σε εκατ. Ευρώ)

Χώρες	2010	2011	2012
Ευρωπαϊκή Ένωση (EU-28)	6.292.693	6.718.537	6.918.296
Τσεχία	10.531	9.626	12.120
Δανία	95.495	104.615	110.108
Γερμανία	519.482	557.893	596.995
Ιρλανδία	145.549	175.865	
Ελλάδα		22.375	20.724
Ισπανία	248.750	259.661	246.159
Γαλλία	708.135	545.505	564.144
Ιταλία	275.156	291.773	273.261
Ολλανδία	404.333	428.501	416.212
Πορτογαλία	29.813	41.162	42.731
Φινλανδία	80.226	81.301	91.969
Σουηδία	168.815	175.094	178.766
Ηνωμένο Βασίλειο	626.992	638.413	629.201
Τουρκία	8.324	10.378	11.976
Ιαπωνία	136.683	166.817	180.679

Πηγή: Eurostat

Μείωση των άμεσων ξένων επενδύσεων, μετά το 2010 καταγράφηκε στην Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία και την Ολλανδία (από το 2011 έως το 2012), ενώ στη

Γαλλία, μετά από μια μεγάλη μείωση που σημειώθηκε το 2011, το 2012 ανέκαμψαν ξανά.

4.2.3. Οι επιπτώσεις στα ισοζύγια πληρωμών και στις υφιστάμενες διεθνείς ανισορροπίες

Η πρόσφατη κρίση ανέδειξε το ζήτημα των χρόνιων διεθνών μακροοικονομικών ανισορροπιών (Sibert 2010, Duchin et al 2010, Gagnon 2011). Για πολλούς αυτή η ανισορροπία συνέβαλε τα μέγιστα στην πρόκληση της χρηματοπιστωτικής κρίσης. Ως διεθνείς μακροοικονομικές ανισορροπίες νοούνται κυρίως:

- τα χρόνια ελλείματα ή πλεονάσματα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών σε ορισμένες μεγάλες οικονομίες,
- η συνεπαγόμενη μεγάλη εθνική αποταμίευση των πλεονασματικών χωρών.
- ο δανεισμός από την πλευρά των ελλειμματικών χωρών καθώς και οι αποκλίσεις των πραγματικών συναλλαγματικών ισοτιμιών.

Π.χ. οι ΗΠΑ και άλλες χώρες όπως η Ελλάδα, η Ισπανία, η Πορτογαλία, αντιμετωπίζουν χρόνια υψηλά εμπορικά ελλείματα την στιγμή που χώρες όπως η Γερμανία, η Ολλανδία, η Κίνα κ.α λειτουργούν με χρόνια εμπορικά πλεονάσματα. Όπως θα δούμε και στον παρακάτω πίνακα μειώνονται λόγω της ύφεσης τα ελλείματα στα ισοζύγια πληρωμών των χωρών με χρόνια ελλείματα ενώ επιβραδύνθηκαν τα χρόνια πλεονάσματα των εξαγωγικών χωρών.

Έχει τονιστεί ότι οι παγκόσμιες ανισορροπίες δεν είναι κάτι καινούργιο στην οικονομική ιστορία. Την δεκαετία του 1920 υπήρχαν ροές από ΗΠΑ στην Γερμανία και μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο από την Ιαπωνία στις ΗΠΑ. Επομένως με δεδομένη την διεθνή κινητικότητα του κεφαλαίου η πρόκληση είναι να εξασφαλιστεί ότι οι ανισορροπίες όπου θα εμφανιστούν δεν θα εξελίσσονται σε διεθνείς οικονομικές κρίσεις (Gordon, 2010).

Οι παράγοντες που συντέλεσαν στο ξέσπασμα της κρίσης αυτής δε θα μπορούσαν παρά μόνο να αλλάξουν το τεράστιο κόστος (Baily et al., 2008). Πχ. χαρακτηριστικός παράγοντας για την δημιουργία της φούσκας στην αγορά των ακινήτων στις ΗΠΑ ήταν η διαθεσιμότητα άφθονων κεφαλαίων από ξένους επενδυτές. Πράγμα που θα

ήταν αδιανόητο να απαγορευτεί λόγω της θέσης και των αλληλεξαρτήσεων της οικονομίας της χώρας στην παγκόσμια οικονομία.

Από το έτος 2009 και μετά όπου ήταν και το έτος της μεγάλης ύφεσης, οι οικονομικές ανισορροπίες επανέρχονται στο προσκήνιο και όπως είναι λογικό αυτή η εξέλιξη επηρέασε τη διεθνή κίνηση κεφαλαίων και το διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα. Οι πλεονασματικές χώρες χρηματοδοτούν τις ελλειμματικές και κυρίως τις ΗΠΑ και ορισμένες της Ευρωζώνης αντί να αυξάνουν την εσωτερική τους ζήτηση και τις εισαγωγές τους. Σημαντική σημασία έχει ο ρόλος που παίζουν οι συναλλαγματικές ισοτιμίες καθώς ορισμένοι θεωρούν ότι τα νομίσματα των πλεονασματικών χωρών είναι υποτιμημένα, με αποτέλεσμα να ενθαρρύνουν έτσι τις εξαγωγές τους και μειώνουν τις εισαγωγές τους. Σε διεθνές επίπεδο τέθηκε το ζήτημα αυτό μετά από δεκαετίες (currency wars). Είναι ξεκάθαρο πως η διασφάλιση της σταθερότητας του διεθνούς οικονομικού συστήματος προϋποθέτει την σταθερότητα και την αποκατάσταση της διεθνούς μακροοικονομικής ισορροπίας.

Βάσει των οικονομικών αρχών είναι αδιανόητο και μη βιώσιμο ορισμένες χώρες μόνο να δανείζονται, ορισμένες μόνο να δανείζουν ή άλλες να ζουν πάνω ή κάτω από τις παραγωγικές τους δυνατότητες. Επομένως η λύση που θα μπορούσε να συμβάλει στην αποκατάσταση της διεθνούς μακροοικονομικής ισορροπίας και στην σταθερότητα του διεθνούς οικονομικού και πολιτικού περιβάλλοντος θα ήταν μια συντονισμένη πολιτική η οποία θα συμπεριελάμβανε μέτρα τόνωσης της εσωτερικής ζήτησης και της συναλλαγματικής ανατίμησης στις χώρες με χρόνια πλεονάσματα και μέτρα περιορισμού της κατανάλωσης, τόνωσης των εξαγωγών και υποτίμηση των νομισμάτων στις χώρες με χρόνια ελλείματα.

Πίνακας 4.10: Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών (% του ΑΕΠ)

Χώρες	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Τσεχία	-3,6	-2,1	-1,6	-0,5	0,2	0,2
Δανία	6,6	6,6	6,3	7,8	8,9	9,2
Γερμανία	5,6	6,1	7,0	6,7	7,5	8,6
Ιρλανδία	-2,0	-2,3	-2,6	2,1	1,7	10,2
Ελλάδα	-11,4	-10,0	-3,8	-2,0	-1,6	0,1
Ισπανία	-3,9	-3,2	-0,2	1,5	1,1	1,4
Γαλλία	-0,8	-1,0	-1,2	-0,9	-1,1	-0,2

Ιταλία	-3,4	-3,0	-0,4	1,0	1,9	1,4
Ολλανδία	7,0	8,7	10,3	9,9	8,9	8,8
Πορτογαλία	-10,1	-6,0	-1,8	1,6	0,1	0,1
Φινλανδία	1,2	-1,8	-1,9	-1,6	-1,3	-0,6
Σουηδία	6,0	5,5	5,6	5,3	4,6	4,7
Ηνωμένο Βασίλειο	-2,7	-1,8	-3,7	-4,4	-4,7	-4,3
Τουρκία	-5,9	-9,0	-5,5	-6,7	-4,7	-3,7

Πηγή: [Eurostat](#)

4.2.4. Επιπτώσεις στα κέρδη

Το μερίδιο των κερδών παρουσιάζει αύξηση τα τελευταία τρία έτη της περιόδου 2010-2015 (2013, 2014 και 2015), μετά από ένα βύθισμα το έτος 2012. Αντιθέτως στην ΕΕ των 28 παρουσιάζει σε σχέση με το έτος 2010 μικρή μείωση, η οποία υποχωρεί το 2015.

Το μερίδιο των κερδών ως ποσοστό του ΑΕΠ στην ελληνική οικονομία, παρά την κρίση υπερβαίνει το αντίστοιχο μέσο όρο της ΕΕ των 28 τα τρία τελευταία έτη (2013, 2014 και 2015). Αξίζει να σημειωθεί, επίσης, ότι το μερίδιο των κερδών, ως ποσοστό του ΑΕΠ την περίοδο 2000-2009 υπερέβαινε κατά πολύ το αντίστοιχο μερίδιο των κερδών της ΕΕ των 28 την ίδια περίοδο (πίνακας 4.12, τέταρτη στήλη).

Σε ολόκληρη την αναφερόμενη περίοδο 2000-2015, οι ετήσιες ακαθάριστες ιδιωτικές επενδύσεις (πλην κατοικιών) ως ποσοστό του ΑΕΠ στην Ελλάδα είναι μικρότερες από τις αντίστοιχες της ΕΕ των 28. Είναι η δεύτερη παρατηρούμενη ιδιομορφία της ελληνικής οικονομίας σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της ΕΕ των 28.

Ειδικότερα: την περίοδο 2000-2009 ο ετήσιος μέσος όρος των ιδιωτικών επενδύσεων (πλην κατοικιών) ήταν στην Ελλάδα 9,7%, ενώ στην ΕΕ των 28 ήταν αντίστοιχα 13%. Αυτό συμβαίνει παρότι στην Ελλάδα υπήρχαν δύο παράγοντες που ωθούσαν προς την αντίθετη κατεύθυνση:

- Πρώτον, ο ετήσιος μέσος όρος του ρυθμού μεγέθυνσης του ΑΕΠ ήταν μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο μέσο ετήσιο ρυθμό του ΑΕΠ της ΕΕ των 28.
- Δεύτερον, το μερίδιο των κερδών ως ποσοστό του ΑΕΠ ήταν επίσης μεγαλύτερο στην Ελλάδα από την ΕΕ των 28.

4.3. Επιπτώσεις στο μερίδιο εργασίας

Το 2010, το μερίδιο εργασίας ως ποσοστό του ΑΕΠ ήταν 49,4%, ενώ κατά τη διάρκεια εφαρμογής των μνημονίων μειώθηκε στο 44,8% το 2015, δηλαδή κατά πέντε ποσοστιαίες μονάδες. Αν στο μερίδιο της εργασίας συμπεριληφθούν και οι αυτοαπασχολούμενοι, η μείωση αγγίζει τις 6,2 ποσοστιαίες μονάδες, από 73,7% το 2010 σε 67,5% το 2015.

Το 2010, στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 28, το μερίδιο εργασίας ήταν στο 59,4% του ΑΕΠ ενώ παρέμεινε σχετικά σταθερό έως το 2015, όπου κυμάνθηκε στο 59,1%. Λαμβάνοντας υπόψη και τους αυτοαπασχολούμενους, το μερίδιο μειώθηκε κατά 1% περίπου, από 70,5% το 2010 σε 69,6% το 2015. Αξίζει εδώ να σημειωθεί πως στην Ελλάδα, οι αυτοαπασχολούμενοι συμμετέχουν στο μερίδιο της εργασίας σε ποσοστό διπλάσιο από τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 28.

Στον Πίνακα 4.11, παρουσιάζονται τα μερίδια εργασίας στην Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία για την Ελλάδα καθώς και το πώς αυτά εξελίχθηκαν την περίοδο 2010-2015.

Πίνακας 4.11: Μερίδιο εργασίας στην Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (σύνολο οικονομίας πλην αγοράς ακινήτων)

Ελλάδα			
	Μερίδιο εργασίας	Μερίδιο εργασίας με προσαρμογή για αυτοαπασχολούμενους	Μερίδιο εργασίας με προσαρμογή για αυτοαπασχολούμενους και απασβέσεις
2010	49,4%	73,7%	87,5%
2011	48,6%	72,9%	87,8%
2012	48,3%	73,0%	90,1%
2013	45,9%	69,2%	84,9%
2014	45,4%	68,5%	83,7%
2015	44,8%	67,5%	83,2%

Πηγή: Eurostat, Εθνικοί Λογαριασμοί, 2015

Η πτώση του μεριδίου εργασίας, προκάλεσε σημαντική αναδιανομή του εισοδήματος εις βάρος της εργασίας, προκαλώντας ταυτόχρονα αρκετές επιδράσεις στα μακροοικονομικά μεγέθη της οικονομίας. Το διαθέσιμο εισόδημα μειώθηκε

λόγω της αισθητής αύξησης της φορολογίας. Ως συνέπεια, μειώθηκε και το ύψος των κερδών και τα υπόλοιπα εισοδήματα του κεφαλαίου. Αξίζει στο σημείο αυτό να σημειωθεί πως κατά τη διάρκεια του 2015, τα εισοδήματα του κεφαλαίου παρουσίασαν άνοδο. Η αναδιανομή σε βάρος των εισοδημάτων από την εργασία, επέδρασε και στην ιδιωτική κατανάλωση (εφόσον τα εισοδήματα από την εργασία έχουν υψηλή ροπή προς κατανάλωση), η οποία παρουσίασε πτωτικές τάσεις, ενώ από την άλλη μεριά, η αύξηση του ακαθάριστου λειτουργικού πλεονάσματος δεν προκάλεσε ιδιαίτερη άνοδο στην εγχώρια ζήτηση. Στις παραπάνω μειώσεις του διαθέσιμου εισοδήματος από εργασία πρέπει να προσθέσουμε και την αύξηση της πραγματικής επιβάρυνσης των μισθωτών από την αποπληρωμή των δανείων τους προς τις τράπεζες, καθώς, ακόμη και αν το κόστος εξυπηρέτησης παρέμεινε αμετάβλητο σε ονομαστικούς όρους, αυξήθηκε ως ποσοστό του διαθέσιμου εισοδήματος.

Μια ακόμα αρνητική συνέπεια της διανομής του εισοδήματος εις βάρος της εργασίας είναι το ότι δημιουργήθηκαν οι συνθήκες για ακόμα μεγαλύτερη ύφεση της οικονομικής δραστηριότητας. Η ανεργία προκαλεί μείωση των μισθών και συνεπώς πτώση της ιδιοκατανάλωσης.

Από την άλλη πλευρά, η αύξηση του ακαθάριστου λειτουργικού πλεονάσματος θα μπορούσε να είναι το κίνητρο για αύξηση των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου. Ωστόσο κάτι τέτοιο δε συμβαίνει, είτε επειδή οι επιχειρήσεις εξακολουθούν να διαθέτουν πλεονάζον παραγωγικό δυναμικό, είτε επειδή διαθέτουν τα έσοδά τους στην αποπληρωμή συσσωρευμένων χρεών είτε για την εξασφάλιση ενός ασφαλούς επιπέδου ρευστότητας. Αύξηση των επενδύσεων άρα και του ΑΕΠ θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο στην περίπτωση που υπάρχει πρόβλεψη για μελλοντική αύξηση της ζήτησης.

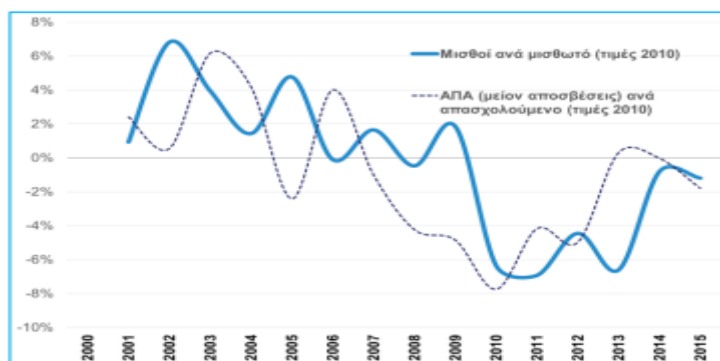
Τα πρωτογενή στοιχεία που έχουν χρησιμοποιηθεί προκειμένου να εξαχθούν τα παραπάνω ευρήματα είναι πρώτον, οι αμοιβές της μισθωτής εργασίας, η Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία δηλαδή, το σύνολο του λειτουργικού πλεονάσματος, των αμοιβών της μισθωτής εργασίας, και, των αποσβέσεων

(συμμετοχή του αναλωθέντος παγίου κεφαλαίου). Ωστόσο, η αμοιβή της εργασίας πρέπει να περιλαμβάνει όχι μόνο τη μισθωτή εργασία, αλλά και ένα τμήμα της αμοιβής των αυτοαπασχολούμενων, η οποία στατιστικά καταγράφεται ολόκληρη στο λειτουργικό πλεόνασμα. Εδώ συγκεκριμένα, έχει υιοθετηθεί η υπόθεση ότι οι αυτοαπασχολούμενοι αμείβονται με τον ίδιο τρόπο που αμείβονται και οι μισθωτοί και έτσι περιλαμβάνονται και αυτοί, στις αμοιβές της μισθωτής εργασίας. Έτσι, το λειτουργικό πλεόνασμα περιλαμβάνει μόνο το λειτουργικό πλεόνασμα των επιχειρήσεων και των αυτοαπασχολούμενων. Επίσης, από την Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία έχουν εξαιρεθεί οι αποσβέσεις καθώς δεν είναι αντικείμενο διανομής εισοδήματος.

Από τα στοιχεία του πίνακα παρατηρούμε πως στην Ελλάδα, το μερίδιο της εργασίας ήταν σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου, αγγίζοντας το 90,1% το 2012 πριν αποκλιμακωθεί σε 83,2% το 2015.

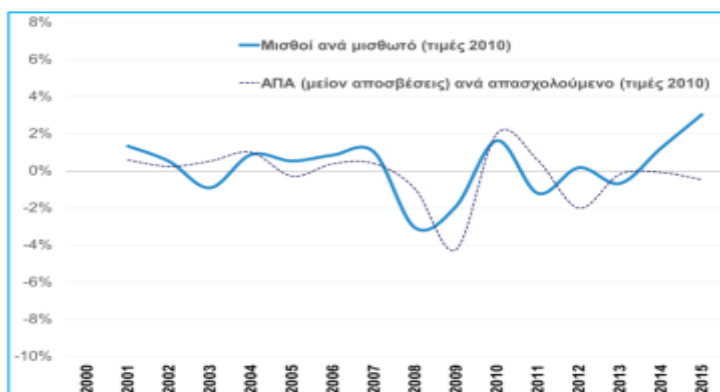
Εντύπωση προκαλεί πως το μερίδιο εργασίας αυξανόταν έντονα μέχρι και το 2012, εφόσον η ύφεση άφησε σχεδόν ανεπηρέαστες τις αμοιβές αρχικά. Μόνο μετά το 2012, αποδυναμώθηκε σε ένα βαθμό, όταν μειώθηκε ο κατώτατος μισθός. Στο διάγραμμα 4.1 και 4.2 και τον πίνακα 4.12 παρουσιάζονται, για το σύνολο της οικονομίας, οι μεταβολές στις πραγματικές αμοιβές των εργαζομένων (μισθοί ανά άτομο) σε συνδυασμό με τις μεταβολές στην πραγματική Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (χωρίς τις αποσβέσεις) ανά εργαζόμενο, δηλαδή κέρδη και αμοιβές ανά απασχολούμενο, ή την παραγωγικότητα του κλάδου.

Διάγραμμα 4.1. Μεταβολή μισθών και παραγωγικότητας- Ελλάδα (σύνολο οικονομίας πλην την αγορά ακινήτων)

Πηγή: Eurostat, Εθνικοί Λογαριασμοί, 2015

Διάγραμμα 4.2. Μεταβολή μισθών και παραγωγικότητας ΕΕ-28 (σύνολο οικονομίας πλην την αγορά ακινήτων)

Πηγή: Eurostat, Εθνικοί Λογαριασμοί, 2015

Πίνακας 4.12: Μεταβολή μισθών και παραγωγικότητας – Σύνολο οικονομίας πλην αγοράς ακινήτων

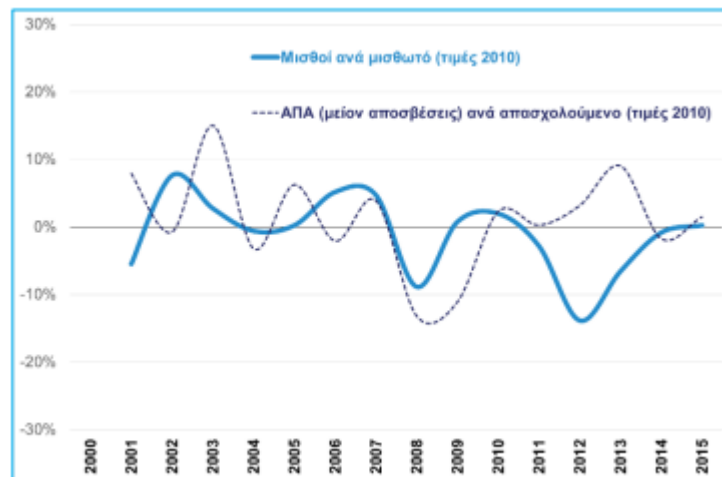
	Μισθοί ανά μισθιατό (€ χιλ., τιμές 2010)	% Δ	ΑΠΑ ανά απασχολούμενο (€ χιλ., τιμές 2010)	% Δ	ΑΠΑ (μείον αποσβέσεις) ανά απασχολούμενο (€ χιλ., τιμές 2010)	% Δ
2010	26,091	-6,4%	35,390	-6,0%	29,825	-7,7%
2011	24,284	-6,9%	34,427	-2,7%	28,583	-4,2%
2012	23,204	-4,4%	33,478	-2,8%	27,165	-5,0%
2013	21,673	-6,6%	33,161	-0,9%	27,249	0,3%
2014	21,500	-0,8%	32,900	-0,8%	27,243	0,0%
2015	21,244	-1,2%	32,498	-1,2%	26,754	-1,8%

Πηγή: (Eurostat, Εθνικοί Λογαριασμοί, 2015)

Στα διαγράμματα 4.3, 4.4 και 4.5 παρουσιάζονται οι μεταβολές αυτές για τους σημαντικότερους κλάδους της οικονομίας ενώ στον πίνακα 4.13 παρουσιάζονται τα ίδια στοιχεία για όλους τους κλάδους για την περίοδο 2009-2015.

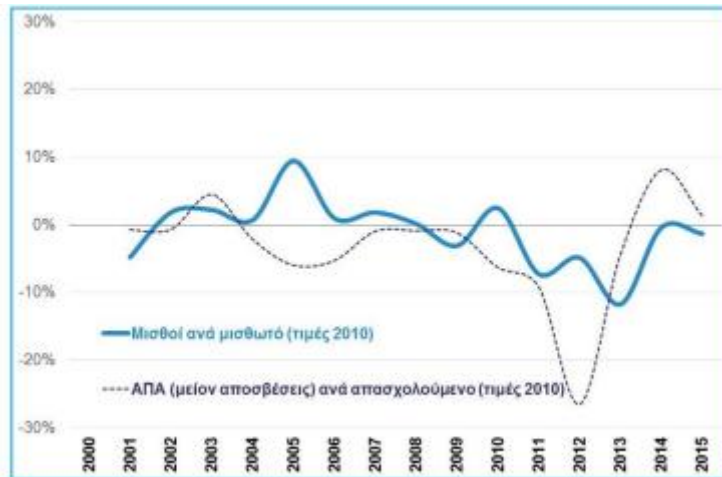
Διάγραμμα 4.3: Μεταβολή μισθών και παραγωγικότητας – Μεταποίηση πλην

πετρελαιοειδών

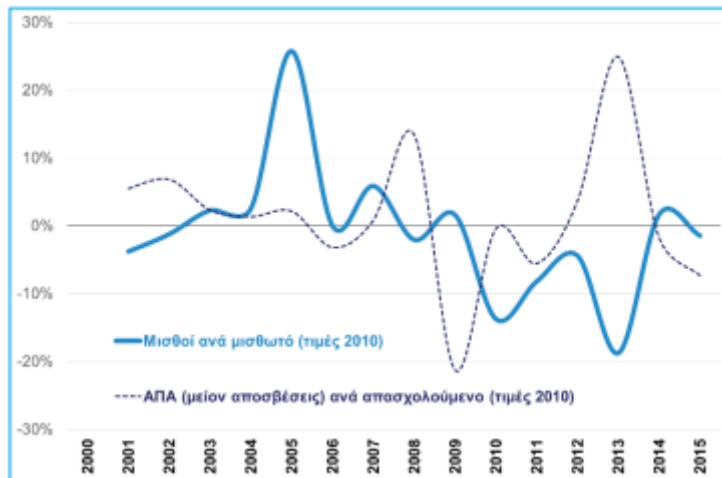
Πηγή: Eurostat, Εθνικοί Λογαριασμοί, 2015

Διάγραμμα 4.4: Μεταβολή μισθών και παραγωγικότητας – Εμπόριο

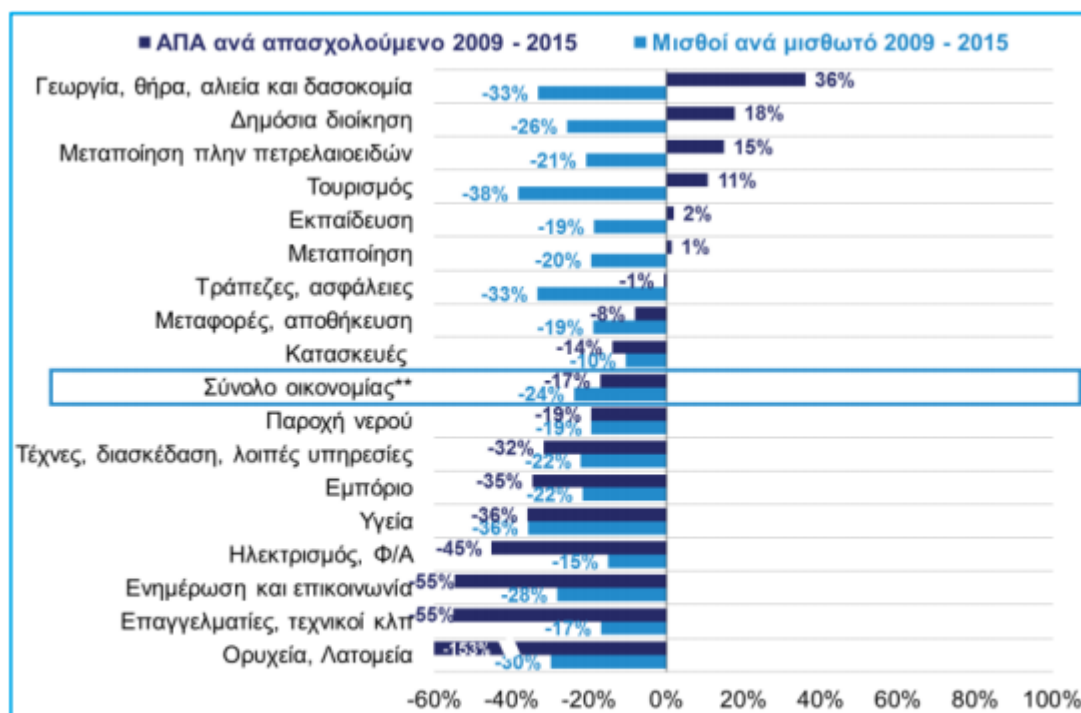
Πηγή: Eurostat, Εθνικοί Λογαριασμοί, 2015

Διάγραμμα 4.5: Μεταβολή μισθών και παραγωγικότητας – Τουρισμός

Πηγή: Eurostat, Εθνικοί Λογαριασμοί, 2015

Πίνακας 4.13: Μεταβολή μισθών και παραγωγικότητας κατά κλάδο 2009 - 2015

* Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία πλην αποσβέσεων ανά απασχολούμενο

** Σύνολο οικονομίας πλην αγοράς ακινήτων

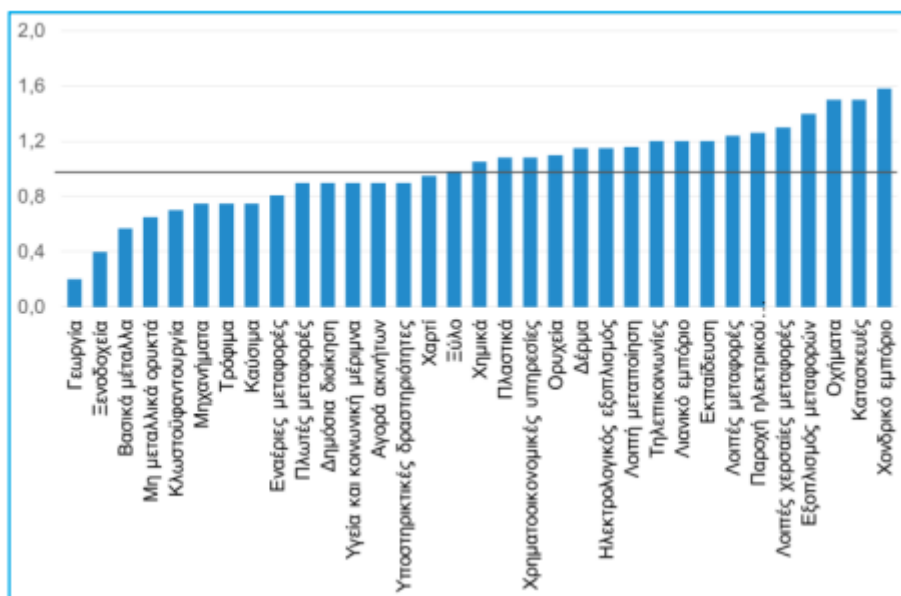
Πηγή: Eurostat, Εθνικοί Λογαριασμοί, 2015

Κατά την περίοδο 2009-2015, φαίνεται πως οι πραγματικοί μισθοί μειώθηκαν κατά 24% και με την παραγωγικότητα επίσης να μειώνεται κατά 17%. Σε πολλούς κλάδους της οικονομίας, η παραγωγικότητα μειώθηκε αρκετά, έχοντας ως απόρροια και τη μείωση των πραγματικών μισθών. Απαραίτητη κρίνεται εδώ η αναφορά στον κλάδο ηλεκτρισμού/Φ.Α. όπου, παρά τη μείωση της παραγωγικότητας κατά -45%, οι πραγματικοί μισθοί μειώθηκαν μόνο κατά -15%. Αύξηση της παραγωγικότητας στην περίοδο της κρίσης σημειώθηκε, πέραν του κλάδου της μεταποίησης χωρίς πετρελαιοειδή (+15%), και στον τουρισμό (λόγω του διπλασιασμού του τουριστικού ρεύματος στη χώρα) και στη γεωργία (λόγω μείωσης της απασχόλησης με ταυτόχρονη μείωση των γεωργικών επιδοτήσεων), αλλά και στη δημόσια διοίκηση (λόγω των αθρόων συνταξιοδοτήσεων που, σε συνδυασμό με τη μείωση των πραγματικών μισθών, αποκατέστησαν κάποια ισορροπία στον ελλειμματικό αυτό κλάδο).

4.3.1. Υποκατάσταση εργασίας- κεφαλαίου διεθνώς

Τα μερίδια εργασίας και κεφαλαίου, επηρεάζονται άμεσα από το βαθμό υποκατάστασης κεφαλαίου και εργασίας. Η υποκατάσταση μεταξύ των παραγωγικών συντελεστών πραγματοποιείται όταν μεταβάλλεται η σχετική τιμή ενός παραγωγικού συντελεστή σε σχέση με τον άλλο. Όταν, για παράδειγμα, η εργασία γίνει πιο ακριβή σε σχέση με το κεφάλαιο, δημιουργείται μια τάση υποκατάστασής της από αυτό. Για να συμβεί όμως κάτι τέτοιο θα πρέπει η ελαστικότητα υποκατάστασης κεφαλαίου σε εργασία να ξεπερνά τη μονάδα. Είναι βέβαιο ευνόητο πως στην περίπτωση υποκατάστασης της εργασίας με κεφάλαιο, αυτοί που θίγονται περισσότερο είναι οι εργαζόμενοι χαμηλής εξειδίκευσης, οι οποίοι μπορούν πολύ πιο εύκολα να αντικατασταθούν με μηχανήματα (κεφάλαιο). Στο διάγραμμα που ακολουθεί, παρουσιάζεται η ελαστικότητα υποκατάστασης κεφαλαίου διεθνώς σε εργασία ανά κλάδο.

Διάγραμμα 4.6: Ελαστικότητα υποκατάστασης κεφαλαίου σε εργασία ανά κλάδο διεθνώς

Πηγή: IMF, World Economic Outlook 2017, Chapter 3

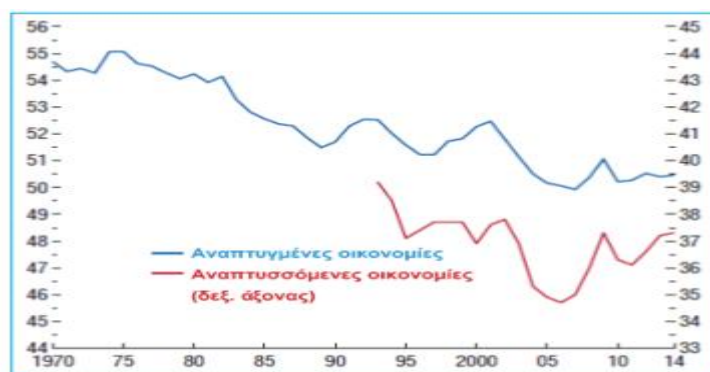
Από το διάγραμμα γίνεται εμφανές πως η υποκατάσταση της εργασίας είναι πιο έντονη στη μεταποίηση και τις μεταφορές, στην υγεία, το εμπόριο και τις χρηματοοικονομικές υπηρεσίες και λιγότερο στη γεωργία και τον τουρισμό.

4.3.2. Μερίδια εργασίας και κεφαλαίου ως ποσοστό του Εθνικού Εισοδήματος

Λίγο πριν το 2008 και το ξέσπασμα της διεθνούς χρηματοπιστωτικής κρίσης, η ανισοκατανομή του εισοδήματος στα μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης είχε μειωθεί σημαντικά. Ωστόσο η διαδικασία αυτή της εξισορρόπησης και της πιο δίκαιης κατανομής του ΑΕΠ ανάμεσα στα μέλη της οικονομίας (κατά κεφαλήν ΑΕΠ) όχι μόνο διακόπηκε από την κρίση, αλλά επέφερε τα αντίθετα αποτελέσματα, αυξάνοντας περισσότερο από πριν την ανισοκατανομή και εντός των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Eurofound 2017).

Σε ό,τι αφορά στη διανομή του εισοδήματος μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, σαφώς θα πρέπει να είναι ισορροπημένη και να αναδεικνύει με τον τρόπο αυτό την ορθή λειτουργία των αγορών, προκειμένου να προσελκύονται επενδυτές. Οι επενδύσεις είναι απαραίτητες για την αύξηση της παραγωγικότητας και τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και εισοδημάτων, έτσι ώστε να παρέχονται οικονομικοί πόροι στο δημόσιο και να παράγονται δημόσια αγαθά. Η διατήρηση των μεριδίων πρέπει να γίνεται σε τέτοιο επίπεδο, ώστε να εξασφαλίζεται ένα αξιοπρεπές βιοτικό επίπεδο για τους εργαζόμενους, χωρίς να παρεμποδίζονται και οι νέες επενδύσεις. Σύμφωνα με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, το μερίδιο της εργασίας στο εθνικό εισόδημα στις αναπτυγμένες χώρες βρίσκεται σε πτωτική πορεία τα τελευταία 45 χρόνια, με εξαίρεση την τελευταία δεκαετία, όπου η συμμετοχή της εργασίας στο εθνικό εισόδημα αυξάνεται (Διάγραμμα 4.7).

Διάγραμμα 4.7: Εξέλιξη του μεριδίου εργασίας στο εθνικό εισόδημα

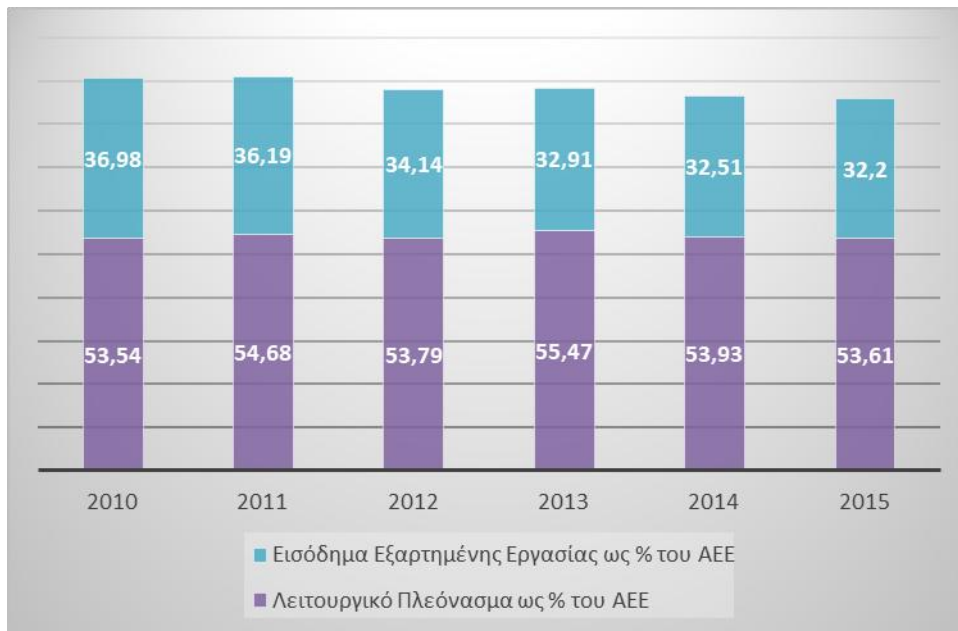
4.3.3. Λειτουργικό Πλεόνασμα και Εισόδημα Εξαρτημένης Εργασίας

Πίνακας 4.14: **Λειτουργικό Πλεόνασμα και Εισόδημα Εξαρτημένης Εργασίας ως % του ΑΕΕ**

Κωδικοί	Συναλλαγές και εξισωτικά μεγέθη	2010	2011	2012	2013	2014	2015
B.2g/B.3g	Λειτουργικό πλεόνασμα/Μικτό εισόδημα, ακαθάριστο	118.529	110.117	103.539	100.081	96.169	94.508
D.1	Εισόδημα εξαρτημένης εργασίας	81876,89	72883,45	65719,41	59381,14	57982,95	56776,98
B.5g	Εθνικό Εισόδημα, ακαθάριστο	221.401	201.376	192.473	180.436	178.332	176.300
Λειτουργικό Πλεόνασμα ως % του ΑΕΕ		53,54	54,68	53,79	55,47	53,93	53,61
Εισόδημα Εξαρτημένης Εργασίας ως % του ΑΕΕ		36,98	36,19	34,14	32,91	32,51	32,20
Σύνολο Λειτουργικού Πλεονάσματος και Εισοδήματος Εξαρτημένης Εργασίας ως % του ΑΕΕ		90,52	90,87	87,93	89,61	86,44	85,81

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ.

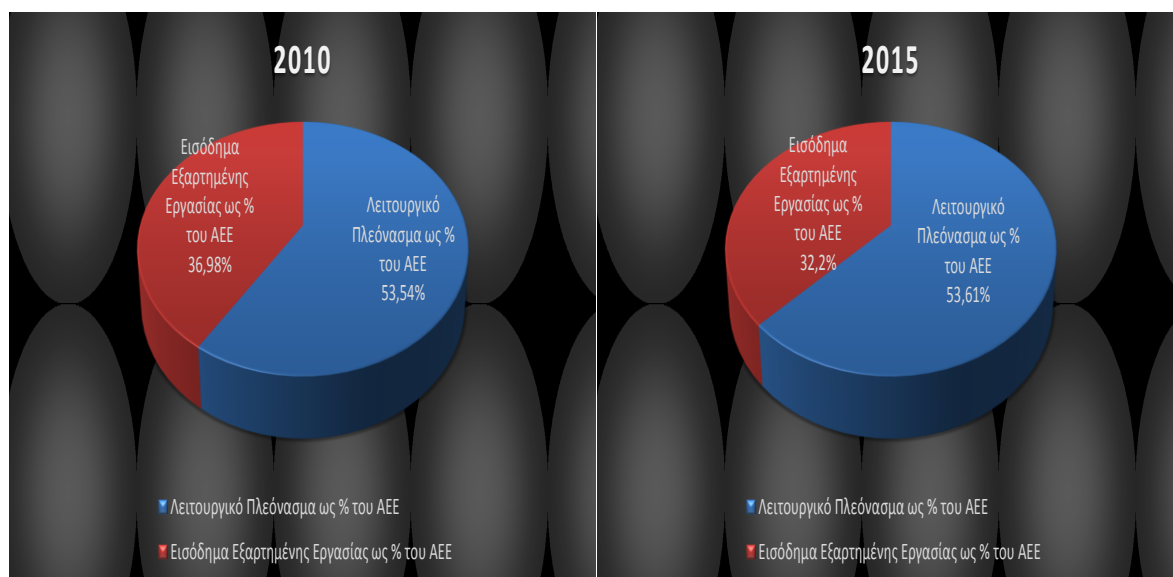
Διάγραμμα 4.8: Λειτουργικό Πλεόνασμα και Εισόδημα Εξαρτημένης Εργασίας ως ποσοστό του ΑΕΕ

Από τα δεδομένα παρατηρούμε πως το ποσοστό του Λειτουργικού Πλεονάσματος/ Μικτού Ακαθάριστου Εισοδήματος προς το Ακαθάριστο Εθνικό Εισόδημα, παραμένει σε σχετικά σταθερά επίπεδα κατά τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου (περίπου 54%). Αυτό οφείλεται στο ότι ταυτόχρονα με τη μείωση του λειτουργικού πλεονάσματος από το 2010 έως και το 2015, μειώνεται και το ΑΕΕ, με τελικό αποτέλεσμα, ο λόγος τους να κυμαίνεται κάθε χρόνο ανάμεσα στο 53,54 και το 55,47%.

Σε ό,τι αφορά στο εισόδημα εξαρτημένης εργασίας ως ποσοστό του Ακαθάριστου Εθνικού Εισοδήματος, παρατηρούμε πως ενώ την περίοδο 2010-2011 το εισόδημα εξαρτημένης εργασίας ως ποσοστό του ΑΕΕ βρισκόταν σε ένα επίπεδο της τάξης του 36-37%, από το 2012 και μετά, με την αλλαγή της νομοθεσίας περί κατώτατων μισθών, άρχισε να ακολουθεί μια πτωτική πορεία. Η μείωση αυτή οφείλεται στο ότι το εισόδημα εξαρτημένης εργασίας μειωνόταν συγκριτικά με μεγαλύτερο ρυθμό από ότι μειώθηκε το ΑΕΕ (πτώση εισοδημάτων κατά περίπου 30% μεταξύ 2010-2015 και πτώση ΑΕΕ κατά περίπου 20% μεταξύ των ίδιων ετών), με αποτέλεσμα το 2015 να φτάσει σε ένα ποσοστό ύψους 32% του ΑΕΕ.

Στο παρακάτω διάγραμμα φαίνεται το Λειτουργικό Πλεόνασμα και το Εισόδημα Εξαρτημένης Εργασίας ως ποσοστό του ΑΕΕ για τα έτη 2010 και 2015.

Συνολικά, το άθροισμα του Λειτουργικού Πλεονάσματος και του Εισοδήματος Εξαρτημένης Εργασίας ως ποσοστό του Ακαθάριστου Εθνικού Εισοδήματος, μειώθηκε από 91% το 2010 σε 86% το 2015.

4.4. Η εξέλιξη του ΑΕΠ στην Ελλάδα κατά την περίοδο 2010-2015

4.4.1. Εξέλιξη ΑΕΠ μεταξύ 2010-2011

Το ονομαστικό ΑΕΠ (σε τιμές αγοράς) το 2011 ανήλθε σε 208,5 δις € έναντι 222,2 δις € το 2010 (μείωση κατά 6,1%). Αυτή η μείωση οφείλεται στις επιμέρους μεταβολές που καταγράφηκαν ανά συνιστώσα του ΑΕΠ, οι οποίες παρουσιάζονται στον ακόλουθο πίνακα:

Πίνακας 4.15. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν - τρέχουσες τιμές (ονομαστική μεταβολή)

Κωδ. ESA 95	Τρέχουσες τιμές (2011)	Μεταβολή 2011/2010
	ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ	
B.1	Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (σε βασικές τιμές)	-6,2%
D.21	Φόροι επί των προϊόντων	-5,7%
D.31	Επιδοτήσεις επί των προϊόντων	-7,9%
	ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΔΑΠΑΝΗΣ	
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη Νοικοκυριών και ΜΚΙΕΝ ¹	-5,9%
	Γενικής Κυβέρνησης	-4,6%
P.5	Ακαθάριστος σχηματισμός κεφαλαίου	-11,0%
P.6	Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	-13,8%
P.7	Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	5,7%
	ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ	
D.1	Αμοιβές εξαρτημένης εργασίας	-1,3%
B.2	Ακαθάριστο λειτουργικό πλεόνασμα / μικτό εισόδημα	-9,0%
D.2	Φόροι επί της παραγωγής και των εισαγωγών	-4,8%
D.3	Επιδοτήσεις επί της παραγωγής	-3,0%
B.1* _g	ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΕΓΧΩΡΙΟ ΠΡΟΪΟΝ σε αγοραίες τιμές	-3,3%
		-6,1%

¹ ΜΚΙΕΝ: Μη κερδοσκοπικά ιδρύματα που εξυπηρετούν νοικοκυριά

Πηγή: <http://www.statistics.gr/>

Το πραγματικό ΑΕΠ (τιμές αγοράς) το 2011 (σε τιμές 2005) ανήλθε σε 206,4 δις € έναντι 222,2 δις € το 2010 (μείωση κατά 7,1%). Αυτή η μείωση οφείλεται στις επιμέρους μεταβολές που καταγράφηκαν ανά συνιστώσα του ΑΕΠ, οι οποίες παρουσιάζονται στον ακόλουθο πίνακα:

Πίνακας 4.16. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν - σταθερές τιμές προηγούμενου έτους (μεταβολή σε πραγματικούς όρους)

Κωδ. ESA 95	Σταθερές τιμές προηγούμενου έτους (2010)	Μεταβολή 2011/2010
	ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ	
B.1	Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (σε βασικές τιμές)	-6,6%
D.21	Φόροι επί των προϊόντων	-10,8%
D.31	Επιδοτήσεις επί των προϊόντων	-10,3%
	ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΔΑΠΑΝΗΣ	
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη Νοικοκυριών και ΜΚΙΕΝ ¹	-7,2%
	Γενικής Κυβέρνησης	-7,7%
P.5	Ακαθάριστος σχηματισμός κεφαλαίου	-5,2%
P.6	Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	-16,4%
P.7	Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	0,3%
B.1* _g	ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΕΓΧΩΡΙΟ ΠΡΟΪΟΝ σε αγοραίες τιμές	-7,3%
		-7,1%

Πηγή: <http://www.statistics.gr/>

Στον ακόλουθο πίνακα παρουσιάζονται οι ετήσιοι ρυθμοί ανάπτυξης (μεταβολές όγκου) του ΑΕΠ και των συνιστωσών του:

Πίνακας 4.17. Ετήσιοι ρυθμοί ανάπτυξης (μεταβολές όγκου)

ESA95		2006	2007	2008	2009	2010	2011
	Προσέγγιση παραγωγής						
P.1	Παραγωγή	6,3%	3,5%	-1,5%	-2,9%	-8,0%	-6,9%
P.2	Ενδιάμεση ανάλωση	8,9%	4,2%	-3,3%	-3,6%	-11,4%	-7,2%
B.1g	Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία	4,1%	3,0%	0,0%	-2,2%	-5,2%	-6,6%
D.21	Φόροι στα προϊόντα	9,2%	6,7%	-2,3%	-9,4%	-3,1%	-10,8%
D.31	Επιδοτήσεις στα προϊόντα	-63,9%	-22,3%	-17,2%	4,8%	-20,7%	-10,3%
	Προσέγγιση δαπάνης						
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη	4,1%	4,3%	2,9%	-0,3%	-6,8%	-7,2%
	Νοικοκυριών και ΜΚΙΕΝ ⁽¹⁾	4,4%	3,6%	4,3%	-1,6%	-6,2%	-7,7%
	Γενικής Κυβέρνησης	3,1%	7,1%	-2,6%	4,9%	-8,7%	-5,2%
P.5	Ακαθάριστος σχηματισμός κεφαλαίου	21,1%	12,9%	-10,4%	-25,0%	-8,3%	-16,4%
P.51	Ακαθάριστος σχηματισμός παγίου κεφαλαίου	14,9%	22,8%	-14,3%	-13,7%	-15,0%	-19,6%
P.6	Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	4,3%	7,1%	1,7%	-19,4%	5,2%	0,3%
P.7	Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	11,1%	14,5%	0,9%	-20,2%	-6,2%	-7,3%
B.1*g	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν σε αγοραίες τιμές	5,5%	3,5%	-0,2%	-3,1%	-4,9%	-7,1%

Πηγή: <http://www.statistics.gr/>

4.4.2. Εξέλιξη του ΑΕΠ μεταξύ 2011-2012

Το ονομαστικό ΑΕΠ (τιμές αγοράς) το 2012 ανήλθε σε 193,7 δις € έναντι 208,5 δις € το 2011 (μείωση κατά 7,1%). Αυτή η μείωση οφείλεται στις επιμέρους μεταβολές που καταγράφηκαν ανά συνιστώσα του ΑΕΠ, οι οποίες παρουσιάζονται στον ακόλουθο πίνακα:

Πίνακας 4.18. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν - ονομαστική μεταβολή

Κωδ. ESA 95		Ονομαστική μεταβολή (%) 2012/2011
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ		
B.1	Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (σε βασικές τιμές)	-6,9
D.21	Φόροι επί των προϊόντων	-8,4
D.31	Επιδοτήσεις επί των προϊόντων	3,1
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΔΑΠΑΝΗΣ		
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη Νοικοκυριών και ΜΚΙΕΝ ¹	-7,6 -8,2
	Γενικής Κυβέρνησης	-5,1
P.5	Ακαθάριστος σχηματισμός κεφαλαίου	-21,6
P.6	Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	0,1
P.7	Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	-10,2
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ		
D.1	Αμοιβές εξαρτημένης εργασίας	-12,7
B.2	Ακαθάριστο λειτουργικό πλεόνασμα / μικτό εισόδημα	-3,0
D.2	Φόροι επί της παραγωγής και των εισαγωγών	-7,6
D.3	Επιδοτήσεις επί της παραγωγής	2,7
B.1*g	ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΕΓΧΩΡΙΟ ΠΡΟΪΟΝ σε αγοραίες τιμές	-7,1

¹ ΜΚΙΕΝ: Μη κερδοσκοπικά ιδρύματα που εξυπηρετούν νοικοκυριά

Πηγή: <http://www.statistics.gr/>

Το πραγματικό ΑΕΠ (τιμές αγοράς) το 2012 σε σταθερές τιμές 2005 ανήλθε σε 168,5 δις € έναντι 180,0 δις € το 2011 (μείωση κατά 6,4%). Αυτή η μείωση οφείλεται στις επιμέρους μεταβολές που καταγράφηκαν ανά συνιστώσα του ΑΕΠ, οι οποίες παρουσιάζονται στον ακόλουθο πίνακα:

Πίνακας 4.19. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν - μεταβολή σε πραγματικούς όρους

Κωδ. ESA 95		Πραγματική μεταβολή (%) 2012/2011
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ		
B.1	Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (σε βασικές τιμές)	-6,2
D.21	Φόροι επί των προϊόντων	-8,0
D.31	Επιδοτήσεις επί των προϊόντων	-7,0
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΔΑΠΑΝΗΣ		
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη Νοικοκυριών και ΜΚΙΕΝ ¹	-8,2 -9,1
	Γενικής Κυβέρνησης	-4,2
P.5	Ακαθάριστος σχηματισμός κεφαλαίου	-17,6
P.6	Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	-2,4
P.7	Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	-13,8
B.1*g	ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΕΓΧΩΡΙΟ ΠΡΟΪΟΝ σε αγοραίες τιμές	-6,4

¹ ΜΚΙΕΝ: Μη κερδοσκοπικά ιδρύματα που εξυπηρετούν νοικοκυριά

Πηγή: <http://www.statistics.gr/>

4.4.3. Εξέλιξη του ΑΕΠ μεταξύ 2012-2013

Το ονομαστικό ΑΕΠ (τιμές αγοράς) το 2013, ανήλθε σε 182,1 δις € έναντι 193,3 δις € το 2012 (μείωση κατά 5,8%). Οι μεταβολές παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 4.20. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν - ονομαστική μεταβολή

Κωδ. ESA 95		Ονομαστική μεταβολή (%) 2012/2011	Ονομαστική μεταβολή (%) 2013/2012
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ			
B.1	Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (σε βασικές τιμές)	-6,9	-6,1
D.21	Φόροι επί των προϊόντων	-9,6	-3,5
D.31	Επιδότησεις επί των προϊόντων	3,1	1,0
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΔΑΠΑΝΗΣ			
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη Νοικοκυριών και ΜΚΙΕΝ ¹	-8,1	-7,4
	Γενικής Κυβέρνησης	-8,5	-7,4
P.5	Ακαθάριστος σχηματισμός κεφαλαίου	-6,7	-7,3
P.6	Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	-21,2	-10,5
P.7	Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	0,9	0,5
		-10,2	-6,8
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ			
D.1	Αμοιβές εξαρτημένης εργασίας	-12,2	-10,8
B.2	Ακαθάριστο λειτουργικό πλεόνασμα / μικτό εισόδημα	-3,2	-3,4
D.2	Φόροι επί της παραγωγής και των εισαγωγών	-9,6	-2,5
D.3	Επιδότησεις επί της παραγωγής	2,7	0,1
B.1*g	ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΕΓΧΩΡΙΟ ΠΡΟΪΟΝ σε αγοραίες τιμές	-7,3	-5,8

Πηγή: <http://www.statistics.gr/>

Το πραγματικό ΑΕΠ (τιμές αγοράς) το 2013 σε σταθερές τιμές 2005 ανήλθε σε 161,0 δις € έναντι 167,4 δις € το 2012 (μείωση κατά 3,9%). Αυτή η μείωση οφείλεται στις επιμέρους μεταβολές που καταγράφηκαν ανά συνιστώσα του ΑΕΠ, οι οποίες παρουσιάζονται στον ακόλουθο πίνακα:

Πίνακας 4.21. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν - μεταβολή σε πραγματικούς όρους

Κωδ. ESA 95		Πραγματική μεταβολή (%) 2012/2011	Πραγματική μεταβολή (%) 2013/2012
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ			
B.1	Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (σε βασικές τιμές)	-7,0	-3,7
D.21	Φόροι επί των προϊόντων	-7,0	-4,9
D.31	Επιδότησεις επί των προϊόντων	-6,9	-4,6
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΔΑΠΑΝΗΣ			
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη Νοικοκυριών και ΜΚΙΕΝ ¹	-8,9	-5,6
	Γενικής Κυβέρνησης	-9,3	-6,0
P.5	Ακαθάριστος σχηματισμός κεφαλαίου	-6,9	-4,1
P.6	Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	-17,8	-6,7
P.7	Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	-1,7	1,8
		-13,8	-5,3
B.1*g	ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟ ΕΓΧΩΡΙΟ ΠΡΟΪΟΝ σε αγοραίες τιμές	-7,0	-3,9

Πηγή: <http://www.statistics.gr/>

4.4.4. Εξέλιξη του ΑΕΠ μεταξύ 2010-2014 (συγκεντρωτικά)

Στον πίνακα 4.22 παρουσιάζεται το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) σε τρέχουσες τιμές και οι συνιστώσες του για τα έτη 2010-2014 (τα αριθμητικά στοιχεία ενδέχεται να παρουσιάζουν μικρές αποκλίσεις από τους προηγούμενους πίνακες, λόγω αρκετών αναθεωρήσεων που μεσολάβησαν):

Πίνακας 4.22. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν σε τρέχουσες τιμές 2010-2014

Τρέχουσες τιμές, σε εκατ. €		2014	2013	2012	2011	2010
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ		177.559	180.389	191.204	207.029	226.031
P.1	Παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών (σε βασικές τιμές)	282.457	288.680	306.893	323.261	354.633
P.2	Ενδιάμεση ανάλωση (σε αγοραίες τιμές)	125.631	128.697	137.914	141.352	154.990
B.1*g	Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (σε βασικές τιμές)	156.826	159.983	168.979	181.909	199.644
D.21	Φόροι επί των προϊόντων	22.235	22.258	23.315	25.788	26.920
D.31	Επιδοτήσεις επί των προϊόντων	1.501	1.853	1.090	668	532
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΔΑΠΑΝΗΣ		177.559	180.389	191.204	207.029	226.031
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη Νοικοκυριών	120.140	122.941	128.866	139.855	152.038
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη ΜΚΙΕΝ (*)	4.880	4.944	4.801	4.823	4.765
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη Γενικής Κυβέρνησης	35.372	36.854	41.564	45.104	50.188
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη (Σύνολο)	160.393	164.738	175.232	189.782	206.992
P.51	Ακαθάριστος Σχηματισμός Παγίου Κεφαλαίου	20.615	21.686	24.140	31.607	39.698
P.52	Μεταβολή Αποθεμάτων	1.092	-978	340	-336	-1.164
P.6	Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	58.038	55.179	54.845	52.866	49.958
P.7	Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	62.579	60.236	63.353	66.889	69.452
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ		177.559	180.389	191.204	207.029	226.031
D.1	Αμοιβές εξαρτημένης εργασίας	58.160	59.320	66.080	73.259	82.130
B.2	Ακαθάριστο λειτουργικό πλεόνασμα / μικτό εισόδημα	96.149	100.369	103.539	110.117	118.529
D.2	Φόροι επί της παραγωγής και των εισαγωγών	27.779	25.588	26.024	28.151	28.734
D.3	Επιδοτήσεις	4.529	4.888	4.439	4.499	3.362

(*) Μη κερδοσκοπικά ιδρύματα που εξυπηρετούν νοικοκυριά

Πηγή: <http://www.statistics.gr/>

Στον πίνακα 4.23 παρουσιάζονται οι ετήσιες μεταβολές της ονομαστικής αξίας του ΑΕΠ και των συνιστωσών του για τα έτη 2011-2014:

Πίνακας 4.23. Ετήσιες μεταβολές ΑΕΠ ονομαστικής αξίας ετών 2011-2014

% μεταβολή ονομαστικής αξίας		2014	2013	2012	2011
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ		-1,6%	-5,7%	-7,6%	-8,4%
P.1	Παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών (σε βασικές τιμές)	-2,2%	-5,9%	-5,1%	-8,8%
P.2	Ενδιάμεση ανάλωση (σε αγοραίες τιμές)	-2,4%	-6,7%	-2,4%	-8,8%
B.1*g	Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (σε βασικές τιμές)	-2,0%	-5,3%	-7,1%	-8,9%
D.21	Φόροι επί των προϊόντων	-0,1%	-4,5%	-9,6%	-4,2%
D.31	Επιδοτήσεις επί των προϊόντων	-19,0%	70,0%	63,1%	25,6%
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΔΑΠΑΝΗΣ		-1,6%	-5,7%	-7,6%	-8,4%
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη Νοικοκυριών	-2,3%	-4,6%	-7,9%	-8,0%
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη ΜΚΙΕΝ	-1,3%	3,0%	-0,4%	1,2%
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη Γενικής Κυβέρνησης	-4,0%	-11,3%	-7,8%	-10,1%
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη (Σύνολο)	-2,6%	-6,0%	-7,7%	-8,3%
P.51	Ακαθάριστος Σχηματισμός Παγίου Κεφαλαίου	-4,9%	-10,2%	-23,6%	-20,4%
P.52	Μεταβολή Αποθεμάτων	----	----	----	----
P.6	Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	5,2%	0,6%	3,7%	5,8%
P.7	Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	3,9%	-4,9%	-5,3%	-3,7%

Πηγή: <http://www.statistics.gr/>

Στον πίνακα 4.24 παρουσιάζεται το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) σε σταθερές τιμές προηγούμενου έτους και οι συνιστώσες του για τα έτη 2011-2014:

Πίνακας 4.24. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν σε σταθερές τιμές προηγούμενου έτους

Σταθερές τιμές, σε εκατ. €		2014	2013	2012	2011
	ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ	181.569	185.089	191.915	205.389
P.1	Παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών (σε βασικές τιμές)	290.205	296.272	305.576	316.361
P.2	Ενδιάμεση ανάληψη (σε αγοραίες τιμές)	129.657	131.687	135.386	134.689
B.1*g	Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (σε βασικές τιμές)	160.548	164.585	170.190	181.672
D.21	Φόροι επί των προϊόντων	22.460	22.243	22.731	24.387
D.31	Επιδοτήσεις επί των προϊόντων	1.440	1.740	1.006	669
	ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΔΑΠΑΝΗΣ	181.569	185.089	191.915	205.389
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη Νοικοκυριών	123.549	125.532	128.239	136.783
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη ΜΚΙΕΝ	4.956	4.995	4.832	4.735
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη Γενικής Κυβέρνησης	35.904	38.871	42.397	46.665
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη (Σύνολο)	164.409	169.399	175.468	188.183
P.51	Ακαθάριστος Σχηματισμός Παγίου Κεφαλαίου	21.081	21.881	24.193	31.561
P.52	Μεταβολή Αποθεμάτων	1.677	-45	-429	-1.437
P.6	Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	59.298	56.035	53.486	49.972
P.7	Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	64.896	62.180	60.803	62.890

Πηγή: <http://www.statistics.gr/>

4.4.5. Εξέλιξη ΑΕΠ μεταξύ 2010-2015 (συγκεντρωτικά)

Με βάση τα αναθεωρημένα στοιχεία, το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) του έτους 2015 σε τρέχουσες τιμές παρουσίασε μείωση κατά 1,3% σε σχέση με το 2014. Η τελική καταναλωτική δαπάνη του έτους 2015 σε τρέχουσες τιμές παρουσίασε μείωση κατά 1,9% σε σχέση με το έτος 2014. Οι εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών του έτους 2015 σε τρέχουσες τιμές παρουσίασαν μείωση κατά 10,2% σε σχέση με το έτος 2014. Οι εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών έτους του 2015 σε τρέχουσες τιμές παρουσίασαν μείωση κατά 3,0% σε σχέση με το έτος 2014 (<http://www.statistics.gr/>).

Στον Πίνακα 4.25 παρουσιάζονται το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) σε τρέχουσες τιμές και οι συνιστώσες του για τα έτη 2010-2015:

Πίνακας 4.25. Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν σε τρέχουσες τιμές

Τρέχουσες τιμές, σε εκατ. €		2010	2011*	2012*	2013*	2014*	2015*
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ		226.031	207.029	191.204	180.654	177.941	175.697
P.1	Παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών (σε βασικές τιμές)	354.633	323.261	306.893	292.476	287.081	278.009
P.2	Ενδιάμεση ανάλωση (σε αγοραίες τιμές)	154.990	141.352	137.914	132.239	129.893	122.910
B.1*g	Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (σε βασικές τιμές)	199.644	181.909	168.979	160.237	157.187	155.098
D.21	Φόροι επί των προϊόντων	26.920	25.788	23.315	22.263	22.235	22.259
D.31	Επιδοτήσεις επί των προϊόντων	532	668	1.090	1.845	1.482	1.660
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΔΑΠΑΝΗΣ		226.031	207.029	191.204	180.654	177.941	175.697
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη (Σύνολο)	206.992	189.782	175.232	164.777	161.228	158.175
	Τελική καταναλωτική δαπάνη Νοικοκυριών	152.038	139.855	128.866	122.909	120.265	118.101
	Τελική καταναλωτική δαπάνη ΜΚΙΕΝ	4.765	4.823	4.801	4.944	4.822	4.732
	Τελική καταναλωτική δαπάνη Γενικής Κυβέρνησης	50.188	45.104	41.564	36.924	36.141	35.341
P.51g	Ακαθάριστος Σχηματισμός Παγίου Κεφαλαίου	39.698	31.607	24.140	21.963	20.625	20.285
P.52, P.53	Μεταβολή αποθεμάτων + Αποκτήσεις μείον διαθέσεις τιμαλφών	-1.164	-336	340	-1.005	421	-3.015
P.6	Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	49.958	52.866	54.845	54.835	57.837	56.074
P.7	Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	69.452	66.889	63.353	59.915	62.171	55.821
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ		226.031	207.029	191.204	180.654	177.941	175.697
D.1	Αμοιβές εξαρτημένης εργασίας	82.130	73.259	66.080	59.715	58.363	57.078
B.2	Ακαθάριστο λειτουργικό πλεόνασμα / μικτό εισόδημα	118.529	110.117	103.539	100.081	96.169	94.508
D.2	Φόροι επί της παραγωγής και των εισαγωγών	28.734	28.151	26.024	25.593	27.791	28.493
D.3	Επιδοτήσεις	3.362	4.499	4.439	4.735	4.382	4.382

Πηγή: <http://www.statistics.gr/>

Στον Πίνακα 4.26 παρουσιάζονται οι ετήσιες μεταβολές της ονομαστικής αξίας του ΑΕΠ και των συνιστωσών του για τα έτη 2011-2015:

Πίνακας 4.26. Ετήσιες μεταβολές ονομαστικής αξίας ΑΕΠ ετών 2011-2015

% μεταβολή ονομαστικής αξίας		2011*	2012*	2013*	2014*	2015*
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ		-8,4	-7,6	-5,5	-1,5	-1,3
P.1	Παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών (σε βασικές τιμές)	-8,8	-5,1	-4,7	-1,8	-3,2
P.2	Ενδιάμεση ανάλωση (σε αγοραίες τιμές)	-8,8	-2,4	-4,1	-1,8	-5,4
B.1*g	Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (σε βασικές τιμές)	-8,9	-7,1	-5,2	-1,9	-1,3
D.21	Φόροι επί των προϊόντων	-4,2	-9,6	-4,5	-0,1	0,1
D.31	Επιδοτήσεις επί των προϊόντων	25,6	63,1	69,3	-19,7	12,0
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΔΑΠΑΝΗΣ		-8,4	-7,6	-5,5	-1,5	-1,3
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη (Σύνολο)	-8,3	-7,7	-6,0	-2,2	-1,9
	Τελική καταναλωτική δαπάνη Νοικοκυριών	-8,0	-7,9	-4,6	-2,2	-1,8
	Τελική καταναλωτική δαπάνη ΜΚΙΕΝ	1,2	-0,4	3,0	-2,5	-1,9
	Τελική καταναλωτική δαπάνη Γενικής Κυβέρνησης	-10,1	-7,8	-11,2	-2,1	-2,2
P.51g	Ακαθάριστος Σχηματισμός Παγίου Κεφαλαίου	-20,4	-23,6	-9,0	-6,1	-1,6
P.52, P.53	Μεταβολή αποθεμάτων + Αποκτήσεις μείον διαθέσιμα τιμαλφών	---	---	---	---	---
P.6	Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	5,8	3,7	0,0	5,5	-3,0
P.7	Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	-3,7	-5,3	-5,4	3,8	-10,2

Στον Πίνακα 4.27 παρουσιάζονται το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) σε σταθερές τιμές προηγούμενου έτους και οι συνιστώσες του για τα έτη 2011-2015:

Πίνακας 4.27. ΑΕΠ σε σταθερές τιμές προηγούμενου έτους

Σταθερές τιμές, σε εκατ. €		2011*	2012*	2013*	2014*	2015*
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ		205.389	191.915	185.006	181.292	177.551
P.1	Παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών (σε βασικές τιμές)	316.361	305.576	299.982	294.338	287.338
P.2	Ενδιάμεση ανάλωση (σε αγοραίες τιμές)	134.689	135.386	135.490	134.067	130.668
B.1*g	Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (σε βασικές τιμές)	181.672	170.190	164.492	160.271	156.670
D.21	Φόροι επί των προϊόντων	24.387	22.731	22.244	22.438	22.565
D.31	Επιδοτήσεις επί των προϊόντων	669	1.006	1.731	1.418	1.685
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΔΑΠΑΝΗΣ		205.389	191.915	185.006	181.292	177.551
P.3	Τελική καταναλωτική δαπάνη (Σύνολο)	188.183	175.468	169.117	164.806	160.970
	Τελική καταναλωτική δαπάνη Νοικοκυριών	136.783	128.239	125.238	123.494	120.033
	Τελική καταναλωτική δαπάνη ΜΚΙΕΝ	4.735	4.832	4.995	4.898	4.782
	Τελική καταναλωτική δαπάνη Γενικής Κυβέρνησης	46.665	42.397	38.884	36.414	36.156
P.51g	Ακαθάριστος Σχηματισμός Παγίου Κεφαλαίου	31.561	24.193	22.105	20.953	20.574
P.52, P.53	Μεταβολή αποθεμάτων + Απατήσεις μείον διαθέσιμα τιμαλφών	-1.437	-429	-53	894	-1.410
P.6	Εξαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	49.972	53.486	55.674	59.085	59.780
P.7	Εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών	62.890	60.803	61.837	64.446	62.363

Πηγή: <http://www.statistics.gr/>

4.5. Δημοσιονομικά στοιχεία για την περίοδο 2010-2015

Στον πίνακα 4.28 παρακάτω, παρουσιάζονται τα κύρια αποτελέσματα της περιόδου 2010-2015.

Πίνακας 4.28: Αναφορά ελλείμματος /πλεονάσματος , επίπεδο χρέους και παροχή σχετικών στοιχείων Γενικής Κυβέρνησης

	ΕΣΛ 2010 κωδικοί	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Στοιχεία σε εκατομμύρια Ευρώ							
Ισοζύγιο: Έλλειμμα (-)/ Πλεόνασμα (+)	B.9						
Γενική Κυβέρνηση	S.13	-25.036	-21.205	-16.855	-22.451	-6.346	-10.427
Κεντρική Κυβέρνηση	S.1311	-23.936	-19.257	-15.922	-26.571	-7.593	-10.304
Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης	S.1313	-569	487	633	755	550	485
Οργανισμοί Κοινωνικής Ασφάλισης	S.1314	-531	-2.435	-1.566	3.365	697	-608
Ενοποιημένο χρέος Γενικής Κυβέρνησης							
Ονομαστικές τιμές στο τέλος κάθε έτους		330.291	356.003	304.814	319.215	317.117	311.668
<i>Ανά κατηγορία:</i>							
Διαθέσιμα και καταθέσεις	AF.2	1.005	820	774	819	995	5.546
Χρεόγραφα	AF.3	252.528	251.676	93.443	79.205	70.847	61.095
Βραχυπρόθεσμα	AF.31	9.121	11.844	16.516	11.993	13.169	10.934
Μακροπρόθεσμα	AF.32	243.407	239.832	76.927	67.212	57.678	50.161
Δάνεια	AF.4	76.758	103.507	210.597	239.191	245.275	245.027
Βραχυπρόθεσμα	AF.41	3.058	2.806	2.381	2.080	2.561	297
Μακροπρόθεσμα	AF.42	73.700	102.845	210.238	239.008	242.714	244.730
Δαπάνες Γενικής Κυβέρνησης για:							
Ακαθάριστο σχηματισμό παγίου κεφαλαίου	P.51g	7.277	5.069	4.798	6.178	6.935	6.823
Τόκους (ενοποιημένους)	D.41 (έξοδα)	13.236	15.067	9.743	7.276	6.989	6.322
Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) σε αγοραίες τιμές	B.1*g	226.210	207.029	191.204	180.389	177.559	175.697
Έλλειμμα (-) / Πλεόνασμα (+) ως % του ΑΕΠ		-11,1	-10,2	-8,8	-12,4	-3,6	-5,9
Ακαθάριστο ενοποιημένο χρέος Γενικής Κυβέρνησης ως % του ΑΕΠ		146	172	159,4	177	178,6	177,4

Πηγή: <http://www.statistics.gr/>

Σύμφωνα με προσωρινά στοιχεία από τις πηγές, το έλλειμμα της Γενικής Κυβέρνησης για το έτος 2010, εκτιμάται στα 25,03 δις ευρώ (11,06% επί του

Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος), ενώ το ενοποιημένο χρέος της Γενικής Κυβέρνησης στο τέλος του 2010 ανήλθε στα 330,3 δις ευρώ, (146% επί του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος).

Το έλλειμμα της Γενικής Κυβέρνησης για το έτος 2011, εκτιμάται στα 21,2 δις ευρώ (10,24% επί του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος), ενώ το ενοποιημένο χρέος της Γενικής Κυβέρνησης στο τέλος του 2011 ανήλθε στα 356 δις ευρώ, (171,9% επί του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος).

Το έλλειμμα της Γενικής Κυβέρνησης για το έτος 2012, εκτιμάται στα 16,8 δις ευρώ (8,8 % επί του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος), ενώ το ενοποιημένο χρέος της Γενικής Κυβέρνησης στο τέλος του 2012 ανήλθε στα 304,8 δις ευρώ, (159,4 % επί του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος).

Το έλλειμμα της Γενικής Κυβέρνησης για το έτος 2013, σύμφωνα με το ESA 2010 (Economic Science Association), ανήλθε στα 22,4 δις. ευρώ (12,4 % επί του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος), ενώ το ακαθάριστο ενοποιημένο χρέος της Γενικής Κυβέρνησης σε ονομαστικές τιμές στο τέλος του 2013 ανήλθε στα 319,2 δις. ευρώ, (176,9 % επί του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος).

Το έλλειμμα της Γενικής Κυβέρνησης για το έτος 2014, σύμφωνα με το ESA 2010, ανήλθε στα 6,3 δις. ευρώ (3,6 % επί του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος), ενώ το ακαθάριστο ενοποιημένο χρέος της Γενικής Κυβέρνησης, σε ονομαστικές τιμές στο τέλος του 2014 ανήλθε στα 317,1 δις. ευρώ, (178,6 % επί του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος).

Το έλλειμμα της Γενικής Κυβέρνησης για το έτος 2015, σύμφωνα με το ESA 2010, εκτιμάται στα 10,4 δις. ευρώ (5,9% επί του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος), ενώ το ακαθάριστο ενοποιημένο χρέος της Γενικής Κυβέρνησης σε ονομαστικές τιμές στο τέλος του 2015 εκτιμάται στα 311,7 δις. ευρώ, (177,4% επί του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος).

Ο πίνακας 4.29. παρουσιάζει την εξέλιξη του ΑΕΠ, του ισοζυγίου Γενικής Κυβέρνησης, του πρωτογενούς ισοζυγίου Γενικής Κυβέρνησης, των δαπανών (σε ενοποιημένη βάση), των εσόδων (σε ενοποιημένη βάση) και του χρέους Γενικής Κυβέρνησης (σε ενοποιημένη βάση) την περίοδο 2012-2015, όπως υπολογίζονται σύμφωνα με το ESA 2010.

Πίνακας 4.29. ΑΕΠ, Ισοζύγιο, Δαπάνες, Έσοδα, Χρέος Γενικής Κυβέρνησης

		2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν(ΑΕΠ)	(εκατ. ευρώ)	227.318	207.029	191.204	180.389	177.559	175.697
Ισοζύγιο Γενικής Κυβέρνησης							
Έλλειμμα (-) / Πλεόνασμα (+) Β.9	(εκατ. ευρώ)	-23.715	-21.205	-16.855	-22.451	-6.346	-10.427
	(% του ΑΕΠ)	-10,7	- 10,2	-8,8	-12,4	-3,6	-5,9
Πρωτογενές Ισοζύγιο Γενικής Κυβέρνησης	(εκατ. ευρώ)	-10.860	-6.138	-7.112	-15.175	643	-4.105
Έλλειμμα (-) / Πλεόνασμα (+) ^{1/}							
	(% του ΑΕΠ)	-4,9	-3,0	-3,7	-8,4	0,4	-2,3
Δαπάνες Γενικής Κυβέρνησης	(εκατ. ευρώ)	114.250	112.282	105.468	109.617	88.666	95.247
	(% του ΑΕΠ)	51,4	54,23	55,16	60,77	49,94	54,21
Έσοδα Γενικής Κυβέρνησης	(εκατ. ευρώ)	90.197	91.077	88.613	87.166	82.320	84.820
	(% του ΑΕΠ)	40,6	43,99	46,34	48,32	46,36	48,28
Χρέος Γενικής Κυβέρνησης ^{2/}	(εκατ. ευρώ)	329.514	356.003	304.814	319.215	317.117	311.668
	(% του ΑΕΠ)	148,3	172,0	159,4	177,0	178,6	177,4

Πηγή: <http://www.statistics.gr/>

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στη μελέτη που προηγήθηκε, έγινε μια προσπάθεια να αναδειχθούν τόσο τα χαρακτηριστικά όσο και οι επιπτώσεις της χρηματοπιστωτικής κρίσης, στην ανακατανομή του πλούτου Αρχικά, μέσω βιβλιογραφικής ανασκόπησης και θεωρητικής προσέγγισης εξετάσαμε την έννοια του πλούτου τόσο στη φιλοσοφία όσο και στην οικονομία. Στο δεύτερο μέρος της μελέτης μας αναλύσαμε τις αιτίες της οικονομικής κρίσης, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο δημόσιο χρέος και την κρατική πτώχευση καθώς και στις διαύλους μετάδοσης της κρίσης από τις ΗΠΑ στον υπόλοιπο κόσμο, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας.

Συνεχίζοντας στο τρίτο μέρος, αναφερθήκαμε στην οικονομική επιστήμη και στη συμβολή της στην οικονομική κρίση, εξετάζοντας τις ευθύνες και τις μεθοδολογικές αδυναμίες της στην πρόληψη της κρίσης.

Στο εμπειρικό μέρος της έρευνας που προηγήθηκε, εξετάσαμε τις επιπτώσεις της κρίσης, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην επίδρασή της στο μερίδιο εργασίας και κεφαλαίου ως ποσοστά του Εθνικού Εισοδήματος ενώ εστιάσαμε παράλληλα και στην εξέλιξη των ποσοστών του Λειτουργικού Πλεονάσματος και του Εισοδήματος Εξαρτημένης Εργασίας στο Ακαθάριστο Εθνικό Εισόδημα. Από τα ευρήματα της έρευνας προέκυψε πως το Λειτουργικό Πλεόνασμα εξακολουθεί να συμμετέχει σε ένα σχετικά σταθερό ποσοστό στο Ακαθάριστο Εθνικό Εισόδημα ενώ το Εισόδημα Εξαρτημένης Εργασίας ως ποσοστό του Ακαθάριστου Εθνικού Εισοδήματος έχει μειωθεί κατά πέντε περίπου ποσοστιαίες μονάδες, αναδεικνύοντας με αυτόν τον τρόπο το πώς οι μεταρρυθμίσεις και οι ανακατατάξεις που προέκυψαν στο επιχειρηματικό τοπίο την πρώτη πενταετία της κρίσης επέδρασαν στην ανακατανομή του πλούτου στην Ελλάδα.

Ωστόσο, όπως ειπώθηκε και προηγουμένως, μια κρίση, εκτός από το ισχυρό σοκ και τις μεγάλες ανακατατάξεις που επιφέρει σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο, μπορεί να αποτελέσει την έναρξη μιας «εκκαθάρισης» και μιας νέας αρχής, αν

εφαρμοστούν οι κατάλληλες πολιτικές από τις εκάστοτε κυβερνήσεις. Οι διαρθρωτικές αλλαγές είναι απαραίτητες για τη βελτίωση των προοπτικών ανάπτυξης, ωστόσο χρειάζεται ακόμα χρόνος προκειμένου να έχουν αποτέλεσμα.

Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, η Ελλάδα είναι μεταξύ των χωρών που εισήγαγαν πολλές διαρθρωτικές αλλαγές. Όμως, κατά την περίοδο των αλλαγών αυτών, η ύφεση γινόταν όλο και βαθύτερη. Ως αποτέλεσμα, οι Έλληνες πολίτες, έχασαν την πίστη τους στην αποτελεσματικότητα του προγράμματος εξόδου της χώρας από την κρίση. Ως εκ τούτου, είναι αναγκαίο να γίνει επανεξέταση της στρατηγικής ανάπτυξης, όχι όμως συνεχίζοντας τη διαφωνία για το αν χρειάζονται ακόμα περισσότερες διαρθρωτικές αλλαγές. Η επιστροφή σε θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης θα καταστήσει περισσότερο εύκολη και ευέλικτη τη δημοσιονομική εξυγίανση και θα αλλάξει την άποψη των διεθνών αγορών για τη βιωσιμότητα του χρέους.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

1. Αριστοτέλους Πολιτικά Α 8, 36
2. Βαρουφάκης, Γ., (2011), Κρίσης Λεξιλόγιο, Εκδόσεις Ποταμός, σ. 71
3. Κότιος, Α., Γαλανός, Γ. (2010), Κρίση της Οικονομίας ή Κρίση της Οικονομικής Επιστήμης; Μύθοι και Πραγματικότητα ενός Δογματικού Διαλόγου, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών, 16(11): 253-272
4. Πηγή: Κότιος, Α., Παυλίδης, Γ., 2012, Διεθνείς Οικονομικές Κρίσεις, Rosili
5. Πλούταρχος - Ηθικά 7ο Βιβλίο "Περὶ φιλοπλουτίας" - De cupiditate divitiarum
6. Σκλιάς, Π., Ρουκάνας, Σ., (2005) Το επίπεδο συνύπαρξης ανάμεσα στους διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς και την αγορά, Άρθρο Αθήνα Σεπτέμβριος 2005

Ξενόγλωσση

1. Acemoglu, D. (2009), The crisis of 2008: structural lessons for and from economics, CEPR, Policy Insight no. 28, January.
2. Akerlof, G.A. and SHILLER R. (2009) Animal Spirits. How Human Psychology Drives The Economy, And Why It Matters For Global Capitalism, Princeton University Press.
3. Amadeo, K. (2017) What Is Fiscal Policy? Types, Objectives and Tools, US Economy, 30/06/2017
4. Andrews, E. L. (2008), Greenspan concedes error on deregulation, The New York Times, <http://www.nytimes.com/2008/10/24/business/economy/08econ.html>
5. Baily, M.N., Litan, R.E. and Johnson, M.S. (2008): The Origins of the Financial Crisis. Initiative on Business and Public Policy at Brookings. Fixing Finance Series – Paper 3. November 2008.
6. Baro, R. J. (2009), Demand Side Voodoo Economics, The Economists' Voice, Berkeley Electronic Press, vol. 6(2).

7. Bernanke, B. (2004), The Great Moderation, <http://www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/2004/20040220/default.htm>
8. Bezemer, D. (2009), No One Saw This Coming: Understanding Financial Crisis through Accounting Models, MPRA Paper No. 15892, mpra.ub.uni-muenchen.de/15892/1/MPRA_paper_15892.pdf, 7.8.2009
9. Black, Fischer; Myron Scholes (1973). "The Pricing of Options and Corporate Liabilities". *Journal of Political Economy*. 81 (3): 637–654. doi:10.1086/260062. (Black and Scholes' original paper.)
10. Blanchard, E.M. (2003) Gender, International Relations, and the Development of Feminist Security Theory, *The University of Chicago Press*, Vol. 28, No. 4 (Summer 2003), pp. 1289-1312
11. Bresser-Pereira, L.C. (2010), The 2008 Financial Crisis and Neoclassical Economics, *Brazilian Journal of Political Economy*, vol.30, (1), pp. 3-26.
12. Buiter, W. (2009a), The unfortunate uselessness of most 'state of the art' academic monetary economics, http://www-personal.umich.edu/~rudib/uselessnessmonetarymacro_buiter.pdf
13. Buiter, W. (2009a), The unfortunate uselessness of most 'state of the art' academic monetary economics, http://www-personal.umich.edu/~rudib/uselessnessmonetarymacro_buiter.pdf
14. Buiter, W. (2009b), The Limits to Fiscal Stimulus, CEPR Discussion Paper No. 7607, <http://www.nber.org/~wbuiter/limits.pdf>
15. Cecchetti, S.G., & Kohler, M., & Upper, C., 2009. "Financial crises and economic activity," *Proceedings - Economic Policy Symposium - Jackson Hole*, Federal Reserve Bank of Kansas City, pages 89-135.
16. Danielson J. (2008), Blame the Models, *Journal of Financial Stability*, Vol. 4 (4), pp. 321 – 328.
17. Danielson, J. (2009), Complexity Kills, in REINHART C. FELTON, A.(eds.), *The First Global Financial Crisis of the 21st Century*, Part II, ebook, London: Vox, pp. 179-181.
18. Diwan, I., Rodrik, D. (1992) External Debt, Adjustment and Burden Sharing: A Unified Framework, *Princeton Studies in International Finance*, No. 73, November 1992
19. Duchin, R., Ozbasb, O., Sensoy, B., (2010) Costly external finance, corporate investment, and the subprime mortgage credit crisis, *Journal of Financial Economics*, Volume 97, Issue 3, September 2010, Pages 418-435
20. Eichengreen, B. (2009), The Last Temptation of Risk, *The National Interest*, May-June, <http://nationalinterest.org/article/the-last-temptation-of-risk-3091>
21. Enste D. (2009), Die Krise: Ethik und Vertrauen, *WISU* 6/2009, pp. 808-812
22. Forslund, H. (2011) "The size of a logistics performance measurement system", *Facilities*, Vol. 29 Issue: 3/4, pp.133-148, <https://doi.org/10.1108/02632771111109261>

23. Gagnon, J., Raskin, M., Remache, J., and Sack, B. (2011), The Financial Market Effects of the Federal Reserve's Large-Scale Asset Purchases, *International Journal of Central Banking*, March 2011
24. Giannone, D., Lenza M. and Reichlin L. (2010), Market Freedom and the Global Recession, *Ecares working paper 2010-020*
25. Gros, D. (2011). Pact for the euro: Tough talk, soft conditions?, <http://voxeu.org/index.php?q=node/6206>
26. Jessop, B. (1996b) 'Managing Uneven Development: Government and Governance in the Thames Gateway', *Lancaster Regionalism Group Working Paper*.
27. Jevons, William Stanley (1866). "VII". *The Coal Question* (2nd ed.). London: Macmillan and Company. OCLC 464772008. Retrieved 2008-07-21.
28. Kahneman, D. and Tversky A. (1979), Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk, *Econometrica*, Vol. 47, (2), pp. 263-292.
29. Kindleberger, Ch. (2005): *Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises*, Wiley, 5th edition.
30. Kirchgässner, G. (2009), Die Krise der Wirtschaft: Auch eine Krise der Wirtschaftswissenschaften?, Discussion Paper no. 2009-18, Department of Economics, University of St. Gallen.
31. Kirchgässner, G. (2009), Die Krise der Wirtschaft: Auch eine Krise der Wirtschaftswissenschaften?, Discussion Paper no. 2009-18, Department of Economics, University of St. Gallen.
32. Konzelmann, S., Fovargue-Davies, S. and Schnyder, G. (2010), *Varieties of Liberalism: Anglo-Saxon Capitalism in Crisis?* Working Paper No. 403. Centre for Business Research, University of Cambridge
33. Kotios, A. (1999), Währungskrisen in globalisierten Finanzmärkten und internationale Währungspolitik, B. Duijm (Ed.): *Aktuelle Probleme der Weltwirtschaft*, Hamburg, Verlag Dr. Kovac, pp. 215-239
34. Kotz, D.M. (2009), The Financial and Economic Crisis of 2008: A Systemic Crisis of Neoliberal Capitalism, *Review of Radical Political Economics* 2009 (3), pp. 305-317.
35. Krugman, P. (2009), How Did Economists Get It So Wrong?, *New York Times Magazine*, http://www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic-t.html?_r=1
36. Krugman, P. (2009), How Did Economists Get It So Wrong?, *New York Times Magazine*, http://www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic-t.html?_r=1
37. Lehmann-Waffenschmidt M. and KOMPE K. (2010), Die Wirtschaftswissenschaften und die Krise, *WISU* 7/10, pp. 964-969.
38. Li, D. X. (2000), On Default Correlation. A Copula Function Approach, *The Journal of Fixed Income* March 2000, 9/4, pp. 43–54
39. Mackenzie, D.A. (2006): *An Engine, Not a Camera. How Financial Models Shape Markets*, Cambridge and London.

40. Mankiw, G. N. (2006), The Macroeconomist as Scientist and Engineer, http://www.economics.harvard.edu/files/faculty/40_Macroeconomist_as_Scientist.pdf
41. Mankiw, G. N. (2006), The Macroeconomist as Scientist and Engineer, http://www.economics.harvard.edu/files/faculty/40_Macroeconomist_as_Scientist.pdf
42. Marshall, A. (1890), Principles of Economics
43. Merton, Robert C. (1973). "Theory of Rational Option Pricing". Bell Journal of Economics and Management Science. The RAND Corporation. 4 (1): 141–183. JSTOR 3003143. doi:10.2307/3003143.
44. Mishkin, F. (2007), Housing and the Monetary Transmission Mechanism, NBER Working Paper No. W13518.
45. Pigou, A.C. (1920), The Economics of Welfare, Macmillan pp.10
46. Reinhart C. Felton, A.(eds.), (2009) The First Global Financial Crisis of the 21st Century, Part II, ebook, London: Vox, pp. 179-181.
47. Robert J. Gordon & Robert Krenn, 2010. "The End of the Great Depression 1939-41: Policy Contributions and Fiscal Multipliers," NBER Working Papers 16380, National Bureau of Economic Research, Inc.
48. Roubini, N. (2006), The Biggest Slump in US Housing in the Last 40 Years...or 53 Years? http://www.gold-eagle.com/editorials_05/mauldin082806.html
49. Salomon, F. (2009), Recipe for Disaster. The Formula That Killed Wall Street, Wired Magazine, www.wired.com/techbiz/it/magazine/17-03/wp_quant?
50. Samuelson, Paul A. and William D. Nordhaus (2009). Economics: An Introductory Analysis, 19th ed. McGraw–Hill.
51. Shiller, R. (2005): Irrational Exuberance, 2. Ed. New York, Princeton University Press.
52. Shleifer A. and Summers L. H. (1990), The Noise Trader Approach to Finance, The Journal of Economic Perspectives, Vol. 4 (2), pp. 19-33.
53. Sibert, A. (2010) A Systemic Risk Warning System, Birkbeck ePrints
54. Sidgwick, H. (1874), The Methods of Ethics
55. Sidgwick, H. (1883), The principles of political economy
56. Siegel, G., Roe, M. (2009) Finance and Politics: A Review Essay Based on Kenneth Dam's Analysis of Legal Traditions in The Law-Growth Nexus, Journal Of Economic Literature, Vol. 47, No. 3, September 2009, pp. 781-800
57. Sinn, H.-W. (2009): Casino Capitalism. How the Financial Crisis Came and What Needs to be Done Now, Oxford University Press.
58. Soros George (2008), The Crisis & What to Do About It, the New York Review of Books, Volume 55, Number 19, http://www.polisci.ucsd.edu/ps126aa_comisso/ps126aa_files/Soroscrisis08.pdf cember 4, 2008
59. Spaventa, L. (2009), Economists and Economics: What does the crisis tell us?, real-world economics review, issue no. 50 pp. 132-142.

60. Stiglitz, J. E. (2009), The Current Economic Crisis and Lessons for Economic Theory, Eastern Economic Journal, Vol. 35 (3), pp. 281-296.
61. Tempelman, J. H. (2010), Austrian Business Cycle Theory and the Global Financial Crisis: Confessions of a Mainstream Economist, The Quarterly Journal of Austrian Economics, Vol. 13 (1) pp. 3–15.
62. Whalen, C. J. (2009). An institutionalist perspective on the global financial crisis. Retrieved [25/07/2017] from Cornell University, School of Industrial and Labor Relations site: <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/intlvf/27>
63. Williamson, J. (1994), ESTIMATING EQUILIBRIUM EXCHANGE RATES, edited by John Williamson (PIIE)
64. Wyplosz, Ch. (2009), Macroeconomics after the Crisis. Dealing with the Tobin Curse, Walter Adolf Jörg Lecture 2009, Institute of Economics, University of St. Gallen.
65. Zimmermann, K. F. (2009), Prognosekrise: Warum weniger manchmal mehr ist, Wirtschaftsdients, 2/2009, pp. 86-90.

Διαδικτυακές πηγές

1. <http://ec.europa.eu>
2. <http://www.statistics.gr/>